Hommage de l'Auteur à la Revue Historique

ORÍGENS Y FONTS

DE LA NACIÓ CATALANA

ORÍGENS Y FONTS

DE LA

NACIÓ CATALANA

PER

SALVADOR SANPERE Y MIQUEL

BARCELONA

IMPRENTA DE «LA RENAIXENSA»
18 Portaferrisa, 18
1878

ORÍGENS Y FONTS

DE LA NACIÓ CATALANA

LA TERRA

ÉPOCA AZÓICA (1)

QUAN per lo refredament de la nebulosa á la que havém donat lo nom de Terra, passá de son estat líquit al sólit, las primeras terras que coagularen entre 'ls 4 y 7 graus de longitut del observatori de Madrid, y los 40 y 43 de latitut, formaren unas petitas illas qu' anaren tots los dias creixent y creixent á mesura que las terras coagulavan, y que los aixecaments interiors sortian á flor d' aygua favorescuts per lo foch intern del globo que formava lo nus de la creació.

(1) Per escriure aquesta part de nostre trevall hem tingut á la vista 'l *Curso de historia natural* del Dr. D. Agustin Yañez; *Flora de Cataluña* d' En Cipriá Costa los *Apuntes paleográficos-España y sus antiguos mares,* del *Boletin de la Sociedad geográfica de Madrid*, año 1877; *Curso de geologia* de D. J. Vilanova, y los *Apuntes geológico-geográficos referentes á la provincia de Gerona* por D. Pedro Alsius y Torrent, publicats en la *Revista de Gerona*, anys 1877 y 78.

La nostra nebulosa, tornejada constanment per las forsas mecánicas que li donaren forma, per las forsas centrífuga y centrípeta, interna una d' ellas, y externa l' altre, anava pastant las materias que sobreixian en aquells mars bullents é ígneos, formant en lo límit de la divisió dels vapors y de las ayguas, una crosta més ó menys dura que los terratremols esquinsavan continuament deixant passar las ayguas, las quals produhian las grans formacions mineralógicas d' aquell terrible período de formació caótica.

Mes las terras, com lo guix, dormintse dessota las ayguas, anavan enfortint la crosta, los terratrémols ja no la desfeyan, per lo contrari, per las esquerdas que aquells obrian sortíenne montanyas de materia fraguada en aquell forn intern de la nostra creació, las quals depositantse sobre la crosta la enfortian y la anavan aixecant y treyent fora de las ayguas.

Lo período de la formació caótica havía acabat, y comensava lo primer período de la formació de la Terra.

ÉPOCA PALEOZÓICA

Aquellas primeras illas de que havém parlat, tenian ja una consistencia indestructible, una série d' ellas anavan d' ahont avuy veyém lo cap de Cervera fins allí ahont s' aixeca lo Maladetta, donant la planta al Pirineu; un altra série anava de S. Feliu de Guixols á Barcelona, estenentse fins prop Terrassa y Vich. En l' altre extrém una gran illa dibuixava la planta de las montanyas que sigles y més sigles després prengueren lo nom de Prades. Tot lo rest era un mar inmens.

L' Ocean y lo Mediterráneo no eran més qu' un mar.

L' Ampurdá gran y xich, lo pla de Gerona y 'l de Vich, la costa, lo Vallés, Panadés y camp de Tarragona, lo Priorat, tota la provincia de Lleyda, la Segarra, Igualada y Moyanés estavan encara soterrats dins las ayguas.

No hi havia més terras defora que aquellas que 'n diém

de sauló, y ja está dit que en un mon de terras de foch y de mars bullents no era possible la vida: donchs tot era silenci y repós en la terra, que sols trevallavan lo foch de la seva atmósfera y lo foch del seu interior, aixecant y destruint terras, fins lo mateix sauló qu' en Catalunya sempre lo trobém descompost ab gran satisfacció y alegría dels rabassaires.

Empero, resultava, d' aquell esbussinament, novas mena de rocas, puig los materials afins, en virtut de unas lleys químicas desconegudas, se fonian dins de gresols que la més gran fantasía humana no pot imaginar, resultantne conglomerats areniscos y argilosos, margas, etc., los quals s' anavan depositant en lo fons d' aquella especie de golf que formava l' Ocean en aquesta part de la Catalunya primitiva, aumentant lo volúm de las terras emergidas.

Quan aquestos dipósits tingueren consistencia y extensió, aixó es, quan á las terras de foch se barrejaren las terras d' aygua, la vida fou ja possible, be que sols en sa forma més rudimentaria, y en lo mar, que si may ha merescut lo nom de mar de polen es en aquella época, en la qual contenia tota vida en dilució.

La flora primitiva la formavan tans sols unas algas que creixian prop las illas prenomenadas; y los *Crinoides*, *Políperos* y *Rhizópidos*, los primers animals que 's mogueren en lo mon, formavan la seva fauna. En aquest período la expressió mes alta de la vida animal, la organisació més perfecte, 's trova en los més rudimentaris *moluscos* y *crustáceos*. Allí en lo que mils ó millons d' anys enredera fou la costa de Gerona, en un llit pedregós y de poch fons se movian los *Cefalópodos*, *Lamelibranquios* y *Braquiópedos*, que 'ns han deixat los seus *ossos* en los estrats ó capas de terra, rocas, d' aquell temps.

Veus aquí qui foren los que primer sentiren l' impuls de la vida en la terra catalana.

Lo mar y lo foch continuavan la obra de la creació. Las onas estrellantse en aquellas fitas de sauló posadas en los

ánguls de lo que havia d' ésser Catalunya, y lo foch vomitant novas rocas, anavan aixamplant aquellas, ó be produhian novas illas de *grauwachas*, això es, d' areniscas grisas ó pardas, mes en son fons se hi trovan las escuredellas calíferas qu' en algunas parts han conservat munió de fóssils.

Mes tant quant la Terra s' anava aixamplant y pujant, tant més lo mar se soterrava, axís es, que en aquell temps son fons era espantós, y per lo tant lo mar era un mar més tranquil, tan tranquil com avuy dia es lo canal de las Damas que va de Canarias á Cuba.

Aquest período de repós ó de relativa tranquilitat favoresqué lo desarrollo de la vida.

Allavors se poblaren las illas primitivas de plantas coníferas y criptógamas aerógenas, es dir, los vegetals més alts y los més baixos qu' avuy dia floreixen, y en lo mar aparesqueren las familias dels *Selacios* ó *Ganoides*, peixos de brillants escatas, monstruos de vuyt y deu metros de llarch.

Prengueren tal desarrollo en las nostras terras los políperos que ja se 'n portan registradas 32 especies, y al morir favoresqueren los dipósits de carbonat de cals, de ahont ne sortian abundosas fonts termals, las quals transformavan la seva interna constitució, donant lloch á aquestas potents massas de dolomia que casi bé trobém á cada pas.

De prompte un terratrémol que sentiren quants en aquell temps vivian y en qualsevol part del mon que 's trovessen ho capgira tot.

De lo gran gresol ahont se manipulejava la constitució de la Terra n' acabavan de sortir las montanyas dels Ballons y dels Vosgos, y totas quantas tenen en la terrra la seva direcció, formantse unas rocas tan especials, que cremavan com esca; lo foch tornava á regnar sobre la Terra, tot estava en combustió, aquells inmensos boscos de qu' hem parlat cremavan y 's reduhian á carbó; tot se carbonisava, fins lo mar sufrí tan considerable mudansa, que d' un mar pregon qu' era 'n resultá una llacuna.

Quedava, donchs, tan modificat l' antich orde de cosas, que al período que acaba se 'l coneix en Geología per lo període *Siluriá*, y lo nou període que comensa té per nom lo *Carbonífero*.

Sí; allavors apareixen aqueixas massas de ferro y de carbó que avuy aném á buscar á Erill-Castell, Guardiola, Rivas y S. Joan de las Abadesas. Lo Pirineu s' anava donchs estenent y los rius catalans rajaren alguns d' ells per primera vegada; mes lo Ter no passava per Gerona, puig desayguava en lo mar de Vich; lo Llobregat ni tan sols lo veya lo Tibidabo, que al sortir de Berga 's perdia en lo mar, y 'l Segre era sols un torrentet; las Nogueras desayguavan en l' Ocean!

Ni l' Ebro, ni 'l Francolí, ni 'l Besós, ni 'l Fluviá corrian encara.

Quan la Terra 's reposá, y la combustió va esser feta, ne resultaren aquellas rocas de color gris-blau, alternant ab bretxas calissas, ricas en minerals y en carbó de las que 'n portém registradas fins catorse capas.

Com ja 's compren, la Terra, conreada ab la descomposició de las rocas carboníferas y de las plantas del període siluriá, prengué un avans considerable, puig carbonisada igualment l' atmósfera 's trová ésser més favorable al desarrollo de la vida. De las cinchcentas duas especies de vegetals que senyala en Brogniat per aquest període, cent quaranta duas se n' han trobat ja en la nostra Terra, may tan bella en boscos com allavors, puig á las admirables Coníferas, s' ajuntavan las gegantas Sigillarias, los elegants Lepidodendos, los gentils Lomotophloios, y las graciosas Calamitas. Dessota las sevas fullas, y á la seva sombra jugaren los primers insectes, los primers habitants del aire, los quals fent mansió en ellas, allí morian, y ab ellas anavan al fons de la terra ahont avuy los aném á buscar trobantlos petrificats en la massa del carbó, que també 'ns ha conservat los primers animals que la trepitxaren, més ben dit, los que primer s' hi arrastraren, los reptils... ¡Vegis si be de lluny lo arrastrarse en la Terra!

Conclou lo período carbonífero ab un fet extraordinari, las illas que dibuixavan la costa del N. d' Africa s' aixecaren, y ab ellas las terras del fons del mar, las quals unintse ab las terras del S. d' Espanya, desde Cartagena al cap de S. Vicens, separaren per aquell costat lo Mediterrani del Ocean, ó millor, allavors lo Mediterrani comensá á pendre forma, puig com en l' Occident de la nostra península existia una illa colosal que anava del Ocean fins á Segovia, es dir, comprenent poch menys que tot Portugal, Galicia, Estremadura y las dos Castellas; la actual costa del Mediterrani quedava del tot dibuixada encara que no ho fos per terra ferma, sino per una série d' illas; lo nostre mar, donchs, comensava á pendre la seva actual forma ó configuració.

Mes cap al final del temps carbonífero, l' obra de la creació caygué en un estat de marasme, de repós, ó quietut, que no semblava sino que lo mon anava á morirse, mes no era aixís, lo mon dormia, descansava, per recuperar totas las sevas forsas, á fi de recomensar lo seu trevall, y ab lo seu trevall lo seu perfeccionament y acabament.

ÉPOCA MEZÓICA

Quan lo foch de la fornal de dins la Terra reprengué lo seu treball, n' eixiren d' aquellas fargas, lo Monseny, y ab ell s' aixecaren tant las terras del fons del mar, que la península pirenaicá 's trová poch menys que fora de las ayguas.

Nos trovém ara en lo segon período de la seva formació, en lo período *secundari*.

En l' Occident, la península, descontada una petita faxa que anava d' Oporto á Coimbra y Lisboa, desde lo Cantábrich al cap de S. Vicens, y per l' interior fins Madrid tot quedava unit y compacte, es dir, format.

La costa Mediterránea, la formavan, una illa que anava de prop Gibraltar fins lo cap de Pals: Murcia y Orihuela

formavan duas altras petitas illas, y en Catalunya la costa la dibuixavan las montanyas de Prades, que per las de Balaguer tocavan al mar; per la illa d' Igualada, qu' en aqueix temps sortí de dins lo mar, y per aquella altra illa primitiva del Tibidabo que anava de Barcelona fins prop Gerona. Los Pirineus quedavan formats en tota la seva longitut estenentse per Catalunya fins Sort, La Seu y Ripoll.

Un cert número d' illas que sortiren per la part d' Aragó y Castella senyalavan la tendencia á umplirse del golf pirenaich, ó sia á unirse l' occident y l' orient de la Península.

Durant lo primer período de la segona edat de la Terra, quan los mars triássichs, fou quan sortí de las ayguas la part baixa de la provincia de Gerona, en lo seu límit ab la de Barcelona, produhintse aquellas tres capas de rocas —d' aquí son nom de triássich—formadas d' una primera capa ó estrato de rocas d' *arenisca abigarrada*, sobre la qual vingué un' altré de *calisa conchífera*, per lo gran número de *conchas*-petxinas, qu' en ella 's troban aixís anomenadas, coronadas per una de *margas irisadas*, contenint en mitj d' ellas grans dipósits de guix y de sal.

A mes de la part dita de Gerona, tota aquella altra d' allá de Mirabet, sortí iguálment del fons del mar.

Apareix en la fauna d' aquest período un ser extremadament curiós, lo *Labyrinthodon pahygnathus*, això es, una mena de tipo intermediari entre lo cocodrill y la granota.

La flora continúa sent la del período primitiu, ab lo sol aument de las primeras plantas dicotiledóneas.

A l' época de que acabém de dar una idea, succehí la dels mars jurasichs, que tingué poca ó cap importancia per la formació de Catalunya. Determina lo carácter mineralógich l' aparició de las calisas, mes ó menys compactes ó eolíticas alternant ab capas de margas y argilas, que adquireixen en lo segon dels dits períodos gran aixampla, y 's poden estudiar en la provincia de Lleyda, en las illas

d' allavors, per la part de Tremp, y en las montanyas de Cadí y Monsech; ab los mateixos carácters apareixen novas illas en la provincia de Barcelona, en lo seu terme ab la de Tarragona, y fins á la de Gerona se 'n trovan, y per cert que d' ellas se n' han tret per la edat mitjana gran número de columnas per los claustres d' iglesias y convents, com per exemple los del pati de S. Jordi de la Diputació de Barcelona.

Mes lo período que tingué per Catalunya una importancia gran en l' época de los mars *mezoichs* que son los qu' estudiém, fou el cretaceo que vingué á completar los Pirineus y las montanyas de Prades que s' escorregueren en varias direccions, aixecant lo país per la part de Montblanch, obrint la conca del Francolí qu' allavors comensa á correr venint á desembocar prop la Selva en lo mar Mediterrani.

També aixecantse las terras de Prades cap mitxjorn, allavors aparesqué lo Priorat, puig al mateix temps, de la part de Valencia sortiren las terras d' Alcalá de Chisvert, de modo que semblava, per lo que havém dit que ja l' Ebro trová la seva conca, mes no fou axís, puig lo mar Mediterrani omplia encara tot lo Priorat, y passant per lo estret de Tortosa anava á reunirse ab l' Ocean, qu' encara tenia en son fons tot l' Aragó y la plana de Lleyda.

D' aquest costat, nasqueren las terras del Congost de Vich, la cascada de S. Miquel del Fay, comensa á devallar, y lo mar de Vich queda transformat en llach.

En aqueix temps apareixen dos illas célebres en lo Mediterrani, Mallorca y Menorca, que si en aquell temps haguesen portat lo nom que ara portan dos dels seus monts, aquellas illas s' haurian dit de Torrellas y Tora, puig aqueixas foren las terras de las prenomenadas illas que primer isqueren del fons del mar.

La forma gráfica d' aqueix período l' ensenyan bé prou las timbas del Congost y la Riba: son montanyas casi verticals, mes sempre coronadas per terrassas ó planas.

ÉPOCA NEOZÓICA

Entra ara lo globo en lo seu tercer período de formació, això es en lo período *terciari* segons los geólechs.

Com los mars estavan plens d' illas que deixavan entre ellas canals, estrets y golfos, l' acció disolvent d' una atmósfera qu' encara cremava, triturant las rocas qu' en lo período anterior havian sortit dessota l' aygua, las hi tornavan á tirar desmenusadas, omplint per lo seu compte los dits mars, golfos, estrets y canals.

Aqueixos esbocinalls conglomerantse dintre de las ayguas en massas més ó menys considerables y sens cap regularitat, al rebre l' empenta del interior donavan naixement á aquesta maravella catalana que avuy se diu lo Montserrat.

Lo terreno numulítich té en Catalunya una importancia tan extraordinaria que los més grans geólechs lo han pres per tipo d' estudi.

Si produhí aqueix período lo Montserrat, ja está dit, que totas aquellas terras d' Igualada, Castell Olí y Castellvell sortiren junt ab la perla de las montanyas catalanas, y ab lo Montserrat sortí aquella altra maravella de las salinas de Cardona. Veus aquí lo Noya que ja comensa á correr encara que 's passin mils y mils anys sens que las sevas ayguas servescan per fer paper, portantlas al mar, no barrejadas ab las del Llobregat, sino desembocant á lo seu costat en lo que 'n podriam dir lo golf de Martorell; y al Cardoner naixer de cop y de cop portar las sevas ayguas al Llobregat.

Lo llach de Vich desapareix deixant enterradas millons de petxinas y de peixos. Lo Ter furgant y furgant s' obrí un canal per la plana que prengué lo lloch del llach, y corrent per las Guillerías y las parts de Gerona, anava y venia de assí per allá, portat per los trontolls de la terra al aixecarse en aquells llochs; veus aquí, perque té aquella forma de mitx cercle.

Si haguessem de parlar de totas las classes de fóssils qu' en la plana de Vich, per no citar altras parts, se trovan, la feyna seria llarga; un francés de molt renom, Mr. Vezian n' ha contat ja trenta dos especies, lo que no hem d' extranyar, per lo mateix que ja casi bé totas las actuals especies animals corrian per la terra, lo mar ó l' ayre. Y fins n' hi havia d' altres qu' ara no hi son, mes en cambi n' hi faltava una, y per cert la més principal, l' home.

Donchs, ¿ja poch li deu faltar á Catalunya per ésser formada? puig axís es, tirém una ullada á lo seu estat avans del últim período de la seva formació.

Tota la montanya quedava constituida, y sols en l' Ampurdá entrava encara lo mar, de modo qu' en lo golf de Figueras desembocavan la Muga, lo Fluviá y lo Ter. Del Ampurdá xich també sols n' havia fora la part més alta, tot lo que avuy n' es montanya, l' altra part estava encara en lo fons del mar. Las Medas entravan per dins lo que avuy es costa.

Lo Mediterrani anava molt per dalt del Panadés, lo camp de Tarragona no existia y tampoch lo Priorat.

Tot lo que avuy es la conca del Ebro, en la part plana, era un golf del Mediterrani, puig tancat per la part alta quan s' aixecaren los monts Cantábrichs, sols comunicava ab lo nostre mar per los estrets de Valencia, y per lo estret de Tortosa lo més caudal.

¿Quánts sigles trigá á omplirse lo golf del Ebro? ¿Quí ho podrá dir may!

Lo cert es que arribá un dia en que per lo treball creador de l' atmósfera y per l' acció de las ayguas, lo golf, tancat ja per la part de Tortosa, se convertí en un gran llach. Lo sediment que devallava en lo seu fons, puig la formació lacustre del Aragó es innegable, doná lloch á aquellas capas ó estrats de rocas calissas y arcillosas de que está formada la conca del Ebro.

De la mateixa manera s' omplian los golfos del Ampurdá, Priorat y Camp de Tarragona, separant d' ells un

últim terratrémol aquellas illas Medas que avuy encare esperan l' abrassada que dins, no sabém quants segles, els donará la terra catalana.

Catalunya existeix ja geológicament parlant. L' obra de la creació material s' ha acabat. En los seus camps creixen las plantas lleguminosas, los seus boscos los forman las gentils palmeras y los elegants salzers; la primitiva flora desapareix: en aquells dias, en fi, existian los vegetals d' avuy dia. Lo mar blau y pur besava aquellas terras com la mare besa á son fill, ab amor, puig aquellas terras eran las fillas de las sevas entranyas; l' ayre lo atravessavan aucells de ricas y coloradas plomas, iguals á los que sigles y més sigles després nos vingué á ensenyar Colon com cosa nova; y en la terra, micos y monas, orangutans, chimpancés y gorillas saltavan y brincavan, s' estimavan y 's matavan, vivian en pau y en guerra, preludiant las passions del home qu' encara no havia vingut al mon.

ÉPOCA QUARTERNARIA Ó MODERNA

Hem dit que lo período terciari fou l' últim y això no es pas exacte, puig que hi ha un quart período, que com á tal geológicament es lo *quarternari.*

Y ve te 'ns aquí arribats á la part ó moment més difícil d' explicar l' obra de la creació; y es que ara no 's tracta d' explicar com lo mon se fá, sino com se desfá.

Catalunya era un país tropical, l' home que apareix en la Terra com tot lo que hi ha en ella, creat per Deu, en aquest período, podia correr per los nostres camps ab lo vestit de nostre pare Adan, ab la seguritat de no tenir fret.

Nosaltres no sabriam explicar aquí ab pocas ratllas l' espantosa mudansa que sufrí lo nostre hemisferi durant lo período quarternari.

L' home aterrorisat sentí fret, mes un fret agut, d' aquell que talla com un cristall: sols ficantse dins la pell

d' un os pogueren alguns d' ells resistirlo; los aucells de mils colors y de hermosas y galanas plomas fugiren de la nostra terra, espantats, no per aquells altres de curtas plomas, bech fort y encorvat, d' ulls d' óliva y garra d' esparver que baixavan de qui sab ahont; sino per lo fret que glassava fins l' ayre. Las plantas tropicals se secaren en mitx l' estiu de la seva vida, negant al home los fruyts per lo seu aliment; los animals que avuy venen d' América fugiren de la nostra terra cap al mitxjorn, buscant ab lo Sol un país de calor; l' home sols no fugí; sols l' home disputava á n' aquellas neus que baixavan del polo á unirse ab lo glas dels Alpes y dels Pirineus (1) la terra que guardava los ossos calcinats dels seus pares. ¡Quánts pochs se 'n salvarian! Menys de segur que si portavam ara una colonia d' africans al mitx del polo.

¿Per qué las cosas passaren aixís? ningú ho sab. Qui creu que aqueix gran cambi fou ocasionat per haverse aixecat l' interior del Africa, qui per l' enfonzament de l' Atlántida ó aixecament de la serra dels Andes ó de l' América, qui en fi, per haverse trastocat un poch lo eje de la terra.

Lo cert es, que lo nostre hemisferi mudá completament, y quan la cosa s' àssossegá, los homens qu' escaparen ab vida 's trovaren que ja havian d' anar vestits ivérn y estiu, que allavors comensaren á coneixer, que per conte de cocos los arbres no donavan sino aglans, y que si volian resistir la pressió de l' atmósfera, s' havian de construir una casa ó ficarse dins una caverna, y treballar la terra per haverne fruyt, y cassar animals, rompent l' antiga amistat, per menjar carn, allavors, per primera vegada necesaria per la seva vida.

¡Ab aquinas llágrimas més amargas no ploraria l' home

(1) Lo período glaciari que no ha sigut, que sapiguém, gayre estudiat en Espanya, ho ha sigut ab profit per lo que toca á Catalunya, puig En P. Alsíus y Torrent en los seus *Estudis geológichs* publicats primer en *La Renaixensa* y ara reproduhits y completats en la *Revista de literatura ciencias y artes de Gerona,* lo ha estudiat ab tota detenció, fent constar, que los blochs errátichs que 'l caracterisan se trovan per la part de Camós, prop de Banyolas, axí com en la montanya de Porqueras.

aquell perdut estat paridisiach durant lo qual, los arbres li donavan aliment, l' home y l' animal dolsa companyía y la terra en qualsevol recó d' ella dols repós! (1)

. . . .

¡Ab quin terror no miraria aquesta Terra ara per ell inhospitalaria! (2)

. . . .

¡Ab quin amor y esperansa no veuria renaixe en lo cel l' astre del color y de la vida, 'l Sol!! (3)

. . . .

(1) Veus aquí explicada cientificament la concordancia de las tradicions de tots los pobles respecte un estat paradisiách, y com aqueix estat se trova consignat en las relligions de tots los pobles. Tots los homens del mon habian de plorar la perdua de un modo de viurer y d' ésser que tan de ple responia á la seva animalitat, y axis la tradició havia d' ésser viva y bastant per trametres de generació en generació per la via oral, transformantse aquell estat natural, al cap de sigles, en un estat sobrenatural paradisíach, puig en lo atrás en que vivia l' home en aquells temps no 's podia dar rahó del cambi hagut en la terra.

Y com en los dits temps se creya que tot s' havia fet per la terra, axó es que 'l Sol, Deu l' havia creat perque nos fes de quinqué durant lo dia, com la Lluna durant la nit, sent axis que lo nostre globo ocupa un lloch dels més humils y secundaris de la creació, tan que si arribés á desapareixe, sols la Lluna 'n surtiria perjudicada; d' aquí que aquell estat paradisiach, en lloch d' ésser celestial, siga terrenal, y que tots los pobles, es dir, aquells que 'ns han conservat las sevas primitivas tradicions, lo posin en una ó altra d' aqueixas regions privilegiadas de l' Asia, Africa ó América.

(2) La tradició del gran cataclisme del periodo quarternari, havia de dar necesariamént lloch al principi dualista de totas las relligions, es dir, al principi del be y del mal, coexistint y disputantse l' imperi del mon. Aqueix principi dualista no representa donchs més que la lluyta entre las forsas bonas y dolentas de la creació, y com unas y altras se presentavan omnímodas y potents, d' aquí que 'ls homens las deifiquessen y fessen un Deu bo y un Deu dolent, es dir, Deu y lo Dimoni.

Lo progrés humá, corretgint la primitiva tradició, li dona una forma poética, fent del principi dualista la causa de las dificultats que trova l' home per cumplir lo seu destino en la Terra; axó es, tirá de la causa del coneixement del be y del mal, lo motiu de la perdua del estat paradisiach.

La filosofia moderna, robustida per la ciencia y per la fe, aniquila lo principi dualista, la causa del mal, y diu ab Krause: *que la desditxa, es l' arbre del coneixement del bé y del mal, plantat per Deu en lo parais del mon.*

Das Unglück ist der Baum des Erkenntnisses des Guten un Bösen, von Gott gepflanst im Paradiese des Welttall.

Der Glaube und die Menschheit etc. von Karl Christian Friedridch Kranse. p. 19.

(3) Lo principi del bé, com á Deu, es per tots los pobles antichs lo Sol, y per lo dit no podém contestar la lógica dels primers homens adorant lo Sol, com á Deu, puig lo Sol era per ells lo foch, la calor, lo principi de tota vida. Lo sabeisme, que 's trova dins totas las relligions antigas té un valor científich incontestable, l' aberració de tal cult no es sino filla de la ignorancia dels primers homens, que la lluyta de las forsas de la naturalesa, que los primers presenciaren, los portá á adorar.

LA RASSA

ETHNOGENIA

Si se 'ns pregunta, ¿quína rassa d' homens poblá l' Espanya, ó millor, á Catalunya, qué respondrém?—Que los primers pobladors de la nostra terra foren de la mateixa rassa del período quarternari.

Del home quarternari català fins ara res ne sabém; mes si referím l' home sense nom histórich al ab-orígena, y aquest al quarternari, alguna cosa 'n podrém dir.

Certament, fins ara no hem trobat en los estratos del dit período—que per altra part té poca importancia en Catalunya—la calavera del home primitiu (1) com ha succehit per altres paíssos, mes de la seva existencia y vida en un período de relativa civilisació per ell, n' hem

(1) Segons m' ha contat lo meu amich En Joan Sardá, l' estiu passat se descubriren en una rajolería del terme del Bruch prop Collbató, uns enterraments de la edat de pedra que 's destruhiren sens que se 'n pogués treure tan sols un dibuix, emperosе 'n salvaren las armas, que son de *pedra de llamp*, y los grans d' un collar que portava un dels guerrers enterrats.

Aqueix descubriment ve á confirmar lo que dihém respecte de la edat de pedra catalana, que per lo que veurém. tal volta acaba vint y dos sigles avants de Cristo.

trobat mostra en lo Puig de la Malavella, prop de Caldes del mateix nom.

Allá en lo cim d' un puig qu' en los temps pre-históríchs formá la illa d' un llach, s' han trovat restos d' una estació lacustre, aixó es, restos d' animals, sobretot de caballs, lo qu' es una nova proba del carácter hipógafo del home quarternari, barrejats ab instruments trevallats per ma del home, ab destrals de silex destinadas á la seva defensa y per lo seu trevall. En lo camp de Tarragona s' han fet també descubriments de destrals de silex, per la part de Constantí, y encara creyem que per lo llach de Banyolas s' han trovat també rastres d' habitacions ó estancias lacustres de lo mateix período del silex.

Mes á mesura que l' home anava civilisantse, ja segons son propi geni, ja segons las inspiracions de los seus vehins, marcava la sèva existencia aixecant aqueixos monuments fins ara atribuits als Celtas, menhirs, dolmens, etcetra, y que l' arqueología y la antropología moderna han demostrat perteneixer al home del período quarternari al arrivar al período de la edat de pedra, aixó es, quan troba medis per trevallar las pedras més duras, lo silex, per fersen destrals y ganivets ab que atendre á la sèva defensa, y ab que ajudarse en lo seu trevall.

D' aquest período de la civilisació dels nostres ab-orígenas, ne tenim més d' una proba en los menhírs de la Vall d' Aro, Sant Hilari Sacalm, Ascó y Santa Pau y en los dolmens de Moyá, avuy destruhit, de Ull-de-molins y Vallgorguina.

¿Se va aixecar lo nostre ab-orígena per sí mateix al coneixement dels metalls? ¡Quí pot afirmarho ó negarho! Puig si la nostra rassa, al caracterisarse, la trobém estesa desde la frontera del Egipte á la de la Gal-lia, fins lo Ródano y Garona, quína necessitat tenim de suposar que 'l coneixement dels minerals, la sèva manipulació y fundició nos arriba del Asia ó dels Celtas?

¿En quín temps los ab-orígenas del Nil arrivaren á la edat dels metalls?

Los que se havian de reconeixer com germans, Lybichs. Berebers é Ibers, puig ho son antropológicament, ¿no s' havian de comunicar los seus coneixements? Tan dificil los havia d' ésser á los Libychs vehins del Egipte transmetre á la nostra terra los seus progressos?

Dos grans centres de civilisació nos permet consignar la historia. Un d' ells en l' Egipte, en la vall del Nil: l' altre en Asia, en las valls del Eufrates y del Tigris. Per efecte de la sèva influencia, las regions vehinas arrivaren á grans destinos, embestírense després y de lo seu top, ne resultá lo foch de majors y més elevadas civilisacions.

Lo delta del Nil un dia rebé com á conquistador á un poble semita que vingué á disputar á los egipcis la possessió del riu per ells sagrat; aquest poble semita es aquell dels reys pastors que ha reduhit la moderna ciencia á los Chethas y fenicis de Sidó. Vensuts á lo seu torn per los egipcis, y avassallats, portaren llavors per la mar que sempre repugná als egipcis, los fruyts de la sèva civilisació á las més llunyanas terras.

Mes los Chethas quan la sèva invasió del Egipte está clar que no 's quedarian aturats prop lo Nil, sino que orgullosos ab la sèva victoria donarian per terra la volta al Mediterrani, mentres las naus de Sidó l' anirian costejant.

¡Axís comensa la civilisació d' aquella Líbyca d' ahont sortí Cyrene la rival de Carthago, y Carthago la rival de Roma!

Veus aquí explicat aquell mito del Hércules egipci ó líbych, que sortí per fundar en Iberia, Cádiz, Sagunto y Barcelona, mito d' un poble comercial y conquistador que s' esten colonisant las costas mediterráneas.

Los Chethas s' apoderaren de la costa mediterránea, y per lo Guadalquivir pujaren cap al interior, vingueren després al Ebro y lo remontaren donant vista al altre mar, per ahont anaren per descubrir la Inglaterra, que també colonisaren.

Nosaltres creyém que aquestos semitas, aixís per serho

com per lo seu orígen, son los Persas que Varron digué que arribaren á Espanya després dels ibérichs.

Foren donchs los Chethas los que primer explotaren las riquesas mineralógicas de la península pirenaica, qu' era lo gran incentiu del comers en aquells temps, los que donaren nom á los nostres grans rius, per ells-vias de gran riquesa comercial, com deya Plini del nostre Ebro.

Poble lo Chetha-fenici eminenment comercial y al que may li passá per lo cap establir un gran estat polítich, prengué peu en Espanya, tal volta més com á poble comercial que com á conquistador, mes fos d' ell lo que 's volgués, puig probablement d' aixó may se 'n sabrá res, es lo cert que los Chethas, Sidonenses, Chourdos, Chouschitas y demés pobles de la confederació dels Chethas que arribaren á Espanya, quan la sèva conquista del baix Egipte, 's barrejaren ab los aborígenas ibérichs de la costa y de las valls del Guadalquivir, que d' ells ve lo dirse Betis, y del Ebro, al qual també donaren nom, corromperen la sèva llengua, que nosaltres creyém ésser la vasca, donant lloch á civilisacions que més tart sorprengueren á grechs y á romans acostumats á veuren de millors.

Gracias, donchs, á la civilisació semítica de la nostra costa y de las valls del Ebro y del Guadalquivir, comarcas de la sèva preferencia per las sèvas grans riquesas metallúrgicas, que anavan á omplir los forns de la Palestina, quan l' invasió céltica ó aixís anomenada dels pobles del interior d' Europa, pogueren, més forts qu' ells en civilisació, retxassarlos y tancarlos en l' interior de la península, venint á quedar com presoners los que s' havian presentat com á conquistadors.

Entre lo Ródano, lo Garona y lo Ebro no hi quedá un sol Celta, y aixó ho diu En Thierry

En lo Sur de la península, ni en la costa tampoch pogueren establirse.

Los Celt-ibers, donchs, quedaren tancats per l' Ocean, los monts Ibérichs-Idubedos y los Mariánichs, ó de Serramorena.

De modo que á la regió Celtíbera corresponen los pobles castellans. A la del Ebro lo poble aragonés, lo regne d' Aragó de la edat mitjana. A la del Guadalquivir la regió andalusa. Es dir, los Celt-íbers, los Chethas y los Turdetans; la civilisació d' aquets últims es superior per los continuats efluvis líbich-fenicis que reberen, encisats per las grans riquesas del país, representadas en la mítica per aquell Hércules de Tyr que molts han confós desde l' antiguetat ab l' Hércules chetha-sidonés.

Havian també los fenicis comunicat la sèva civilisació á la Grecia, y á Chipre y Rodas, centinellas avansadas de la sèva civilisació ahont portaren lo alfabet, dit fenici, las sèvas arts y la sèva industria. Al caure Tyr, Grecia heredá en Orient la sèva posició y la sèva gloria. Las sèvas naus succehiren á las naus fenicias, y seguint per los seus rumbos aportaren tambè á las nostras costas, la California ó la América del temps antich.

Establiren los grechs las sèvas factorías en las Gal-lias per lo llarch de la costa mediterránea fins arribar á la Turdetania, mes los Cartaginesos fills dels chetas-sidonenses y dels tyrs que havian aprés á coneixer als grechs per los seus vehins de Cyrenne, llansaren las sevas naus en busca de las naus gregas, las destrossaren ab ajudá dels etruscos, y arruinaren las sèvas colonias ibéricas.

Los cartaginesos vingueren á la Iberia cridats per los seus germans de la Turdetania, per dirimir certas qüestions que 'ls portavan dividits; aixís prengueren peu los púnichs en la península.

Poch á poch anárense estenent, y á la Turdetania, qu' es quedaren per lo trevall de pacificarla, juntaren per conquista casi tota la Celt-iberia, mes al arrivar al Ebro, Roma posá un veto á lo seu avans; veto del qual no 'n va fer cas Hannibal, desitjós d'anar á resoldre lo plet de la supremacia Romana ó Cartaginesa en lo mon, en la mateixa Roma.

Darrera dels cartaginesos vingueren, donchs, los romans, y ab ells un poble d' un altre rassa y d' una civi-

lisació ó cultura molt superior, y dels romans ne podém bén dir nosaltres alló de que, «vingueren com amichs pera resultar traydors».

La rassa ibérica, somesa durant sigles y més sigles á la influencia de la rassa llatina, 's modificá considerablement, deixá lo seu modo d' ésser social y polítich, olvidá la seva llengua, los seus Deus, devení, en una paraula, un poble llatí per l' influencia de la sèva civilisació, no per lo crusament dels dos pobles, puig no tenia prou sanch Roma per aquesta inoculació.

Encara una nova emigració portá á la rassa ibérica nous elements diferencials; los pobles germánichs al avansár sobre Roma enviaren á Espanya á los Visigoths, cridats empero á la nostra provincia per los romans, de modo que per tercera vegada resultá alló de venir com amichs per sortir senyors.

Per últim, los Arabes ó Sarrains, que aixís los anomenavan los que 'ls hi feren cara, vingueren també á Catalunya, ahont estigueren sols vuytanta anys en la part d' ensá del Llobregat, de modo qu' en veritat tingueren poch temps per inocularnos la seva sanch, aixís es que no portaren al nostre llinatje elements considerables de modificació.

A contar del sigle VIII de J. C., no ha vingut cap més poble á unirse al antich poble catalá, esceptuant los crusaments deguts á las relacions socials y á las familias, certament molt importants, mes no tant que pugan modificar lo primitiu temperament del poble ab-origena.

Resulta donchs, que la rassa primitiva rebé com elements constitutius ó modificadors del seu temperament á los pobles Chetha, Sidonés, Líbych, Romá y Goth, y com á elements civilisadors á los Tyrs, Grechs, Carthaginesos Árabes. Aquestos dos últims pobles empero han d' ésser contats entre los primers per lo que fa á lo primitiu poble catalá, del qual més endevant ne veurém los seus termens.

¿Fins á quin punt los pobles conquistadors modificaren

lo llinatje ab-origena? Aixó tindrém ocasió de veurho al tractar del *poble* catalá, allavoras veurém si los conquistadors trovan fácilment lloch en la nostra terra, y per lo tant bona acullida, qu' es de lo que n' havia de resultar lo crusament de rassas, ó bé si continuament retxassats no deixavan en nostra terra mes qu' elements formals, es dir, d' aquells que no tenen arrels, ó no arrelaren en la terra catalana.

En lo primer cas, la nacionalitat decau, mor; en lo segon, á cada ocasió favorable renaix com lo Fénix de la fábula de las sèvas cendras, que amagavan y conservavan lo caliu.

Sols, donchs, quan haurém dat fi á aqueixa part del nostre trevall, sabrém ab tot rigor lo temperament y fisonomía del poble catalá, lo que las varias rassas prenomenadas han deixat en lo seu llinatje, es dir, allavoras sabrém si ha passat á los pobles estrangers que vingueren á visitarnos, ó á quedarse en casa, lo que á certs vegetals quan se 'ls trasplanta y porta en climas y terras diferentas, aixó es, que 's moren ó 's transforman, donant lloch, en aquest últim cas, á un nou vegetal, ó sense metáfora, á un poble nou.

L' ABORIGENA

Avans empero de passar endevant, es de tot punt necessari que justifiquém la relació que acabém de fer de los pobles qu' han vingut á modificar la rassa aborigena de Catalunya, y encara aquesta relació que tantas teorías contradiu, y que tants fets dats per probats ve á tirar per terra ó á posar en dubte.

Examiném, donchs, la última teoría, la que té més importancia, puig nos ve acompanyada ab lo nom de *crítica.*

¿Y qué 'n diu En Antoni de Bofarull (1) de la rassa ab-

(1) *Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña.*—Tomo I, pág. 14, col. 2.ª

origena? Per lo historiador crítich de Catalunya, «*las ra-*
»*zas primitivas de España eran iguales en su origen á*
»*los escitas del mar Caspio.*»

¿Cóm, l' home quarternari aparesqué en la Scitia? Si nostre historiador crítich hagués dat més importancia á la antropologia y a la arqueología moderna, no hauria escrit certament lo que deixém copiat. Avans de las irrupcions de *tots* los pobles assiáticbs, *totas* las terras estavan pobladas; cóm y quán y de quína manera, es cosa que ara no 'ns interessa averiguar, pero lo fet es de tan rigurosa exactitut científica, que no hi ha avuy més que una opinió unánime entre tots los sabis d' Europa, y aquesta es, la de que l' home quarternari ha existit, y que 'l quarternari es l' aborigena en totas las nacions del mon

La civilisació desarrollantse en uns punts més que en altres, com avuy mateix succeheix en Europa, ahont es evident que no tots los pobles que la habitan han arribat á un mateix grau de civilisació y de cultura, formá varis centres, que per l' efecte del progrés, los podém considerar com fent las funcions dels pulmons per lo cos humá.

Aquestos centres apareixen en lo Ganges, en lo Eufrates, en lo Nil, que son las grans arterias.

Los seus orígens se perden per mitj las boyras del temps, es dir, de la cronología.

Quan arriban á una época de certitut histórica, los dits centres han arribat ja á un cert grau de madurés, surten armats de cap á peus com la Minerva de Atenas. Sols estudiant los pobles que 'ls rodejan y que 'ns han donat á coneixer, es com nos podém formar idea de la sèva primitiva civilisació.

Estudiant donchs aquestos pobles los veyém primer habitant per las covas,—troglodítas—després quan la sèva industria los ha ensenyat la manera de pulir y tallar las pedras, fan d' aquestas las sèvas armas de defensa y de trevall; després aprenen lo coneixement dels minerals, y á contar d' aquest moment, es quan l' home marxa de plé per le camí del progrés y del seu perfeccionament ab to-

tas las velas desplegadas, com nau que lo vent empeny per popa.

Per En A. de Bofarull l' home troglodita, megalita y del bronzo no ha existit en la península Ibérica, puig no 'n diu una paraula, á pesar d' haverlo estudiat y dat á coneixer En Busk en las covas de Gibraltar; Casiano del Prado en los terrenos quarternaris de la provincia de Madrid, Lartet en las dos Castellas; Cordeiro en la conca del Tajo; Góngora en Andalucía; Tubino en Vilanova y molts y molts altres. Y perque 'n parlés del home primitiu, encara que tampoch conegués lo nostre Historiador crítich lo descubriment de Caldas de Malavella, li debian bastar las destrals de silex de Constantí qu' ell mateix cita.

Lo scita, donchs, no es ni lo troglodita, ni lo megalita, ni l' home de l' edat de bronzo. No farém nosaltres l' injuria de creure qu' En Antoni de Bofarull los ha confós; no, ell no n' ha volgut parlar.

Deixém donchs l' home primitiu que ja 'l tornarém á trobar y vinguém al scita del Historiador crítich de Catalunya.

La teoría scítica estava en boga y en gran predicament anys endarrera. Un sabi antropólech, lo suech Retzius, estudiant los cráneos del poble finés de las riberas del Báltich, d' orígen scítich indiscutible, y comparant los resultats obtinguts, ab los que havia tret del estudi de *dos* cráneos vascos, deduhí, que una rassa scítica, composta de varias familias havia poblat l' Europa d' un cap á l' altre, y que aquesta rassa d' homes era de cap curt y rodó, de baixa estatura, ulls y pel negre; es dir, una rassa braquicephala.

Fins 1860 la teoría de Retzius se tingué per indiscutible, mes á contar de dit temps, comensaren á aixecarse alguns dubtes; avuy sols té partidaris entre los que no segueixen lo curs progressiu de la ciencia,—parlém dels antropólechs.

Un sabi arqueólech inglés, Mr. Thurnam estudiant los cráneos descuberts en la Gran Bretanya del home de la

edat de pedra, quedá confós al veure que per conte de ser braquicephals eran dolicocephals; això es, propis de una rassa de cap llarch y estret, de ulls blaus, grans y cabell ros; la bretxa que obrí lo seu descubriment á la teoría de Retzius era tan ample que de front se hi llensaren á lo seu assalt tots los més celebrats antropologistas d' Europa, portant al cap aquells dels seus partidaris que més l' havian feta coneixer y celebrar.

Mr. Brocá comensá tot desseguida á estudiar los cráneos que s' havian enviat á Retzius del museo antropològich de Paris com á cráneos vascos, y resultá que no sols no eran vascos, sino que ningú sabia d' ahont havian vingut al Museo. Allavors, ajudat per un metje espanyol, per lo Doctor Velasco que li enviá sexanta cráneos vascos d' un cementiri dels sigles XII y XIII, vejé que tots ells, al revés de lo afirmat per Retzius, per conte d' ésser braquicephals eran dolicocephals, mes d' una mostra tan especial que 's distingian de tots los dolicocephals fins allavors descuberts en lo reste del mon.

Tan gran descubriment lo portá á Espanya ahont vingué per estudiar sobre 'l terreno la rassa vasca, emportantsen ademés de las sèvas observacions directas, un bon número de cráneos de S. Juan de Luz, que li donáren també los dits resultats.

En aquest estat de cosas, un inglés, Mr. Busk, recullí de las covas de Gibraltar un cert número de cráneos que portá á Brocá perque 'ls estudiés, y com això s' escaygué ab l' estudi que 's feya allavors dels Berebers de l' Africa, —del Atlas—y dels Guanches de las Canarias, poble aborigena esterminat en lo sigle XVI de J. C.; Mr. Brocá pogué, no sols dels nous datos que li proporcionava Busk, si que també dels dits estudis que vingué á fer en Espanya, que la primitiva rassa ibérica era dolicocephala, sino que comparant los resultats obtinguts ab los que resultaren del estudi dels cráneos guanches y berebers, y dels trogloditas de la Aquitania, allavors també descuberts y per ell estudiats, que los habitants aixís de la Aquitania, com de la

Vasconia, com de Gibraltar, Africa del N. y Canarias tenian una mateixa conformació craneológica, es dir, que tots eran dolicocephals, pero d' aquella manera vasca de la que avans no se li coneixia parella (1).

Lo sabi professor aleman En Virchow, avuy dia la primera autoritat d' Europa en aquestas materias, secundá á En Brocá en la seva campanya contra la teoría de Retzius, y havent dit lo sabi francés «que la braquicephalia y la dolicocephalia no donan caracters prou rigorosos per servir de base á una clasificació de rassas, per ahont se compren l' error de Retzius, en tant que la seva opinió la confirman diariament los nous descubriments que 's fan, vé qu' encara sigan en curt número los cráneos braquicephals descoberts;» En Virchow antropologista també, desconfiant fins del método d' observació recomanat per En Brocá, que vol se clasifiquen los cráneos per l' índice cephalich, digué ab gran eloqüencia: Com «de totas las »facultats que posseheix l' home, la llengua tal vegada es »la única que no li ha sigut donada, de modo que la »llengua es una producció del home, y no un dó dels »Deus, y tant quan un poble viu, la seva llengua viu ab »ell, y encara que la modifique, segons las circunstancias »ó las necessitats del temps y de la civilisació, y certas »locucions envellescan y cayguen en l' olvit, altres, en »cambi, s' admeten ó crean, per lo que totas aquestas mu»dansas apénas si afectan á la forma; y com lo que no 's »crea, lo que 's trasmet de generació en generació, pre»nent en incesant desarrollo formas sempre novas y »adaptadas á las necessitats de las varias épocas, son las »arrels de las paraulas á las quals se pot anomenar dient »que son las bases de la llengua,» (2) d' aquí qu' En Vir-

(1) *Memoires d' anthropologie*, par Mr. Brocá.-Vol. II. *Crânes basques de Zaraus*, pág. 32.—Vegis també las memorias: *Fets et discussions relatifs a l' home pre historique;* y los *Autochtones* que 's troban en lo mateix volum.

Ara 's compendrá quina perdua més gran no ha fet l' antropología catalana no haventse guardat la calavera de l' edat de pedra de que avans hem parlat.

(2) *Revue scientifique, vol. XIV, pág. 11, col. 1.ª.—Les peuples primitifs de l Europe.*

chow demostrés que 'l poble vasch no es un poble Fines per lo mateix que no té una sola radical comuna. Per últim, lo mateix Virchow diu: «fins avuy res nos autorisa á »creure que las rassas finesas hagin tingut en Europa una »edat de pedra.» (1)

Si los scitas, donchs, no arribaren á Europa durant la edat de pedra, ¿quín poble aixecá en Catalunya los menhirs de las valls d' Aro y Santa Pau, y los dolmens de Moyá y Vallgorguina?

La nostra pregunta per molts fins será ridícula, y per lo que toca al Historiador crítich de las nostras cosas, los dits monuments son «*indudablemente célticos*». Y encar per lo dit senyor los íbers, scitas, indo-escitas, celto-scitas, celtas, celtíberos, galos, etc., «*tienen un mismo orígen ó procedencia*,» d' aquí que los dits monuments puguin donarse á cualsevulla dels pobles anomenats per més que l' Ethnogenia s' esgarrifi de tal assimilació.

Suposant que los scitas y los íbers tinguessen un mateix orígen y procedencia, ¿cóm havía d' ésser aquesta igual á la dels celtas? ¿No son los celtas, per ventura, un poble ariá, germánich ó indo-germánich? Donchs ¿cóm han de tenir un mateix orígen si los primers son turanesos, es dir, pobles de llengua de aglutinació, mentres los altres ho son de flexió?

Y respecte als monuments de *indubitable carácter céltico*, ¿qué ensenya l' arqueología moderna?

Que aquells que no continguen restos de bronzo, han sigut eregits per los pobles de la edat de pedra, y axó ho diuhen En Ferguson (2); y en Bertrand, que va concorrer al premi ofert per l' Institut de França, y que 'l guanyá sobre 'l tema: *Arqueología céltica y gal-lica.—Memorias y documents relatius als primers temps de la nostra historia nacional*, formula las *conclusions* del seu trevall en

(1) *Revue scientifique, vol. XIV, pág. 11, col. 1.ª—Les peuples primitifs de l' Europe, pág. 10.*

(2) *Rude stone monuments in all countries*, plan. 45 y 119.

aquestos precisos termens: «Primera hipótesis: que 'ls »monuments anomenats céltichs han sigut erigits per los »celtas.—Aquesta hipótesis... *ha de abandonarse del tot.*»

«Hipótesis en relació als fets.»

I. «Los dolmens son tombas, y perteneixen á la edat »de pedra.»

II. «Los tumuls son tombas y perteneixen á la edat »de bronzo.»

Conclusió: «*Las primeras d' aquestas tombas son pré»célticas; las altres célticas.*» (1)

Y encara afegirém, donchs, pus en vista del error de nostre Historiador crítich hem de creure que fins á nosaltres no han arribat los resultats de la arqueología moderna, qu'En Alfredo Maury, que á la autoritat del seu nom, afegeix la de la seva posició oficial de secretari de la secció del Institut d' *Inscripcions y bonas lletras*, diu: «Se han »registrat un gran número de dolmens, y en la seva major »part, al menys per lo que toca á Fransa, no s' ha trobat »boçí de bronzo ó de ferro, ni de cerámica romana, ni cap »rastre, en fí, d' una industria ja avansada.» ...«*Vetens »aquí, donchs, del altre costat dels celtas y dels gal-los, »puig qu' ells se servian d' armas de bronzo y de ferro* (2).

En Brocá repeteix lo mateix en una notabilísima memoria sobre 'ls celtas (3).

¿Donchs los celtas no son los íbers? ¡Y que han d' ésser! Un entussiasta dels Celtas, un contradictor d' algunas de las afirmacions d' En Bernard, un dels homens de més consideració qu' han sortit á la defensa dels celtas, En Henri Martin diu: (4) *La historia ha senyalat sempre un poble anterior als celtas en lo Sudest d' Europa... los íbers.*

(1) *Revue archeologique*, vol. 7, pla. 217 á 237.
(2) *Journal des savants*, Mars 1877, pla. 180.
(3) *Mémoires d' Anthropologie*, vol. I, pla. 274.—*¿Qu' est ce que les celtes?*
(4) *Revue archeologique*, vol. 16, pla. 328.—*De l' origine des monuments megalithiques.*

¿Ahont anirém, donchs, á trobar aquella rassa rossa catalana que se 'ns donava com proba de la vinguda dels céltichs á Catalunya, ahont, si segons nosaltres, no hi posaren may lo peu?

Als aficionats als estudis céltichs, y á tots quants creguin que la rassa rossa catalana es céltica, 'ls aconsellém que llegescan las memorias d' En Brocá sobre 'ls celtas, aixó es, á més de las citadas, las tituladas *Sobre 'ls origens de las rassas d' Europa*, y l' *Anthropologia de la Fransa*.

Craneológicament los celtas eran per En Retzius dolicephals, y los aborigens braquicephals; per En Thurnam, á lo menys per lo que fa á Inglaterra la cosa passa al revés; y per En Brocá la qüestió no 's pot resoldre per lo mateix que las rassas s' han barrejat tant y tant, que 'ls habitants d' avuy en dia dels departaments habitats avans per los celtas, resultan braquicephals y dolicocephals.

Dexém ara aquest punt, que ja 'l tornarém á trobar, y acabém lo poch que 'ns falta dir respecte l' aborígena.

Tenim, donchs, que los menhirs y dolmens prenomenats, los aixecaren los pobles ab-origenas, ó 'l poble autochtó catalá; son, donchs, lo recort que 'ns ha deixat la rassa originaria de la seva primitiva civilisació.

Altres recorts, com hem dit, ne tenim del home de la edat de pedra.

En la estació lacustre del Puig de la Malavella s' hi han trobat vint pessas dentarias fóssils, molts fragments d' ossos de animals de diferents especies, y junt ab ells vinticinch trossos de silex afectant las conegudas formas de la época paleolítica. Entre las pessas dentarias s' han reconegut dotze molars de caballs, *equus fosilii, varietas placidens;* dos molars de cerf, *cervus elaphus;* un gran molar de bou, *bos primigenius;* un caixal de porch y un molar d' anyell (1).

(1) *Revista de literatura ciencias y artes de Gerona.*—Año I—1877—pág. 50.

Ara bé, ¿qué 'n diu En Lubbock de las estacions lacustres de Suissa, fins ara las millor estudiadas?

Qu' en las estacions lacustres suissas s' han trobat lo *equus pliscidens*, lo *cerbus elaphus*, y el *bos primigenius*, y que aquestos son los animals que ab major freqüencia 's troban en las ditas estacions; mes ahont se veu la precisió ab que ha sigut caracterisada la estació del Puig de la Malavella, es en aquell «molar d' anyell ó altre especie de rumiant jove y de curta talla» trobat en lo dit punt, puig En Lubbock, referintse á n' En Rütimeyer, diu: «la ove»lla de la edat de pedra no 's diferenciava de la dels nos»tres dias més que per la seva petita talla» (1).

Ja hem dit qu' En Brocá, comparant los cráneos aquitans ab los vascos y 'ls de Gibraltar, havía dit que per ells no trobava altre parentiu, com no fos ab los dels Berebers y Guanches de las Canarias, ó ab los Indios del centro de América.

Com avuy lo del enfonsament de l' Atlántida está molt lluny de tenirse per fábula, com en altre temps, de lo dit per En Brocá y comprobat per En Tubino en l' últim Congrés celebrat en Fransa per la *Societat per l' avansament de las ciencias*, resulta la següent hipótesis: «de que »havent estat unida l' África ab Espanya des lo període »carbonífero al quarternari, l' home quarternari dels dits »paissos tenía uns mateixos carácters craneológichs,» opinió sostinguda entre nosaltres per En Delgado, En Tubino, etc.

Llinguísticament, la demostració de que una mateixa rassa pobla los dits punts, això es, desde 'l Garona al Egipte donant la volta per l' estret de Gibraltar, y lo centro América, es ja més difícil de probar. En Virchow en lo treball prenomenat estudia detingudament aquesta qüestió, y diu: «del imperfecte coneixement que 's té de la »llengua bereber resulta que no 's pot referir aqueixa

(1) *L' home avant l' histoire*. pág. 145 á 149.

»llengua á la vasca, ni viceversa, y qu' en iguals condi»cions nos trobém respecte dels pobles d' América.» Empero D' Avezac diu que la llengua dels Berebers té moltas analogías ab la dels Guanches (1).

En Renan diu:—«La terminació *tah* tan característica »dels noms berebers (Zenatah, Meratah), y que segons »Ibu Khaldoun es una terminació plural, no sería idéntica »á la terminació *tani*, (Mauritani) qu' en Africa, y sobre »tot en España, indica los noms de pobles? La hipótesis »que uneix los íbers á las poblacions indígenas d' África »trobaría en ella una especie de confirmació.» (2) Nosaltres doném de la terminació *tah* una explicació que 'ns sembla més justa, y que fins nos estranya qu' hagi passat per alt al sabi francés; mes tinga lo valor que 's vulga, lo qu' ell ha dit sempre proba lo que preocupa la qüestió á antropolechs y lingüistas.—Un altre lingüista, En Halevy, ha demostrat la influencia líbica d' altre manera; aixís s' explica:

«En Gesenius diu que א reemplassa en fenici l' article »ה y com a exemple treu lo nom de Cádiz que s' escriu »אגדר, הגדר. Empero aquesta segona forma es líbyca ó »bereber, puig en llengua líbyca ó bereber, casi tots los »noms masculins comensan per א.—Los libys formavan »la massa de la població de las colonias carthaginesas d' »Espanya y de las illas del Mediterráneo» (3).—La qüestió, donchs, está encara en estudi y fins nos sembla en camí de prompte resolució y en sentit favorable á las afirmacions antropológicas.

Si, donchs, resulta del estudi dels cráneos vascos y berebers, es dir líbychs, una barreja de cráneos braquicephals y dolicocephals, es dir, de rossos y morenos, ¿per qué hem de atribuhir los rossos catalans á un

(1) «Certs carácters de la llengua vasca 's troban, com sovint se diu, en las llenguas americanas...»—*La linguistique*, par Abel Hovelacque, pla. 10.

(2) *Histoire des langues semitiques*, pl. 202.

(3) *Melanges d' épigraphie et d' archeologie sémitiques*, par Joseph Halevy, pl. 3.

poble históricb? ¿Se vol mostra més gran de la antigüetat de la rassa rossa catalana, que dirla germana de orígen de la rassa rossa líbyca? ¡Rossos al África! ¡Quína ironía del temps!

Los rossos africans no 's coneixeren fins Champollion que 'ls troba pintats en las tombas reals de las dinastías XIX y XX, es dir, en monuments de 2560 anys ans de J. C.; la descripció que 'n fa En Champollion es la següent: «pell de color de carn, ó sia pell blanca, del matiz més »delicat, nas recte ó lleugerament encorvat, ulls blaus, »barba rossa ó roja, alts y prims, vestits d' una pell de »bou sens pelar, veritables selvatjes ***tatues,*** en varias parts »de son cos» (1). Per Champollion aquestos blanchs eran europeos; Burgsch, Chabas, Rougé, en una paraula, los egiptolechs moderns han demostrat qu' eran los líbychs, y En Devería los presenta com donant «lo tipo dels habitants primitius d' Europa» (2) puig creu que per compte de ser ab-origenas de la Libya son los representants d' una rassa emigrant europea, y, encara que aixís fos, sempre lo fet tindría gran importancia per nosaltres, puig si no era una emigració ibérica, quan menys aquell poble hauría atravessat la nostra península, y ja está dit que rastre ne havía de dexarnos. Mes nosaltres, considerant que 'ls dits rossos portan lo nom de líbychs, ***Libou***, y no 'l de europeos ***H' cia-nebou***, los creyem líbychs, y representants de la rassa ab-origena, antropologicament similar de la íbera ó vasca.

(1) ***L' Egipte ancienne***, pág. 30.
(2) *Revue archeologique.—La race supposée pro to-céltique*, vol. IX. p. 13.

LAS RASSAS CIVILISADORAS

SEMÍTICHS,—LYBICHS,—GRECHS,—LLATINS,—GOTHS

Los Lybichs tenen per nosaltres una importancia real, puig deixaren en Catalunya una de las sèvas colonias; la dificultat está en saber si los Lybichs vingueren sols, ó si ho feren quan los Chethas los civilisaren.

Cap medi tenim per decidir la qüestió, emperó 'ns sembla que s' aceptará sense dificultat la sèva vinguda ab los Chethas, ja que demostrada com avuy está per los Lybichs una edat de pedra, per los menhirs y dolmens descuberts en l' Argelia, no hem de suposar emigracions en los homens de la edat de pedra puig tots los indicis están que no comensaren fins la edat de bronzo. Per altre part Varro no anomena á los Lybichs entre los pobles que vingueren á Espanya, á no ser que sigan los *persas* que posa després dels Ibers.

Nostra suposició semblará més exacte per quant ¿qui no se 'n riu de veure als Persas posats com lo primer

poble extranger que vingué á visitar la Iberia? Empero lo text de Varro es molt formal puig diu: *In universam Hispaniam M. Varro pervinse Iberos, et Persas et Phœnicas, Celtasque et Pœnos tradit.* (1)

Per trovar altre vegada als Persas hem de remontarnos á las bellas regions de la Mítica, mes com avuy la mítica té un real valor histórich vejam lo que 'ns en diu la mítica, de ios Persas de Varro.

Hércules, després d' haber recorregut triumfant l'Asia, portá lo seu exércit contra l' Egipte ahont destrossá á Anteo. De l' Egipte passá á la Lybia, y per últim arribá á la Iberia ahont se n' havía de emportar las vacas de Gerió que habitava en la illa de Cádiz. (2)

Hércules, diu Strabó, vingué á la Espanya avans que 'ls fenícis (3), capitanejant un exércit compost segons Sallusti: «de medos, persas y armenis.» (4)

L' interpretació del mito es la següent: un poble assiátich sortit de las parts de la Media, Persia y Armenia, conquistá l' Egipte, la Lybia y la Iberia, comensant per Cádiz.

Y diu lo mito que Hércules recorregué la costa mediterránea fins prop Sagunt, ó fins Sagunto, y empujantsen allavoras per l' interior arribá als dominis de Bebrix, regul dels Bebrixes ó Beribraces, que per la descripció que fan los autors antichs de la marxa de Hércules y del género de vida que menavan los Beribraces, correspon, segons R. F. Avien, ab opinió d' En Cortés, á las montanyas del Maestrazgo, per la part de Morella, Mosqueruela, etc. (5) En aquest punt se enamorá de la filla de Bebrix, que 's deya Pyrene, la seduhí y se la emportá, dexantla després abandonada en las montanyas ahont

(1) *Plin,, H. nat. Llib. III, cap. I.*
(2) *Diodoro Siculo. Bibl. hist. llib. IV, cap. 9 y 10.*
(3) *Llib. I.*
(4) *Bella Iugur t. XXI.*
(5) Los francesos volen que aqueixos Beribraces sigan los de Narbona. La marxa del mito, y la ruta d' Hércules nos sembla favorable á l' interpretació d' En Cortés.

morí de dolor, prenent aquells sitis, testimonis de la mort de Pyrene, lo nom de la filla del regul de l' altra part del Ebro: de aquí son nom de Pirineos.

Interpretació: Lo poble invasor costejant, se detingué per las parts ditas, prop del Guadalaviar, y d' allí passá á la regió Pirenaica com amich, puig aixís ho indica lo casament fet ab la filla d' un aborigena.

Hércules passá també á la Gal-lia y á la Italia, etc. Lo que ara 'ns manca es trovar un poble á n' el qual atribuir lo mito d' Hércules.

Y bè, aqueix poble l' hem trobat, es lo poble Chetha del qual ne parlarém ab la deguda detenció més endevant: ara sols dirém que 'ls Chethas, poble Chananense sortí de las riberas del *mar pérsich* ó golf *Erythreo,* no del mar Roig, puig un y altre portavan lo mateix nom per los grechs que no 'ls sapigueren ben distingir.

Los Chethas junts ab altres pobles de la dita rassa de Chanaan, com los Sidonenses y ab altres que tal volta no n' eran, s' apoderaren de la Palestina, y reunits tots, caygueren sobre lo baix Egipte del qual s' apoderaren, es dir, que aquestos Chethas son los *pastors*. Triumfants recorregueren la Lybia, fundaren á Carthago y vingueren per últim á Espanya aportant á Cádiz; aixís aquesta illa hont la dita ciutat está, tingué per primer nom, sino tota la illa, una part, *Cotinusa*, puig los Chethas eran també los *Chettim* dels assírichs, y també la illa 's deya *Erythia*, y la rahó d' aqueix nom está, diu Plini, *en que los Tiris progenitors ó ab-origenas dels Gaditans se deyan oriundos de las riberas del mar Erythreo.* (1)

Ab los Chethas anavan, á més dels Tobelis, los de Sido pares de Tyr, los Chourdos de que ja 'n parlarém més enllá, los habitans de las ciutats de la Palestina, y també los habitants del camp que Rougemont prengué per lo seu nom *Pherezeens,* com un poble, no sent més com ja hem dit, que los *pagesos,* com demostra En Lenormant.

(1) Plini. H. nat. cap. XXIII.

Aquestos Pherezeens per En Rougemont son los que dexaren son nom á Perseiana, de Pheres, *Perse,* es dir, *Perse-cahr,* vila dels Persas-(Pherezeens) y també á Sagunto com se veu per las monedas ibéricas en las que 's llegeix *Prs* unit ab *Saghts*, (1) y també *Burs* ó *Purs-ada* al E. de Madrid, de *Prsdes*, etc. En A. Delgado diu:—«Siguen los Persas y estos son los mismos que nosotros «llamamos Lybio-fenices... Varron los llamó Persas por«que entre ellos venian principalmente los nombrados «*Pharusios,* de *Phars*, Persa, que poblaban en gran parte «de la costa septentrional del Africa, ó sea de la Lybia.»(2)

Nosaltres no creyém que 's pugui fer la confusió que pregona Delgado, per quant los Lybi-fenices son posteriors y no anteriors á los Pharusis.

La existencia d' aqueix poble en la costa africana y mediterránea ibérica, demostra qu' estém en lo cert fentlo sortir de la Palestina junt ab los Chethas, pero res més, puig Varro nos sembla esplicat per Sallusti quan diu: «que Hércules vingué á Iberia ab medos, persas y armenis», es dir, ab los habitants del Asia menor, compresos per Varro baix lo nom de Persas.

Queda, donchs, esplicat lo mito d' Hércules, y lo dit per Varro y Sallusti: al parlar del *Poble* catalá, veurém encara més resaltada la sèva exactitut y la nostra interpretació, allavoras se veurá clara la importancia que la mítica té per la historia.

Los Chethas, donchs, acompanyats dels seus aliats los Chourdos, Sidonenses, Pherezeens, etc., atravessan y civilisan la Lybia; al sortir d' ella cap á Espanya res més lógich que venir acompanyats d' una legió lybica.

La vinguda dels Lybichs á Catalunya no 's pot posar en dubte, puig los trobém en la Cerdanya ahont establiren la ciutat de Lybia, la Lybia dels Lybi-Chethans.

(1) En aqueix punt s' equivoca En Rougemont puig las monedas de Sagunto diuhen *Ars* y no *Prs* ni *Brs*.

(2) *Nuevo método de clasificacion de las medallas autónomas de España. Tomo I. p.* CII.

Los Lybichs, naturalment, formant part d' aquell exércit d' Hércules, passaren ab ell á las Gal-lias, y aquí tením, puig es cert que ab ell anaren, novament justificat lo mito, y la nostra interpretació. Polibi, Tolomeo y Tito Livi parlan dels Lybichs situats en las fonts del Pó; donchs també los Lybichs anaren á Italia ab Hércules que obrí lo camí dels Alps, nova y definitiva demostració de quant hem dit á propósit d' Hércules y del seu exércit.

En punt al primer establiment dels Lybichs en la Galia, Plini 'ns dirá lo que necessitém saber: «Lo riu Ródano, diu, «té duas bocas anomenadas *Lybica*, las quals se distingeixen per los sobrenoms de *Hispaniense* y de *Metapinum*, y una tercera boca més gran que té, 's diu: la Massaliótica.» Donchs los Lybichs prengueren assiento prop la boca del Ródano. Aixó té la sèva importancia, puig se veu com en lo país de Llenguadoch van prenent peu los mateixos pobles que te Catalunya, de manera que may se romp la unitat de la rassa, puig sobre de l' aborígena ó ibérica venen á establirse uns mateixos pobles.

Tenen encara un' altra importancia los Lybichs per nosaltres, y es que no haventlos enumerat Varro, sino com nosaltres presumim baix lo nom de *persas* ó del exércit *persa* que portá Hércules, tots los nostres historiadors, inclús lo Historiador crítich, los han passat per alt; emperó En Antoni de Bofarull n' ha parlat més del qu' ell de segur se pensa, quan diu que á causa de la vinguda dels Céltichs, los Euskars, es dir, los Ibérichs *emigraron en gran número bajo el nombre de Liguros y Sicanos* (1).

Es á dir, ¿que los Ligurs son Ibers? Certament ho son, *mes ho son á condició d' ésser los Ligurs, Lybichs.*

Y, ¿son los Ligurs, Lybichs? Sí.

La proba la trobém tota feta á En Boudard, per lo tant no fem més que copiar:

(1) Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña. T. I, pl. 17, col. 2.ª

«*Lybichs dels Alps y del Ródano.*—Polibi al enumerar «los Galls cis-alpins, menciona los Lybichs situats cap las «fonts del Pó— περι τὰς ανατολας τον Παδον... Δἄοικαι Λιβικοι. Tolo«meo també los anomena: Λιβικῶν, οι εισιν νπὸ τους Ἰςομβροος. —«En los llibres historials de T. Llivi se llegeix: *Libici «considunt, post hos Salluvii, prope antiquam gentem «Lœvos Ligures incolentes circa Ticinum amnem.*

«Havía, donchs, Lybichs en los Alps, y eran Ligurs se«gons tots los autors antichs.»

«Segons Plini se pot considerar aquest poble com de la «mateixa rassa que 'ls Salys, *Vercellœ Libycorum ex «Salluvius artœ.* Y aquestos Salluvis, als quals los hi diu «Floro Salyi, y Tolomeo Σαλυες eran Ligurs, Plini ho diu «ab tota precisió: *Ligurum celeberrimi ultra Alpes salluvi*».. . . . . (1)

Ara no hi ha més que observar que los Lybichs se colocaren en Espanya sempre al cap dels Chethas mirant al interior; vegis sino la situació dels Ligurs, dels Lobetas y dels nostres Lybichs de la Cerdanya. Atesa donchs la época en qu' entraren los Lybichs y la época en que 'n sorti-

(1) *Essai sur la numismatique iberienne précedé de recherches sur l' alphabet et la langue des Ibères*—par Boudard—p. 229 y 230.

Sens que 'n volguém tréure cap consequencia no podém menys, al parlar d' un poble lybich-ibérich colocat en lo cim dels Alps, de recordar aquell poble de l' Engadina del cim dels Alps que parla una llengua que 'ls catalans enteném, y que fins podém parlar tant aviat agafém las voltas á la seva pronunciació. Parlém en aquest punt per experiencia propia.

Ne donarém una mostra per coneixement d' aquells que no saben que 's parla catalá (?) en la Suissa alemana!

Text engadi.	*Text catalá.*
Da som Malöggia, fin gio Chapella	Del cim de Maleuja, fins á Capella.
Dal munt Scaletta, fin al Bernina,	Del mont Scaletta, fins al Bernina.
Ais fina vall spazius' e bella	Es una vall espaciosa y bella
Chi port' il nom d' ot' Engadina.	Que porta 'l nom d' alt Engadina.
E chi as gloria, e cum radschum,	Y qu' es gloria, y ab rahó,
D' esser la perla del Chantun!	D' ésser la perla del Cantó!

L' engadina y 'l ladin qu' en alli 's parla, per J. Balari y Jovany, LA RENAIXENSA, any IV, pl. 149, col. 1.ª

ren se compren fácilment que fossen reputats com Ibers per lo estranger; lo mateix R. F. Avien, per quí no seria un misteri l' orígen dels Lybichs, diu parlant d' ells— dels Lybichs ceretans:

«Es gent no diferenta de la Ibera»

mes sempre tenim qu' eran Ibers de rassa Lybica ó Africana.

Varro coloca darrera dels *Persas* als Fenicis, y ja está dit que aqueixos Fenicis son los de Tyr y no 'ls de Sidó, puig aquestos vingueren ab los Chethas, com ja hem dit.

Lo mito en aqueix punt es molt clar; consultat l' oràcul perque digués cap ahont havia de portar los de Tyr, las sèvas espedicions comercials, los digué, cap las columnas d' Hércules. La interpretació es, que seguint la tradició ó lo fet constant, los Fenicis de Tyr, que heretaren la forsa y la posició de Sidó, continuaren mercantilejant ab la Iberia.

Pot posarse la vinguda dels Tyrs mil anys desprès de la dels seus germans de Sido.

Desprès de tot lo qu' hem dit, ¿no 'ns semblará increible que lo nostre Historiador crítich tinga per escassa ó nula la influencia fenicia en lo nostre pais?

¿Y quínas rahons dona per tant atrevida afirmació?

I.—«Porque no consta que llegasen á las Galias de que era limítrofe nuestro país.»

II.—«Por ser el punto más lejano y diametralmente opuesto respecto de la metrópoli fenicia, Cádiz.

III.—«Porque, además del pueblo que se consideraba como indígena ó habitante allí desde remoto tiempo, había especialmente en la costa otros pueblos celosos del mismo comercio de los Fenicios, los Griegos, que habian de tener empeño en rechazarlos (1).»

Respondrém á las tres rahons lo següent:

A la primera que consta que 'ls Fenicis anaren á las

(1) *Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña,* tom. I, pl. 29, col. 1.

Galias, no sols per lo mito d' Hércules, al que no dona En A. de Bofarull tota la seva importancia, sino que consta per las inscripcions fenicias trobadas á Marsella (1), Beziers (2) y Agen (3).

A la demostració arqueológica afegirém ara lo que diuhen los historiadors y erudits de Fransa:

«Sens dubte algun, los Fenicis havian establert, avans »de la vinguda dels Foceos, alguna factoría en nostras »costas,» diu Alfred Maury (4).—«En mitj d' aquestas »vastas agregacions d' homens pe 'ls qu' era la guerra y »la cassa las principals ocupacions, los Fenicis, navegants, »piratas y comerciants, vinguéren prop de mil anys avans »la nostra era per establir varias factorías y ocupar nova»ment algun territori de la costa; Marsella va ésser lo »seu establiment més important.»—Això ha escrit En Ch. Leuthérich (5).

Y per últim, per demostrar qu' en tots temps l' anada dels Fenicis á las Galias no ha merescut dubte per los historiadors francesos, En Thierry ja digué: «Per lo que »toca á la Galia no 's limitaren los Fenicis al litoral; la »existencia de las sevas medallas en parts llunyanas de la »costa, la naturalesa dels seus establiments, sobre tot, »indica que estengueren la seva colonisació molt endins... »Seguint la seva marxa los veyém després d' haver civi»lisat lo Mitjorn de la Fransa, avansar per l' interior per »las valls del Ródano y del Saona, establint á Alesia.» (6)

Ara aném á la segona rahó.

(1) *Journal asiatique*, vol. II, pl. 183.—Vol. XII, pl. 75, y vol. XV, pl. 473 y següents.

(2) Per las inscripcions fenicias de Beziers, vegis Vasin, *La France avant Cesar. par le marin de Tyr, Origenes gauloises*.

(3) Mr. Jouannet ha demostrat qu' Agen sigué un centro important del comers fenici. Citat per M. Fredéric Rougemont, *L' age du bronze etc.*, pl. 469.—Vegis també lo que diu aquest autor.

(4) *Journal des savants.—Archeologie celtique et gauloise*, Mars 1877, pl. 263.

(5) *Les villes mortes du golfe de Lyon*, pl. 89.—Aquest autor sosté que Pyrene, Elena, Illiberis, sigué una estació fenicia, pl. 136 á 137.

(6) *Histoire des gaulois*.—5.ª edició.—Vol. I, pl. 131 á 135.

Com l' argument es, que mal podían haver vingut los Fenicis á Catalunya quant no havían anat á las Galias, destruhit l' argument queda destruhida l' oposició feta per En A. de Bofarull. Mes encara que 'ls Fenicis no haguessen anat á las Galias, ¿sería un argument lo dir: «que mal los Fenicis podian haver anat á la Galia quan no havían anat á la Germania lo país limítrofe»? Evidentment aixó sería un absurdo, puig qu' en una part ó altre s' havían de parar los Fenicis, á no ser que estiguessin castigats, com lo Juheu errant, á caminar sempre. Ademés, no es cert que Catalunya fos lo «*punto más lejano y diametralmente opuesto, respecto de la metrópoli fenicia, Cádiz,*» per quant los Fenicis mercantilejavan ab las Canarias, la Inglaterra, y fins los ports del mar del Nort, segons Rougemont, autor conegut del Sr. Bofarull.

En quant á la tercera rahó, lo mateix senyor la corretgeix. Puig si Cádiz sigué fundada per los Fenicis, entre 1450 y 1400 avans de C., y los primers grechs, los rodis, no vinguéren fins lo sigle IX d' avans de C., ¿cóm los grechs s' havían d' oposar á l' establiment dels Fenicis si encara estiguéren 500 anys en venir? (1)

Empero com nosaltres no busquém ni 'ls errors, ni las contradiccions del nostre Historiador crítich, sino la veritat, demostrarém ab altras rahons la imposibilitat en qu' estiguéren los Grechs d' oposarse als Fenicis.

Diu En Grote, lo savi historiador de la Grecia, que 'ls Fenicis foren fins l' any 700 avans de Cristo, 'ls únichs que navegavan per lo Mediterráneo.—*In these remote times they and their colonists were the exclusive navigators of the mediterranean* (2).

¿Quán comensáren las primeras expedicions dels Grechs? Diu encara En Grote, y ab ell tots los moderns

(1) *Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña,* tom. I, pág. 24, col. 1.ª, y pl. 29, col. 1.ª

(2) *History of Grece,* vol. II, pl. 449.

historiadors del Orient, que las sevas primeras empresas marítimas no van més allá de mitjans del sigle VII avans de C., y donan com motiu del desarrollo d' ellas l' haver abolit lo rey Psametic d' Egipte la prohibició de que comerciegessen los grechs ab l' Egipte (1).

Una vegada amos del mar los Grechs, ¿quán vinguéren á la Ibéria?

Aquest punt lo tracta ab tota detenció En Grote en lo cap. XVIII, pl. 455 del tomo II, de la seva prenomenada obra, en lo punt ahont diu: *Iberia und Tartêssus invisited by the Grechs before about 63o B. C.*

Donchs ja sabém que 63o anys avans de C. los Grechs no havian visitat l' Iberia, y diu lo sabi inglés: «la regió »del or, respecte dels demés punts visitats pels grechs, »comparativament ho era poch y encara menys la colonisaren,» donchs, si en aquell temps los Grechs no sentian cap entussiasme per las costas de la Tartesia, ¿n' havían de sentir per las regions feréstas del extrem oriental de l' Ibéria?

Per nosaltres no hi há més colonias ó factorías gregas que las qu' estábliren los Foceos quan s' aposentaren en Marsella ó millor, quan vinguéren á Ampurias los Grechs en 545 avans de C.

¿Y Rosas, se dirá? Y bé, deixémnos de discusions y suposém que Rosas hagués sigut fundada per los Rodis en lo sigle IX que més amunt ningú la posa, donchs encara tinguéren los Fenicis de Tir cinch sigles per passejarse á las sevas amplas per las costas de Catalunya, es dir, sense trobarhi grechs y notis que res dihém dels fenicis de Sido.

Las colonias gregas foren destruidas per l' armada de Carthago desprès de la batalla naval d' Alalia donada als Focenses en 536 avans de C.—Vegis, donchs, quant reduida y escasa no sigué la influencia grega en Catalunya.

Ab no menor inexactitut, diu en Bofarull, que: «*más ó »ménos tarde, hubo de sentirse la influencia fenicia en*

(1) *History of Grece,* vol. III, cap. 27.

»los que habitaban nuestro suelo, á decir verdad... era »más bien que originaria, procedente, esto es, más bien »que fenicia de Cádiz ó España, fenicia de Cartago ó de »Africa, ó como diríamos en otros términos, no fenicia »sino cartaginés, no admitido por la influencia del co- »mercio, sino impuesto por la fuerza; y de aquí deduci- »mos, como verémos más adelante, la disposicion, espe- »cialmente en los pueblos del litoral más favorable á los »Romanos que á los Cartagineses.» (1)

De modo, que 'ls Cartaginesos nos imposáren la seva civilisació per la forsa! ¿Quan? Si en lo mateix any, y casi en lo mateix dia, en que lo primer cartaginés passa l' Ebro, venen redera d' ells los Romans, y los hi fan repassar tot seguit; ¿quín temps, tinguéren, donchs, los Carthaginesos per imposarnos la seva civilisació?

La influencia carthaginesa, donchs, s' ha de buscar, al revés de lo que diu lo nostre Historiador crítich, en la influencia qu' exerceix naturalment un poble més fort en civilisació y cultura, un poble germá d' orígen, y per això veyém que quan venen los Romans tot Catalunya 's posa al costat dels Carthaginesos.

En punt als Romans, Goths y Árabes, res tenim que afegir: la llarga dominació romana naturalment havía de modificar un tant lo temperament de la rassa aborígena, mes com los Romans si bé vencian als pobles per las armas, los dominavan després per la forsa de la seva gran cultura, llatinisan ó romanisan los pobles de

(1) *História crítica civil y eclesiástica de Cataluña,* tom. I, pl. 29, col. 2.ª
—Lo de las disposicions favorables de la costa per los Romans, nos sembla una teoría de dit senyor, no un fet histórich.

En primer lloch, los pobles del litoral catalá no tenían cap importancia á la vinguda dels Romans, l' únich port considerable era Ampurias.

En segon lloch, En Polybi, que de tots los historiadors de las cosas dels Scipions havía d' ésser lo més enterat, nos diu respecte de la marxa de C. Scipió desde Ampurias al Ebro; *per omnem oram usque ad Iberum flumen subinde idem fecisset, partim resistentes, vi expugnavit: partim dedentes se, singulari humanitate est complexus.—Hist. Traducció de Casaubon.* Edi. greco-llatina de Leipzig de 1764.—Llib. III, 76.

Donchs en la costa los Romans hi trobáren resistencia.

més disparatat orígen respecte al seu, com los Ibers, per exemple, per aixó dihém que sols modificá un tant la primitiva rassa, la eonquesta romana.

Per aquesta rahó, al trobarse los Ibers-llatins cara á cara ab los Goths reapareixen ab lo seu antich carácter, y contra 'ls Goths sostenen lluytas unas derreras de las altres, tánt que comensan ab la seva vinguda y acaban quan ja havían nascut los conquistadors de la monarquía visigóthica.

Sens dubte qu' acabáren per imposarse 'ls goths, y á no ser per la sèva curta vida, ¡quí sab la influencia que l' element germánich hauría exercit en lo temperament y sanch catalana! Mes per lo dit motiu no hem de veure en los goths una rassa modificadora del llinatge ab-orígena, sino rassa civilisadora, puig es lo cert que á pesar d' esser *Bárbaros* los goths, portavan á la civilisació principis superiors á los del poble llatí.

Los Árabes, sempre guerrejant, sempre tenint que defensar las sèvas conquistas no podían pensar en asimilarse aquesta part d' Espanya, y 'ls naturals, sempre alerta al crit de guerra dels seus pares y germans que no cessá ni un sol dia de ressonar en las montanyas, no havían de considerar com amichs als que adoravan un' altre Deu, parlavan un' altre llengua y 's presentavan com á senyors.

Mes si 'ls Árabes no domináren més que la part d' ensá del Llobregat precariament, en cambi de l' altre part fou més duradera, y axís encara avuy dia trobém una radical diferencia entre 'ls riberenys del Ebro y 'ls Pirenaychs.

Los Cartaginesos, donchs, avansan fins l' Ebro y dominan l' Edetania, bé que per curt temps, los Árabes mes tart aposentats per sigles en dita regió, separáren aquella part de la *primitiva Catalunya*, del seu centro, quan renaix la nació catalana; empero la modificació no fou tal que no 's busquessin los d' una y altre part del Ebro com á germans al renaixer las nacionalitats de la antigua Ibéria, vensudas mes no esborradas de la conciencia dels seus habitants, á pesar del temps, proba evi-

dent de que las nacionalitats obeeixen á un principi superior de vida del que regeix per la vida humana..

Si la nacionalitat reapareix al trobar lloch y temps favorable, ja está dit qu' es degut á no haver mort *lo poble* que la forma. Si hagués mort lo poble, hauría mort la rassa ab-orígena: en aquest cas la nacionalitat no hauría renascut, puig hauría mancat l' element diferencial.

La rassa catalana, donchs, avuy per nosaltres perfectament coneguda, atravessá sens defalliments per mitj de Romans y Goths, elements de tot punt estranys al seu temperament ab-orígena, y á las rassas similars que després vinguéren á donarli forma.

Hi há, donchs, una rassa catalana, hi há, donchs, un poble catalá.

CARÁCTERS ANTROPOLÓGICHS.

Sí, un poble catalá format per un fons ibérich y un aluvió semítich. De modo que sent l' emigració semítica una emigració civilisadora, y no sent altre cosa l' emigració africana, está clar que la rassa ha de conservar lo tipo y líneas de la gent ibérica, y que las rassas d' aluvió sol ans han de haver deixat mostra d' ellas.

¿Podriam, per gran sort, demostrar lo que dihém? ¿Podém trobar esculpidas en alguna part las imatges de l' antich poble catalá? ¿Hi ha un monument que com las tombas reals del Egipte, 'ns haja guardat l' estampa dels primers catalans?

Nosaltres creyém qu' efectivament tenim una proba real y efectiva d' aquesta barreja de rassas de que havém parlat, que tenim una serie de imatges, sino dels primers catalans, al menys dels catalans de 300 anys avans de Cristo, y que aquestas imatges las donan las monedas catalanas; com á mostra doném á continuació las testas de duas monedas de Tarragona, de una de Guissona, de

Játiva, la quarta, per l' ordre que las aném anomenant, y una de Vich, qu' es la quinta. (1)

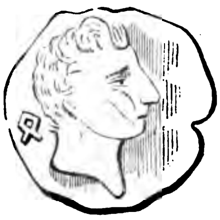
KOSE-THANS

Kose-(Tarragona)

LACE-THANS

Kesse-(Guïssona)

CONTES-THANS

Saitz-(Játiva)

AUSEZ-THANS

Ausetzua-(Vich)

Ara bè. ¿ab una simple ullada no 'n tenim prou per formar convenciment de lo que avans havém dit? ¿Lo cap número dos de Tarragona té res de comú ab lo primer, y 'l de Vich comparat ab lo primer de Tarragona ó ab lo de Játiva y Guissona, tenen alguna semblansa de rassa?

Nosaltres no volém atrevirnos, ni tan sols á insinuar los carácters fisichs de las rassas conegudas que reclaman las ditas testas, com essent de las sèvas familias, puig á

(1) Las quatre primeras testas copiadas son presas de la *Numismática ibérica* de Boudart, y la quinta d' En Heiis.

nostre fi n' hi ha prou ab que sembli y siga ben probada la tésis que havem sostingut, y aqueix punt nos apar ja incontestable.

Un pas més, dirán nostres lectors, y tenim que 'ls tipos de las monedas catalanas ó Ibéricas son altras tantas imatges ó retratos d' aquells jefes catalans que defensaren la patria contra Romans y Carthaginesos, y tal volta las imatges d' aquells que resistiren l' invasió céltica? Y bè, en veritat no 'ns repugna la consequencia, emperó l' opinió regnant es altra. En Delgado s' esplica sobre d' aquest particular de la següent manera:

«Hemos dicho que las cabezas uniformemente grabadas en «monedas ibéricas de la Hispania citerior, son las de un Hér«cules italiota, gefe, proto-tipo ó mito de la gente tirrenaica ó «sea procedente de las costas occidentales de la Italia»......... «los Iberos lo figuraban de la misma manera que las demas «gentes de la entonces parte europea más civilizada. Es decir, «con facciones pronunciadas y enérgicas, y con el cabello «crespo y á veces formando pequeños bucles, como muestra «de su fuerza varonil. Quede esto sentado para huir de la su«posicion de que cuando éstas cabezas llevan el cabello rizado «en las monedas ibéricas fué porque las gentes que así la fi«guraban eran de procedencia africana, dibujándolo enmara«ñado á su placer, como el de los negros de Sahara.»

Despres diu en vista de trobar un Hércules barbut y un altre pelat, que 'l barbut li sembla l' Hércules céltich, ó de las parts de la céltica espanyola; y lo pelat l' Hércules ibérich ó catalá. (1)

La teoría de Delgado reposa sobre las següents hipótesis:

1.ª Que tot lo monetatge catalá es posterior á la conquista romana.

2.ª Que la relligió romana, quant lo temps de l' acunyació de las monedas, era la relligió dels país.

(1) Delgado.—*ob. cit.* y *lloch citat.* T. I, pl. CLIII á CLV.

3.ª Y que la testa representada es invariablement la d' Hércules.

Los numismátichs Saulcy, Heiis (1) y Delgado atribuheixen las més antigas monedas catalanas á l' época de la segona guerra púnica, es dir, quan los romans posan per primera vegada los seus peus en Catalunya, dihent Delgado que los dits estrangers ***enseñarian á los pueblos la conveniencia de usar los metales amonedados para las transacciones comerciales.*** (2)

Aquest argument se destruheix per sí mateix. ¿Quina necessitat tenian los catalans de que los romans y carthaginesos vinguessen á Catalunya á ensenyarlos l' us de la moneda, 200 anys avans de Cristo, si com diu lo dit Delgado, las monedas d' Ampurias y Rhodas (Rosas) ab llegendas gregas son de 300 ó 400 anys avans de l' era vulgar? Es dir, que lo que no pogueren los grechs, que desarrollaren lo comers d' Ampurias, qu' era per ahont se feya tot lo comers de Catalunya durant doscents anys de pau y de transaccions comercials, ¿ho pogueren fer los Romans tan hayiat arribaren amichs traidors á las nostras costas? ¿Quina lógica hi ha en tal rahonament? ¿Y pot aguantarse dita esplicació quan veyém que havent arribat los Romans en 205 a. de C. ja en 195, es dir 10 anys despres de la sèva arribada se 'n portan á carretadas lo diner á Roma, de modo que per ser aixó possible s' ha de suposar que arribar los Romans y posarse á fer moneda los catalans á corre-cuyta sigué tot hu?

Concedimho, encara que la lógica s' enfadi per un moment; ¿mes, quina rahó hi ha per admetre que 'ls Catalans acunyaren moneda del tipo que portaren los romans, quan ne coneixian de sigles un de més antich, lo d' Ampurias y Rhodas, que tenia ja un valor ó carácter nacio-

(1) En Heiis posa l' acunyació de las monedas catalanas entre 259 avans de Cristo y 39 de a. de J. C. fetxa de la sumissió d' Espanya á Roma: *Description générale des monnaies antiques de l' Espagne, par Alois Heiis.-Premiere partie*, pl. 7.

(2) Delgado.—T. I, pl. LXXV.

nal, suposant que no corregués altra moneda per Catalunya avans de la vinguda dels Romans? Y tambè, ¿per qué los Catalans havian d' acunyar moneda ab lo tipo d' Hércules, d' un Deu estrany per ells com á tal Hércules italiota, y cóm se pot això admetre, si quan s' hauria hagut de fer tal cambi, era precisament quan los catalans defensavan la patria contra la traydora conquista romana? Vensuts los catalans sofriren ab la lley del vencedor, la sèva relligió, ¿mes quin poble ha pres may lo Deu dels seus enemichs, renegant del seu, en dias de lluytas y combats per l' independencia patria, això es, quan lo poble vencedor, junt ab la patria derriban l' altar del seu Deu?

Concedimho encara, y que per segona vegada s' enfadi la lógica; si lo tipo de las monedas ibéricas es lo tipo d' un deu invariablement, ¿per quína rahó cambia de líneas continuament, donantnos ara una imatje africana, ara semítica, etc.? Si nosaltres prenèm las monedas ampuritanas, ¿la deesa en ellas representada no conserva sempre lo que 'n dihém lo tipo grech, un cert ideal que convé quant se tracta de representar un ser superior, á un Deu? ¿Hi ha en las monedas d' Ampurias una sola testa que puga sofrir comparació ab la primera de Tarragona ó ab qualsevol de las cinch que havém reproduhit com mostra del crusament de rassas en Catalunya? Donchs si per Ampurias hi ha sempre un tipo ideal per la sèva deesa representada, ¿si la testa d' home de las monedas catalanas fos un deu, no resultaria lo mateix?

Nosaltres donchs deduhim del fet de que lo tipo de las monedas catalanas es característich de rassas y no un tipo ideal, que 'ls tipos catalans, son expressius de la rassa ó rassas que poblaren Catalunya en l' época de l' acunyació de las monedas, y això 'ns sembla indiscutible fins en lo cas d' admetres com cert que lo tipo representat es lo d' Hércules.

Tenim encara lo fet de que 'l nostre Hércules se presenti sempre afeitat, y dihém sempre, puig ademés dels dos tipos *barbatus* que havèm donat, no 'n coneixém d'

altres, fora de dos exemplars, un de Elaies y un de Celsa, semblants al segon de Tarragona. Un poble que s' afaita es un poble adelantat ja en cultura, y axís Cícero y altres escriptors llatins, per demostrar las maneras rudas, grosseras é incultas dels primers romans los deyan *barbatus*. Segons Plini l' afeitarse sigué cosa general á contar del any 300 a. de C. (1) y 'l deixarse una barba ordenada y tallada ab més ó menos art, una *bona barba—Barbatus bene*—sigué moda que s' introduhí en los últims temps de la república. Lo barbut de Tarragona y Elaies es un *barbatus bene*, lo de Játiva 'ns sembla simplement un *barbatus*.

Generalisada la moda, l' adoptarian los Catalans, y aquí tením com un sigle avans de la vinguda dels romans al menys, ja 's podian grabar monedas ab testas afeitadas.

Concluhím donchs de tot lo dit, y del fet estraordinari, de que may se dongui 'l cas de que lo nostre Hércules, segons Delgado, porti un sol dels simbols ab que se 'l caracterisa, la pell de lleó, la porra, etc., que 'ls tipos de las monedas ibéricas ó catalanas son altres tants tipos naturals, representatius de la gent que habitava en Catalunya quan la sèua acunyació.

Ja que coneixém la rassa y l' home, estudiém ara la llengua que parlava l' antich catalá.

(1) Plini.—Historia natural. VII, 59.

LO PÒBLE

LOS CHETHAS

En la part del Asia menor, allí hont avuy corresponen la Palestina y la Siria, ó en termes més generals, tota aquella part del Asia ratllana al Egipte y lo Mediterrani, y tancada per lo Taurus y las planas de la Mesopotamia, li deyan los Egipcis lo país de *Khar* (1)

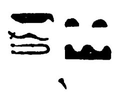

en lo que habitavan las rassas dels *Khar-u* y dels *Kati-u*.

Los Khar-u, habitavan en la part del Taurus, en Armenia, això es, en la part més oriental de la comarca qu'

(1) En E. de Rougé en los seus estudis sobre los *Textos geografichs del Temple d' Edfou*, llegeix los gèroglifichs del nom dels Khar-u, *Xaru:* l' importancia d' aquesta lectura se veurá mes endevant. *Revue archeologique-nouvelle série, T. XI, p. 132.*

hem senyalat, correntse cap lo vall del Oront, hont comensavan los Kati-u, confederacions de pobles que portavan al cap los Cheth-u qu' estavan aposentats en la vall del dit riu y 's corrian per la Palestina.—Dels altres pobles de la Confederació lo més célebre era 'l poble *Kefat*

que vivia en la costa. *(Los Fenicis de Sidó.)*

Avuy es impossible negar lo parentiu de la rassa de *Khar* del N. ab los *Koush* de las bocas del Eufrates y de las riberas del *mar Erytreo* ó golf pérsich; y menys encara 'l que tenian ab la més antiga població de la Media *(Persia)*. Los Khar-u eran donchs pobles de llengua turanesa ó d' aglutinació. La seva llengua era la llengua d' Acad. (1)

Los Kati-u, venian tambè de las riberas del Erytreo, y eran, per consegüent, germans d'orígen dels Khar-u; havent pujat al N., segons uns, per causa de guerra entre los dos pobles, quan los Kouschitas informaren lo primer imperi babilónich que acabá ab Nemrood: altres donan per causa uns forts terremotos que omplintlos d' espant los portaren á emigrar cap al Nort.

(1) «... no 's possible negar lo parentiu dels Caldeos del baix Eufrates ab los an«tichs pobles d' una part de l' Armenia,» diu En Lenormant citant en apoyo un gran número dels primers orientalistas d' Europa, entre ells Lassen, Geseni, Ewald, Hitzig, Renan, etc., y despres de haber enumerat los noms diferents que han portat «los Kurdos diu «aquest ultim nom es el de la provincia d' Acad en la parafrasis «aramea de la Biblia y del mont Arat dels Siris, *Assemani Bibliotek. orient. t. II,* «*pl. 113, t. III, 2.ª part., pl. 734).* Los habitants d' aquestas mateixas parts de l' «Armenia que han guardat fins los nostres dias lo nom de Kurdos, han sigut ariani«sats fa molts sigles, per capas d' immigracions succesivas, y sembla que ja ho eran «quant Xenofont; mes anteriorment y fins los temps de las últimas campanyas dels «reys Asiris, los monuments cuneiformes nos ensenyan lo seu pais esclusivament «ocupat per tribus turanesas, estretament emparentadas ab la mes antiga població «de la Media y per consecuencia ab los turanesos de la Caldea.» (Vejinse las mevas *Cartas Asiriologicas*, 1.ª serie, t. 1,º, pl. 19 y següents).

Lettres assyriologiques, Seconde serie,—Etudes accadiennes, par François Lenormant,—To I, pl. 72,

Los Kati-u eran de rassa Cananea, y la seva llengua era de flexió, y tal volta parlarian un dialecte hebraich. (1)

Fortas ab civilisació una y altra rassa, metalurgistas, comercials y guerreras per excelencia, s' aixecaren á grans destinos, tant que 'ls Khar-u per dos voltas dominaren en l' Eufrates. Mes un jorn, retxassats, y de nou constrenyits dins las sèvas montanyas se llansaren sobre l' Egipte, establintse sólidament en sa part baixa, y fins fen que obehissen la sèva dominació los *Haks* de la part alta.

Aquesta famosa invasió es la dels pobles *Pastors* ó *Hycsos*, colocada avuy com terme mitj vint y dos sigles avants de C. ó sia quan la XII dinastía.

Los dits Hycsos ó Pastors son los Cheth-u (2) dels monuments egipcis, dels que podém assegurar que tenian fundada la sèva hegemonia d' una manera incontestable quan Thouthmes, després d' haver sigut expélits del Egipte, avansa per dominarlos, fins la seva propia patria.

L' expulsíó dels Chethas nos posa fins lo sigle XVIII a. de C.

(1) «...no sols Isaias 19-18 diu que l' Ebreu es la llengua de Canaan: (escribia VIII sigles a. d. C., sino que avuy per avuy Dom Calvet, Munsk, Renan y Lenormant, dihuen lo mateix.»

L' ancien Orient, par Leon Carré, T. III, pl. 117 á 126.

(2) «Totas las semblansas concordan en efecte, en probar que l' element principal «de la misteriosa població dels Pastors ó Hycsos, que dominá durant 511 anys al «menys en una part del Egipte, havia d' esser de rassá Cananea y composta de Che«thas adoradors del deu Set ó Soutekh, de qui establíren los reys Pastors lo seu cult «en Avaris, la seva capital.»

Essai sur la propagation de l' alphabet phenicien dans l' ancien monde, par François Lenórmant.—T. I.—Deuxième edition, pl. 101.

Segons totas las apariencias, aqueixos Pastors designats en las inscripcions egip«ciacas baix lo nom de Khetas... son los Khétim de la Biblia que formaban la primiti«va població de Canaan. M. de Rougé en la seva interesant memoria sobre l' inscrip«ció d' Ames ha fet veure que la májor part del noms dels jefes dels Khetas terminaban «en *sar*, circunstancia que anuncia un poble semitich.»

Revue archeologique.—1. série.—T. VIII, pl. 72. Alfred Maury.

«Los antichs autors han comparat sempre á aqueixos Pastors ara ab los Fenicis, «ara ab los Arabes, mes unanimament los designan com Semitas.—*Brugsch—Histoire de l' Egypte, pl. 77.*

En los nostres dias lo P. Tarquini de la C. de J. ha sostingut la comparació entre 'ls Hycsos y 'ls Fenicis.—Vegis· *De l' origine des Pheniciens et de leur identité avec les Pasteurs qui envahirent l' Egipte.—Annales de la philosophie chrétienne etc.* Novembre de 1869.

Durá donchs la sèva estada en lo baix Nil, segons los cronologistas egiptólechs, 511 anys.

¿Una volta establerts en lo baix Egipte los pobles de Khar, qué feren? La séva historia com poble del baix Egipte no tè per nosaltres un interés de primer ordre, mes, ¿es lógich suposar qu' un poble guerrer, mercantil e industrial, soberá absolut del Mediterrani que crusavan sens rivals los rems dels Kefat, y á més del pas Occidental de l' Africa y Europa, s' estigués quiet prop lo Nil, sens pensar tan sols en estendre las sèvas conquistas, ó en establir novas factorías pel foment del seu comers, y de l' industria patria?

Estém acostumats á la idea de la inmovilitat semítica, á pesar de contradirho tantas vegadas la historia, mes es impossible creure ni imaginar que un poble que sens rival dominava en lo Mediterrani, quedés quiet é inmóvil, sens que tan sols l' instint de curiositat innat en l' home lo portés á coneixer las regions del N. d' Africa y del Occident d' Europa, desconegudas per eli, y tal volta en lo seu temps desconegudas per lo mon antich, puig que avants de l' arribada dels Khar en Egipte los pobles del N. d' Africa y d' Europa eran englobats pels Egipcis dins lo nom dels *Tamah-u*, y aixis deya d' ells lo deu Harema Khu *(lo bon principi)* com se pot veure en los texts d' Edfou: «Lo meu ull indaga qui sou vosaltres que «porteu lo nom de Tamahou; Sekhet está per ells.» (1) Ara bè, diu En de Rougé «quan los pastors apareixen en Egipte, es quan apareix lo deu del poble Cheth *Baal-Southet*» (2) de modo que 'ls Egipcis no coneixen los pobles del N. d' Africa y d' Europa, sino quan ja son semitisats pels Khar-u, com ho demostra lo preciós dato de la sèva unitat religiosa.

(1) *Études sur l' antiquité historique d' après les sources egyptiennes etc. par F Chabas*, pl. 93.

(2) *Comptes rendus des seances de l' Academie des inscriptions.-Première série.* T. V, pl. 203.

Y aixó 's veu més clar, quan un se trova, després de l' expulsió dels Cheth-u, en front dels pobles del N. d' Africa y Europa, forts ja en civilisació, ab grans esquadras, y ab situació de prestar auxilis materials als mateixos egipcis, y de portar la guerra á las sèvas costas; civilisació que seria miraculosa ó incomprensible, si no tinguessim rahons y motius bastants per atribuhirla á los conquistadors del baix Egipte.

Exigeix donchs la lógica, y los fets históric≠chs comproban la deducció, que 's fassi dar als Khar-u la *volta del Mediterrani* protegits per las naus dels Kefat. Y fentho aixís se compren que lo gran Thouthmes III, portés las sèvas conquistas per tots los paissos ahont dominaren los Cheth-u, aixó es, que no sols reduhís á sa obediencia á los pobles de Khar assiátichs, sino fins los Africans y Europeos, designats ja ab lo nom de Tahen-u, ja ab lo més general de «los que habitavan en las extremitats de «la terra y en la *volta del gran circuit*—Mediterrani—que «s' estenia fins las montanyas misteriosas,

«designació geroglífica de las columnas d' Hércules.» (1).

(1) *Études sur l' antiquité historique d' après les sources égyptiennes etc. par F. Chabas.* pl. 182.

L' idea de que 'ls Hycsos havian vingut á Espanya l' afirma resoltament En Hernandez:—«Es indudable que en una época remotísima los Hycsos ó tribus nómadas que vi«v an errantes en la Arabia, en la Siria y Palestina invadieron el Egipto por el istmo «de Suez»... «Los Hycsos espelidos del Egipto en todas direcciones, unos probable«mente volvieron al antiguo país de su residencia (Fenicia), otros rodeando por la Li«bia fueron á ocupar la Grecia é Italia uniéndose con los pelasgos, pueblos tal vez de «igual estirpe, y por fin otros siguiendo las costas occidentales del Africa, se introdu«jeron en la península Ibérica por el estrecho de Gibraltar...

Resúmen histórico-crítico de la ciudad de Tarragona etc. pl. 19 y 20.

Y anys després insisteix encara de nou en l' assunto, puig diu: «Raoul-Rochette «dice que los fenicios arrojados de Egipto por Sesostris, fueron los que difundieron «la civilizacion por los puntos meridionales y occidentales. Tenemos á la vista una «carta que nos dirigió Mr. Ross, profesor consejero de la Universidad de Halle en Ale«mania con fecha 21 de Marzo de 1854, en la que afirma que las costas del Mediterrá-

Los Khar-u arribarian á las montanyas misteriosas donant la volta per la Lybia uns, y embarcats los altres en las naus dels Kefát, puig aquest fet surt naturalment de la posició que ocuparen durant quatre sigles los Khar-u en la costa d' Africa.

Mes ¿ne tením una proba certa?

Lo primer poble europeo anomenat ab nom particular ó propi, que fins avuy han trobat los egiptólechs, es lo poble que tots ells de comú acort atribuheixen á l' illa de Cerdenya, poble qu' escribian los egipcis de la següent manera:

y la sèva exacte transcripció há preocupat d' una manera molt seria al gran egiptólech Viscomte E. de Rougé, quí es d' opinió que la *S* inicial tè un só susceptible de representarse per la Schin hebraica, de modo que fentho com ell indica la transcripció 'ns ve á donar lo següent nom:

«neo fueron pobladas por emigraciones fenicias (Iksos-Pelasgos) con las artes egip-«cias-asiro-babilónicas.» *Muros ciclópeos de Tarragona.-Memorias de la Academia de Buenas letras de Barcelona.* T. II, part. II, pl. 424.

En A. Delgado senta la sèva vinguda en hipótessis; aixís diu:

«Posible es, y por *conjetura puede creerse*, que una raza procedente tambien del «Asia, *acaso* los llamados Hycsos, que por tanto tiempo residieron en Egypto, arro-«jados de este pais, pasaron á Lybia, y desde aquí corriendo la orilla septentrional «del Africa, llegaron al Estrecho, lo atravesaron y poblaron el territorio antiguo. «Tambien es posible que de estas gentes saliese aquel Hércules, que, corriendo des-«pues por las costas orientales de España, atravesó los Pirineos y despues los Alpes, «hasta llegar á Italia.» *Obra cit.* Tomo I, pl. 82 y 83.

«Nuestra hipótesis de que estas gentes—la gent d' Asido que 's deyan segons ell *Tsaria*, identificats per Strabo ab los Turdetans; recordis lo que dirém sobre 'l cambi de Khar-u en *Suria (Siria)*,—«habian pasado por Egipto, parece que adquiere mayor «probabilidad, cuando vemos en sus monedas figuras simbólicas de la astrología del Nilo.»

Obra y lloch citats, pl. 37.

Lo que deixém copiat es quant s' havia escrit avants del nostre trevall, sobre la nostra teoría; hem cregut que deviam consignarho, per més que haguessem arribat á la nostra conclusió sens coneixer lo dit per En Delgado y En Hernandez, á fi de que cap malévol no 'ns acusés d' havernos servit de las ideas dels altres, deixantlos á recó.

Charo-tans ó *Charo-tanas* pronunciant la *Ch* com en la paraula francesa *Chapeau.* (1)

Dels Charo-thans suavisada la pronunciació 'n sortiren los *Shar-dans*, d' ahont los *Sardans*, *Sardos*, *Sordes* ó *Chordes* habitants en l' antich de l' illa de Cerdenya.

Mes no sols trobém los *Shar-dans* en l' illa de Cerdenya, síno qu' en lo més antich temps ocupavan ab lo nom de Sordes, la Catalunya ó gran part d' ella, ó millor, tota la costa Mediterránea desde l' Ebro fins prop de Roma, estenentse cap l' interior y aixís en lo temps d' Avien, ó millor, en lo temps de las memorias de que 's serví Avien per escriure la seva *Ora marítima*, posa als Sordes en las faldas del Pirineu anant del mar fins dins l' interior, cap-dalt de Lleyda ó del Aragó.

Deixant l' estudi dels nostres Sardans per més endevant

(1) Empero Rougé no escriu *Tsarotans* ó *Tsarodons* sino *S'arsina, S' ardaina.—Memoire sur les attaques dirigés contre l' Egipte par les peuples de la Mediterranée vers le quatorzième siecle avant notre ère*, par le Viscomte E. de Rougé.—Revue archeologique.—Nouvelle serie, seizième volume, pl. 37.

Chabas escriu *Shairotanas* y *Shardanas.—Etudes sur l' antiquitè historique etc.*, pl. 298.

Com se veu, la qüestió no es ben resolta per lo que fa á la lletra inicial, si be tots buscan lo mateix sonido. Reparis com los mestres en aquesta classe d' estudis cambian sens reparo la *t* per *d,* puig més endevant tindrém de ferho nosaltres.

¿Empero, per quína rahó, se dirá, nosaltres no escribim la paraula Shardans com los egiptólechs?—L' explicació es molt sencilla, y fins nos fa estrany, que homes de tanta ciencia com Brugsch, Lenormant, Rougé, Chabas, etcétera, no l' hagin dada avants.

Es molt cert que de tots los egiptólechs sols Chabas ha dit que tal vegada de la paraula *Khar* suavisada la pronunciació, podia venir la de *Suria*, mes cap ha vist en los Sardans de l' illa de Cerdenya lo mateix poble *Khar* ó *S'har*. La rahó la creyém veure nosaltres en lo fet filológich que portá á donar al nom de Khar un accent més dur. Empero ja havém vist que un home tan considerable com Rougé, llegia *Xaru*, per conte de *Kharu*. Si los egiptólechs s' haguessen explicat com nosaltres la dificultat de transcripció, en que s' han trobat, tal vegada escriurian per conta de *Kharu*, *Xaru*, *Tsar-u*. Del fet de la discordancia, notis bè, resulta ja un dupte sobre l' inicial. Ara bè: ¿los egipcis, en lo supost de que los *Khar-u* ó *Xaru* se diguessen *Tsar*, com creyém nosaltres, com haurian escrit la lletra inicial, ó la primera articulació, ahont se troba tancada tota la qüestió? ¿Com? De cap manera y vet-a-aqui per que hi ha lloch á discusions. Los Egipcis no podian escriure *Tsar*, per quant la articulació de la *tzade*, no existeix en la seva llengua.—*Journal Asiatique.—Nouvelles considérations sur le Syllabaire cuneiforme, par J. Halévy.— Septieme série.— To. VII, pl.* 231; y com lo nom, sent remitich, comensa ab la *tzade* hebraica no podian dins lo seu sistema fonetich escriure un so que no podian trovar en cap paraula de la seva llengua.—Vet-a-qui lo motiu que 'ns obliga á escriure *Tsar* per conte de *S' ar* ó *Shar*.

á fi de no perdre lo fil de la nostra demostració, nos toca ara probar l' unitat de rassa dels Charo-thans ó Shar-thans ab lo poble civilisador del Occident d' Europa.

Si es cert, com nosaltres sostením que los Khár-u donaren la volta per lo Mediterrani, civilisant los aborigenas, l' unitat de poble s' ha de trobar per tots los pobles riberenys del Mediterrani, per tots los pobles del *gran circuit*. Fins ara hem trobat que lo poble de l' illa de Cerdenya era lo poble entre Ebro y Arno. ¿Y era també aqueix poble, germá dels pobles d' Africá? Si que ho era, y axó ho diu ab tot rigor lo papirus Anastasi, traduhit per E. de Rougé.

Un Faraó en guerra ab los Lybichs prengué un cos de Shar-thans per auxiliars, y d' aquestos diu lo papirus, y vegis com transcriu E. de Rougé lo nom dels Tsar-thans: *Sardoni (quos) reduxisti (in) gladio tuo, captivos duxerunt afines suos.* (1)

Tenim donchs probat d' una manera incontestable que 'ls Lybichs eran *afins*, *parents* dels Tsar-thans, y per tant parents dels Sordes de Cerdenya, dels del golf de Lió, y dels de Catalunya, (2) germandat que axís se pot referir á una unitat primitiva de rassa, de la rassa ab-origena, com á una unitat de civilisació.

Aclarim aquest punt.

L' unitat de rassa desde la Lybia fins l' Arno (lo riu de Florencia y Pisa) passant per la península Pirenaica y Fransa, l' hem estudiat, probantla fins ahont ho permeten los coneixements etnográfichs, antropólechs y llingüístichs de nostre temps.

(1) *Memoire sur les attaques dirigées contre l' Egipte par les peuples de la Mediterranée vers le quatorzieme siècle avant notre ère, par le Vicomte E. de Rouge.— Revue Archeologique.—Nouvelle série.—Seixième volume. pl.* 97.

(2) Com se pot veure en En Guigniaut los Etruscos tenian una tradició d' una tribu de Lybichs qu' aportaren á Italia manats per un jefe anomenat *Sardus*, fill del Hercules Lybich, tribu que comensá instalarse en l' illa de Cerdenya y de qui tragué lo nom.

Religions de l' antiquité, par En Guigniaut.—T. IV, pl. 248. El mito, la tradició y l' historia comproban la nostra tésis.

Emperó aquesta unitat de rassa no contradiu l' unitat de civilisació, es dir, que lo dit en lo papirus Anastasi tambè se pot referir á una germandat ó parentiu entre pobles informats per una civilisació uniforme.

Fins ara tenim donats dos datos importantíssims per demostrar l' unitat de civilisació dels pobles del N. d' Africa y del Occident d' Europa, com filla de la civilisació del poble Khar.

Lo que havém dit del deu Sekhet, deu nacional del poble de Khar, y deu al mateix temps dels pobles lybichs y europeos, y si bè avuy no 's pot dir que 'ls espanyols hagin sigut civilisats per los russos per quant uns y altres son cristians, per lo que fa al temps antich es ben sapigut que un mateix deu per dos pobles, representava lo domini d' un ó altre dels dits pobles.

En segon lloch nosaltres veyém un fet notabilíssim en lo nom donat per los Egipcís al Mediterrani, es dir, en lo nom de *circuit*, puig venint representada com sabém tota la colonisació ó civilisació del Mediterrani per lo mito del Hércules fenici, 'ns trobém que lo nom d' Hércules vol dir, *'l que circuheix*, *el que rodeja, circumvit*, *negotiandi causi*, *mercator (Genesi)* d'ahont lo nom dels *Herakledas* del hebreu He*Ra*K*a*L. Y en aquella idea de *circuit* que 's troba en lo nom del deu civilisador per excelencia, pel deu que sortint del Asia visitá l' Egipte, la Lybia, l' Espanya y l' Italia, junt ab lo nom del mar Mediterrani, hi ha una unitat sustancial innegable y demostrativa d' un gran fet histórich.

Torném ara en busca del poble de Khar que havém deixat en lo baix Egipte, mes no sens dir lo que Chabas, això es, «que del nom de Khar suavisat en *Shar*, ha po«gut derivarse lo nom de *Suria*, Siria,» (1) país, com ja havem dit, ocupat per la gran Confederació qu' invadí l' Egipte, y lo que 'ns donaria una Shar-thana assiática, y una Shar-thana mediterránea, donchs estém en lo ferm,

(1) *Etudes sur l' antiquité historique d'après les sources egyptiennes etc. par F. Chabas, pl. 122; nota.*

quan busquém en los Shar de Catalunya, los Shar del país de l' Oronte, los Shar conquistadors del baix Nil.

Ara pendrém un altra direcció, puig tenim los Chethas en las bocas del Nil, probém de ferlos passar per la costa d' Africa, y de portarlos á las bocas del Guadalquivir y del Ebro.

¿Los Chethas passaren per l' Africa?

Lo mito d' Hércules fenici, adorat en Cádiz com Hércules egipci, y l' Hércules Heraclea, adorat com la principal divinitat de Tebas, no sols nos demostra l' orígen del mito, sino la marxa del poble que l' informa.

Nosaltres veyém una proba capital del pas dels Chethas per Africa, no sols en los pobles que apareixen en ella ab lo nom dels pobles assiátichs, com los Pherezeens, sino en la fundació de la célebre Carthago.

Aquí 'ns trobém ab una dificultat de cronología molt gran, mes de la que no som responsables, puig los cronologistas egiptólechs pujan y baixan per centurias los seus cálculs. Empero resulta que desde Möwers ja no hi ha qui posi la fundació de Carthago pels Tyrs, puig com diu lo sabi alemá, aquesta es la segona fundació, la primera la posa en 1240 (1), deduhintla de la fundació de Cádiz. Lo dato de la fundació de Cádiz no té cap valor histórich incontestable, per lo contrari desde 'l moment que se suposan fundadas ditas ciutats pels fenicis de Tyr, quan Tyr apenas si existia, confonentlos ab los Fenicis de Sidó hi ha lloch per posar en dupte l' any que los dits autors fixan per la fundació de Carthago y Cádiz, puig qu' en lo més principal s' equivocan, axó es, en lo nom del poble fundador.

Donchs nosaltres donant als fundadors de Sidó la fundació de las dos celebradas ciutats, puig que per ells foren fundadas, si eran fenicias, nos trobém en lo período en que la Fenicia era, dihemho aixís, una provincia del país dels Chethas, lo seu poble marítim y comercial.

(1) *Die Phönizer, tomo II, pl.* 352.

Fins aquí l' importancia que nosaltres doném á la fundació de Carthago no 's veu clara, mes ja s' endevinará quan se sápiga que 'l nom semítich-fenici de Carthago es *Kartha-Kadescha* de *Kartha,* vila, y *Kadescha*, nova; es dir, Vila-nova.

Crusém l' estret y arribém ab los Chetha-Kefat ó Chethas-fenicis á l' illa de Cádiz.

Ja veurém que lo nom que porta aqueixa illa, de *Lleó*, no 's pot treurer d' altra part que d' ahont s' ha tret lo nom del golf de dit nom, aixó es, del poble Ligur, un altre poble que nosaltres creyém que vingué ab los Chethas á Espanya.

Mes altres noms sonan com molt antichs ó fins com més antichs, puig Avien diu que l' illa ó part d' ella se deya *Cotinusa.* Cotinusa sona *Khetin*, aixó es, *Khe-tin*, poble de *Kheth* y ja sabém que aqueixa Khetin era un poble assiátich de la Palestina de la gran confederació dels Chethas, si es que no son los mateixos Chethas.

En Sili Italich dona á l' illa ó á part d' ella lo nom d' Erytrea: la rahó d' aqueix nom nos l' ha conservada Plini: *Eryhtia dicta est, quoniam Tyri aborigines eorum, orti ab Erythreo mari ferebantur* (1), y com ja sabém que 'ls Chethas, poble Cananense, sortí del golf Erytreo, y com Sidó la fenicia era la primogénita de Canaá, segons los llibres sagrats, vet-á-qui que corretxint Sidó per Tyr, nos trobém ab lo poble del golf Erytreo en los mars del Ocean Atlántich.

Y la ciutat edificada en l' illa dels *Lygions*, ó dels *Chetin* ó dels oriundos del *Erytreo* ¿cóm se deya? Segons uns, *Gadeira;* segons altres, *Gades*. Lo primer d' aqueixos noms es constantment donat pels autors grechs, lo segon ab no menor insistencia es lo nom donat per los autors llatins. ¿Quín es lo més antich?

Avien nos ho dirá:

Hœc Cotinusa prius fuerat sub nome prisco,

(1) *Plini Hist. natural, Llibre IV-22.*

Tartessumque de hinc Tyrii dixeri coloni.
Barbara quin etiam Gades hanc lingua frecuentat
Pœnus quippe locum Gadir vocat undique ceptum
Aggere prœducto. (1)

Donchs *Gades* es lo nom antich.

¿Y Gades es ibérica? No, puig no hem trobat un sol nom que 'ns pogués esplicar la sèva etimología. ¿Es semítica? Sí, de comú acort de tots los autors antichs y moderns. Empero aquest comú acord lo rompém nosaltres. Primer referím la fundació de Gades als Sidonenses, com fenicia; y segonament portantla als Chethas civilisadors de l' Espanya. (2)

(1) *R. F, Avien. Descriptio orbis lerræ v.* 611.

(2) Si Cadis fo fundada pels Chethas, ja está dit que la seva fundació pels de Tyr no 's exacta. De modo que 'ns toca probar, puig axis los historiadors antichs com los moderns, los nacionals com los extrangers dihuen quels Tyrs fundaren á Cadis, que això no 's cert, sino que sigles y sigles avants ja habian visitat aquellas costats los fills dc la ciutat primogenita de Canaá, unica manera de remontarnos al periodo en que podem posar la vinguda dels Chethas á Espanya.

Res tan facil com probar lo qu' estém dihen.

Strabó conta que los fenicis de Tyr no 's detingueren á Cadis sino fins la seva tercera expedició del altre part de l' estret, puig la primera y segona se retiraren per quan los oraculs no eran favorables al seu establiment en aquell lloch.

Res volem deduhir d' aqueixa tradició que tal vegada fa referencia á la oposició que trovaren los de Tyr en aposentarse en las costas del Sud de la Península.

Lo fet verament important y trascendental está en lo que diu Strabó de la seva primera vinguda, puig consta que arribaren á una illa que 's deya *Onoba*—devant de Huelva,—ahont trovaren un temple dedicat á Hercules. —Vet-a-qui lo fet historich.

Si los fenicis de Tyr trovaren quant per primera vegada passaren l' estret un temple d' Hercules á Onoba, no foren donchs los Tirrens los que primer passaren dit estret.

Si lo temple era dedicat á Hercúles, lo deu nacional dels fenicis, de Sidó y de Tyr, los qu' aixecaren lo temple d' Onoba eran fenicis, y fenicis los que donaban adoració á dit deu, y no sent los fenicis de Tyr, ja está dit, que los adoradors del Hercules d' Onoba eran los fenicis de Sidó.

Àixó es incuestionable é incontestable.

Dada la posició escepcional en el mon de Cadiz, ¿es lógich y racional creure que 'ls que anaren á Onoba pasaren per devant de l' illa de Cadiz sens tirarhi l' ancla?

Clar está que no, y si ara 's recorda lo que ja havem dit de que 'l temple d' Hercules de Cadiz, aquell temple tan celebrat pel mon antich, y pel que tenian los reys de Tyr tan gran devoció era dedicat á *Hercules egipci*, veurem clar com la llum del dia, qu' aqueix Hercules egipci seria parent del Hercules d' Onobá, y qu' un y altre fan referencia al poble Chetha-Sidonés, que *rodejant* lo Mediterrani doná origen al mito y al nom de Hercules.

Strabó. Geografia.— Edi. greco-llatina de Didot.—Pars prima, Llib. III cap. V, 5.

Per nosaltres los Chethas, al arribar al fi del mon per ells, y durant molts sigles per l' humanitat europea, assiática y africana, donaren á n' aquellas terras lo nom de la patria, y ¡quí sab si no tingueren una intuició divina al donar á l' illa lo nom del mar pérsich quan sé desconeixia la comunicació pel cab de Bona esperansa! Y creyém tambè molt natural, que allí en lo fi del mon, al edificarhi una ciutat li donguessen lo nom de la ciutat patria, de la capital, costum seguida pels europeos en América.

Y be ¿cóm se deya la capital dels Chethas?

Kades, segons en Brugsch, Buchere, y Rougé (1).

Qodesh y *Kodesh*, segons Chabas (2).

Qadesch, segons Lenormant (3).

Kateshu, *Khodes* ó *Kaditis*, segons Birch (4).

De primera impresió sembla que no hi ha diferencia radical entre una y altra forma, puig que naturalment lo mateix tè llegir *Qades* que *Kades:* mes hi ha una diferencia gran entre *Kades* y *Qodes* ó *Kodesh,* vegis sino lo que resulta: si es Kades, podém llegir en fenici, la *nova*, d' ahont *Kartha-Kades* seria igual á Carthago, ó *Kartha-Kadescha;* y si *Kodesh* lo nom es «la *santa,* la *santificada,*» nom que avuy encara donan los árabes á Jerusalêm que 's diu per ells *Qods*.

Sumant las autoritats resulta lo pes del costat de la forma Kades y per aquesta forma optém nosaltres.

Ara bè, si Cádiz en lo antich, en lo més antich, segons Avien, se deya *Gades* ¿quína diferencia hi ha entre Gades y Kades? La de la primera lletra que 'l menys lingüista dels lectors del present trevall, compren que 's poden cambiar sense cap classe de dificultat.

(1) *Brugsch. Histoire d' Egypte.—Buchere. Rev. Archeol. II. Les cheta-u etc.—Rougé id. id. Memoires sur les ataques dirigées par les peuples de la Mediterranee contre l' Egipte, etc.*

(2) *Chabas. Etudes sur l' antiquité historique, etc.*

(3) *Lenormant. Les premières civilisations. Archeologie prehistorique. Egypte, t. I, p.* 289.

(4) *Birch. Account of the Battle of Megido. Translated by S. Birch. Ll. D. pl.* 38-20. *Records of the past. tom. II.*

Empero 's dirá, es lo cert que las monedas fenicias de Cádiz diuhen Gader, y no Gades. Be que aixó sia innegable, ja hem demostrat lo fet de que per aquesta forma no tenim lo nom més antich, puig sabém pel testimoni d' Avien, que'l nom antich, lo nom del poble, es lo nom que ha atravessat los sigles fins triomfar en lo nom actual, y qui sap, si per conte de dir Cades no deyan *Kadytis*, com ensenya lo célebre Birch per la Cades dels Chethas. Ademés los mateixos fenicis podian fer la transformació, puig com diu Geseni: *Koph permutari cum reliquis palatinis* es dir, *g* y *k*.

Observis ara qu' entre las varias formas que 'ls egiptólechs nos han donat del nom de la capital dels Chethas hi ha la de Francesch Lenormant que fa *Qadesch*, nom al qual, si afegim una *a* final fa Kadescha, es dir, exactament lo nom de Carthago, donchs una y altre vila 's deyan Vila-nova:

Vila-nova—la *Kartha-Kadescha* del Oronte.

Vila-nova—la *Kartha-Kadescha* d' África.

Vila-nova—la *Kartha-Kadescha* del Occean, y

Vila-nova—la *Kartha-Kadescha* del Mediterrani ó sia Cartagena.

La demostració de que Cartagena 's deya Kartha-Kadescha, es facilíssima.

Tenim en primer lloch que segons testimoni de Sili Italich, lo seu fundador fou lo grech Teucro,

Fundada muy de antiguo Cartagena
Por Teucro y por los suyos habitada,
A ser corte los Tirios de Carthago
Y principal alcázar la elevaran,
Y cual esta lo fué del africano
Fué aquella capital del suelo hispano (1)

lo dit per en Sili Itálich está, fins cert punt, en contra-

(1) *Punicas. Llibre XV v.* 192. *Traducció d' en Cortés.*

dicció ab lo que diu Avien, puig aquest dona á la Contestania per primers habitans los fenicis

Entre bárbaras tierras y bravías
Que fenices colonos habitaron,
El Teodoro allí (su griego nombre
Debes oir sin pasmo) serpentea, etc. (1)

empero tenint en conta l' ordre de successió de fenicis y grechs en Espanya, concordan molt bè los dos textos, posant primer lo d' Avien y desprès lo de Sili, puig podian molt bè ser los civilisadors de la Contestania fenicis, y los fundadors de Cartagena, grechs. (2)

Creyém, empero, que serian los fenicis, y no 'ls grechs los fundadors de Cartagena, per quant los autors grechs y llatins, menys Polibi, al anomenar á Cartagena li diuhen *Nova Karchidon*, essent *Karchidon* lo nom grech de Carthago, puig si hagués sigut grega la ciutat li haurian donat ab millor motiu lo seu propi y verdader nom, y dihém ab millor motiu, per quant tenian costum grechs y romans, quan coneixian los noms de las sèvas llenguas que traduhian los noms aborígenas, donar aquells, y quan no ho sabian, si repugnavan al geni de sa pronunciació los noms ibérichs, deixavan d' enumerarlos. (3)

Havém dit que sols Polibi no diu de Cartagena, que siga una *nea Karchedon*, com diu Diodoro, etc.; y tin-

(1) *Revista histórica. T. III pl. 69. Traducció d' En F. Fita.*

(2) Un altre poble posa Avien en la Contestania y es lo poble Gimneta d' illa Ibiza.

Si la població d' Ibiza se deu als Jebuseos poble Cananita, expulsat de sa patria—Jerusalem—pels Israelitas manats per Josué, l' unitat de rassa del poble civilisador no queda destruhida.

Mövers guiat per *Procopio—De bello Wandal—llib.* 11, que 's el que 'ns ha guardat la noticia de la vinguda á Espanya dels Jebuseos, en fa d' aquesta inmigració la inmigració lybo-fenicia que s' establi en Malaga. Nosaltres creyem que'ls lybo-fenicis, ó lybo-chethas, quedan ben explicats en son lloch, puig no hi ha per que dubtar que 'n los primers sigles de la colonisació d' Espanya serian moltas las colonias lybo-fenicias que 'n ella vindrian.

(3) *Pomponi Mela. Geog. Cap. I. Ll. III. Cantabrorum aliquod populi amnesque sunt, sed quorum nomina nostro ore concipi nequant.*

gas present que Polibi, de tots los antichs es qui millor enterat estava del período en que 'ls Romans comensaren á coneixer á Espanya, y bè, Polibi li dona per nom *kaino Polin* (1) es dir, ciutat nova, *Vila-nova.* Si vila-nova, donchs *Kartha-Kadescha*, y vet-a-quí com aném trobant fins al comensar los termes de Catalunya, las estacions que 'ns marcan los passos dels Chethas. (2)

Al estudiar las arts, ciencia, relligió é historia dels primitius catalans, veurém demostrada ab munió de detalls y de testimonis litológichs irrecusables, l' existencia en la costa d' Espanya del Mediterrani, y sobre tot en la vall del Ebro, del poble conquistador del baix Egipte, del poble Chetha.

LIGURS, FENICIS, TUBALITAS

Ligurs.—Havém dit que 'ls Khar formavan una confederació de pobles, y encara més, havém dit que quan menys comprenía duas rassas diferentas, las dels Khar-u, y la dels Kati-u.

Fins avuy, que sapiguém, los Khar-u, se presentan formant un sol poble conegut ab los noms de *Xaldaioi*, *Kardakes*, *Kardoichoi*, *Kordiaioi*, *Gorduenoi, Gorduaioi*,, *Kurhoi,* Gordiani y Kurdus, variants com se veu del nom nacional ó de rassa, y obra del temps y dels escriptors de la antigüetat.

Mes En Lenormant, (3) qu' ha estudiat detingudament lo poble Khar ha descuhert qu' una regió quan menys del país de Khar, la regió del Arat, portava 'l nom particular de «país montanyós», de «país alt» d' ahont lo nom d'

(1) Polibi nos acabará de demostrar l' origen de Cartagena: describint l' historiador grech los puigs del N. de dita ciutat, diu que «en lo mes oriental hi ha un temple dedicat á Phthah; en el del centro un altre dedicat á Alitó, l' Alytra ó Alidatb asirica, y al tercer á Kronos (Moloch, Baal, etc.) *Polibi.—Historia.—Llib. X*, 10.

(2) *Polibi. — Hist. — Edic. greco-llatine de Casaubon.— Ll. II*-13. — *Llibre III*-13.

(3) Per tota aquesta part de nostre treball végínse los seus *Etudes Accadiennes.*

Akkat, traduhit per *elit·gublu*, que com nom patronímich voldria dir tant com *montanyés.*

Si, donchs, los Elit-gublus formavan part de la confederació conquistadora del baix Egipte, los dits ¿no vindrían per ventura á la nostra península?

Un poble famosíssim apareix desde 'ls més llunyans temps ocupant la costa mediterránea desde prop Sagunt fins Génova, poble qu' apareix com assentat en lo S. O. de la península pirenaica, y aquest poble es lo *Li-gur.*

¿Y qué vol dir *Li·gur* en vasch? Puig ni més ni menys que *montanyés.*

Mes los nostres *Li-gurs* al arribar á Italia se transforman en *Li-burns* los de Liorna ó Libour. La transformació de Elit-gublu en Li-gurn es molt més sencilla de lo que sembla.

Porta l' orígen de aquesta transformació la marca dels seus germans d' orígen, dels Kati. Aquestos foren los que primer modificaren lo nom dels Elit-gublus, fent per contracció de Elit Li, y de gublu *gubru*, puig com ensenya Geseni la *l* permuta en *r* en hebreu, permutació que fins podia ser filla dels mateixos Elit-gublu, puig en Accad succeheix lo mateix (1). Sia, donchs, *Li-br(u)* la forma pura ó corrupta á las orellas del poble ibérich lo nom sonaría com Ligubr, d' ahont doblant la *r*, com es lley del vasch, y posant la terminació del article en nominatiu tenim *Ligubrra*, qu' es com se veu lo *Ligorra* vasch: puig procedint á la inversa, axió es, suprimint del euskar la terminació del nominatiu y la reduplicació de la *r* propia de la fonética vasca tenim *Ligor* radical del nom primitiu.

A tot lo dit fins aquí s' hi pot fer l' objecció de que nosaltres fem parlar los nostres íbers res menys qu' Accad, puig dihém que lo mateix nom ab la mateixa significació per dir *montanyés* se troba en las duas llenguas, y

(1) Diu en Lenormant en los seus estudis sobre la llengua d' Accad que 'ls Accadenses ó Chourdos cambiavan la *l* y *r*, com se veu en *mal* per *mar*, habitor—

be, aquesta objecció se veurá amplament contestada quan tractarém la part llenguística; mes ara dirém per endevant que sí, qu' en lo vasch, qu' en la llengua primitiva dels Ibers, l' Accad hi ha deixat marcats los seus passos, ni més ni menys de com lo deixa l' home al passar per un terreno flonjo y moll.

Mes de la vinguda dels Elit-gublus y dels Carduchos á la nostra península tenim lo nom de la illa de Cádiz com illa de *Leon*, puig no hi ha més qu' una etimología possible y es la de illa dels Ligios, en grech *Lygíon*, d' ahont, *lleó*, com per lo nom del golf d' aquest nom; en lo que concordan tots los autors de més fama.

Dintre de la Bética trobém encara lo llach *Ligústich*, format per lo Guadalquivir, ó sia ahont avuy l' illa *major* d' aquest riu, omplert per los efluvis del mateix.

Y seguint per aqueix mateix costat de la península y cap lo S. O. trobém lo primitiu assiento dels Ligurs segons Avien.

Barrejats los Ligurs ab los ab-orígens ó Ibers formarian un poble Iber-Ligur, que no sería altre que aquell que, al dir de Thucides, fou expelit per los Celtas de la seva pátria quan la seva primera invasió en la Península, d' ahont sortiren per venírsen á establir en la costa del Mediterrani ocupant lo territori que va del altre costat del Fluviá fins Liorna, ahont serian rebuts com germans per los Sharthans, que resistíren l' escomesa dels Celtas.

En punt á los Khar ó Charduchos, com los diu Strabó, no veyém inconvenient en dir que son los Turdos de la Turdetania, puig que 'l cambi de *q* per *g* d' ahont, com havém vist, ve 'l cambi de *Karduchios*, en *Gordyænus*, ó en *k* ó *t* no sols es peculiar del idioma hebraich, com ja fa observar Geseni, sino qu' es, ademés, propia de totas las llenguas, puig que la fonética de las ditas lletras, ó sons, es igual (1). Per altre part, lo simple cambi d' una lletra,

(1) Per lo que fa á la llengua dels mateixos *Elit-gublus,* nos trobém en lo dit cas.

ó millor, d' un so, dona lo nom en qüestió, puig fa de *K-urdos T-urdos,* de modo, que creyém que al Sud d' Espanya, qu' en un principi li dirían la *K-urdo-than K-ur-dan*, se transformà *T-urda-than*, d' ahont, afegint la terminació *ia* greco-llatina, tenim la *Turdetania* (1).

Establerts los Khar-u en lo baix Egipte, en la Lybia y en lo Sud de la nostra península, 's compren perfectament registressen totas las costas mediterráneas, ja embestissen per terra desde la Turdetania, ja per la costa, embarcats en las naus dels Kefat-u.

Nosaltres no tenim inconvenient en admetre una doble direcció per las sevas expedicions dirigidas á la vegada, unas per la costa de Lybia, y altras per mar, á Sicilia, á Cerdenya y costa d' Italia fins trobarse donant la volta per lo Mediterrani ab los que pujavan per l' Occident, venintse á reunir las duas expedicions ó invasions en la vall del Ebro, puig axís se conciliarían las dos opinions avuy en lluyta, això es la que fa partir de l' Iberia als pobles que civilisaren la Liguria italiana, Cerdenya y Sicilia, ab la dels que donan un rumbo contrari y oposat.

A nostres ulls nos sembla més lógica l' hipótesis de que la major expedició aniria per terra, això es, costejant l' Africa, passaría l' estret, y per las Galias á Italia.

puig prefereix las articulacions *k. b.* y *d.,* á *g. p.* y *t.*, en las finals de modo que l' escriptura acadense no té més qu' un signe per *ak*, *ag*, *aq, ab*, *ap, ad* y *at.*

Vegis la fonética del Acad per En Lenorman en l' obra citada.

Donchs los mateixos Chourdos podían corrompre 'l seu nom, y això de conformitat ab lo geni de la seva llengua, ó del dit poble.

(1) Al asignar nosaltres los Chourdos á la Turdetania, se podía creure que hi há oposició entre l' establiment d' una rassa turanesa en lo S. d' Espanya y lo gran explendor de la seva civilisació, segons testimoni de grechs y romans. Per si no bastava 'l fet d' haver eixit d' aqueixos turanesos, per dos voltas, l'imperi caldaich-babilónich, ab lo que 's demostra qu' eran los Couschitas gent ilustrada y de geni, dirém que d' ells diu En Lenorman lo següent:

«La dominació—dels Turanesos en Asia—se fa notar per aquesta cultura industrial, «y aquestos progressos científichs, units ab ideas y tradicions supersticiosas y mito-«lógicas, que s' han reconegut per tot ahont se vulla que 'ls Couschitas hagin portat «los seus establiments, lo que constituheix la seva part en l' historia del desarrollo «de l' humanitat, agricultura, explotació dels metalls comuns y preciosos, comers «per terra y per mar.»—*Manuel de l' histoire ancienne de l'Orient*, t. I., pl. 398.

Fenicis y Tubalitas.—Que al veure lo nom de Tubalitas devant d' aquestas líneas ningú cregui que venim á sostenir la tésis de que Tubal, lo fill de Lamech vingué á Espanya ab una colonia, puig ja sabém per En Masdeu y y En Lenormant, l' historia d' aquesta suposada vinguda y la causa del error que li donava un fonament de veritat!

Axó dit, afegirém ara que á nosaltres nos sembla molt verosímil y fins certa la vinguda dels Tubalitas á Espanya, axó es, d' aquells Tubalitas asiátichs que després se diguéren Ibers, los Ibers del Cáucas.

Posantlos en la mateixa línea que 'ls Fenicis, clarament doném á compendre que nosaltres posém la seva vinguda junt ab los Fenicis, y aixís es, en veritat.

Diu En Lenormant:

«Mentres que una part de las tribus Cananeas conquistavan «l' Egipte, y que 'ls Hetheos feyan sentar un dels seus jefes «en lo trono dels Faraons, los Sidonenses, que no semblavan «dominats per cap ambició militar, en lo continent, emplearen «la seva activitat per lo mar, y per axó s' havían establert en «sas riberas; no se sab si la particular aptitut que per la nave- «gació y comers marítim tenían, y que 'ls distingía dels altres «Cananeos, s' havía ja revelat en la seva primera pátria, «quant eran los riberenys del golf Pérsich, ó si no 's manifesta «fins després de la seva arribada á las riberas del Mediterrani, «en tot cas se desarrolla rápidament. . . . . «La major part dels pobles riberenys del Mediterrani estavan «encara en lo estat salvatge, en aqueix primitiu estat que avuy «se diu l' *edat de pedra*. . . . . «...los Sidonenses foren durant molt temps los únichs nave- «gants del mont.» (1)

(1) *Manuel de l'histoire ancienne de l'Orient*, t. III, pl. 23.

«La major part dels crítichs moderns donan com demostrable l' estancia primi- «tiva dels Fenicis, que posan en lo baix Eufrates, en lo centro dels grans establiments «comercials y marítims del golf Pérsich, conforme l' unánim testimoni de l' antigüe- «tat.»—Renan.—*Histoire dés langues semitiques*, pl. 185.

Queda, donchs, perfectament demostrada la comunitat d' orígen dels Fenicis-Chettas, y la seva vinguda á Egipte, pel testimoni de dos dels homens de més ciencia d' Europa.

Y bé, si tots los pobles del Mediterrani vivían en la edat de pedra, ja está dit que molt més salvatjes serían los pobles del Occean, puig lo Mediterrani fou lo cor de la civilisació del mon, donchs, ¿ab quí comerciajavan y qu' es lo que feyan objecte de comers los antichs fenicis?

Quan la ciencia prehistórica no existía, es dir, quant los temps prehistórichs eran desconeguts, qu' un poble fos ó deixés d' ésser metal·lurgista tenía cap ó poca importancia; pero avuy, que la historia hi há qu' escríurela com ho fem nosaltres, es dir, comensant per l' home del período quarternari, per passar després al troglodita, després al home de la edat de pedra, per acabar en l' home de las edats dels metalls qu' es quant comensa lo primer período histórich per tots los pobles, lo ser ó no en la antiguetat un poble metalurgista té una importancia escepcional.

Parlant, donchs, de Chethas, Tubalitas y Fenicis, parlém de pobles metalurgistas de primer ordre, y tothom sab los elogis que fa la Biblia de Tubal com á forjadó. Mes si 'ls Tubalitas eran forjadors de primer órdre no quedavan enredera los Fenicis y demés pobles de la Palestina, y per serho, per poder omplir los seus forns, es per lo qu' es llansaren los fenicis en las parts més llunyanas del mon antich en busca dels metalls.

Senyalan tots los sabis lo período de l' edat de bronzo com l' originaria de las grans inmigracions, la dels Celtas se posa també dintre d' aqueix período, y los que d' ell han fet especial estudi, En Lenormant y En Rougemont, donan per causa principal lo comers del estany.

Los Fenicis anavan á buscarlo primer en lo mateix punt d' ahont lo treyan los Tubalitas de la provincia *Syspiritis*, á la que donaren lo nom del comers qu' ab ella feyan, lo del país del *Isber*, *Iber* ó *Abar*, nom comú del plom y del estany.

Arribá, empero, un jorn en que las minas de la Iberia Caucásica, es dir, del país del plom y del estany, s' aca-

baren, posant en gran perill de ruina las ciutats metalúrgicas de la Palestina y de la Fenicia, es dir, las ciutats del país dels Chethas (1), mes per fortuna en aqueixa situació fou quant los Fenicis avansaren fins l' Egipte donant cara al Mediterrani.

La península pirenaica obrí las sevas inagotables minas d' or, plata, plom y estany, mes com aquest últim metall no es dels més abundants en la nostra península, la necessitat de procurarsel per la fundició del bronzo, 'ls porta del altre costat de la península, es dir, cap l' Occean, y navegant per ell arribáren á Inglaterra é Irlanda, y allí establiren formidables factorías destinadas á provehir de metalls los forns de las ciutats pátrias. Veus aquí explicada la causa del comers dels Fenicis, y lo qu' era objecte de son comers.

¿Quína era la vía que seguian los Fenicis per anar á la Bretaña?

En Rougemont ab gran copia de datos demostra qu' era pel nostre riu Ebro, puig arribavan ab las sevas naus fins al territori dels vascons, lo pas del Occean estava descubert. Per l' Ebro, donchs, anavan á buscar los Fenicis l' estany y 'l plom, que ja trobavan—aquest últim—casi á la seva desembocadura, en las minas de Falset, minas que de segú coneixían, puig tením de Falset monedas ibéricas ó catalanas (2), y d' aquí qu' ells donessin al riu, per ahont anavan á buscar lo plom y l' estany, lo nom de riu de plom ó d' Estany, es dir, *Abar*, *Isber*,

(1) Vegis lo número de ciutats qu' En Rougemont cita per demostrar l' importancia metalúrgica de las dítas regions: *Kajin*—que vol dir ciutat de las fargas; *Schauruhen*, lloch ahont se fonen los vasos de luxo; *Itph*, vila de las fundicions; *Hibschau*, vila dels forns ahont llampeguejan los minerals ab color fúnebre; *Schil-luin*, vila de las armas; *He 'ther*, vila de las cavernas ó dels pous (de minas); *Sarapeta*, la gran ciutat de las fargas, y *Nephtali* y *Hunkkok*, vilas de las minas; *Issacar*, ciutat dels qu' ab los seus martells obran las montanyas; *Schion*, vila de las montanyas d' escorías; *Anaharath*, vila de las cavernas ó minas; y *Ebets*, vila del dipósit del estany.—*Rougemont.—L'age du bronze ou les Sémites en Occident*, pl. 184 á 186.

(2) Vegis lo nostre capítol sobre *La llengua dels Aborigens.—Lo euskar.*

Iber, descubriment del qual tot l' honor es d' En Rougemont (1).

Si 's vol, donchs, donar importancia á la tradició de la vinguda de Tubal—encara qu' En Masdeu la suposa inventada á últims del sigle xv de Cristo,—no hi ha com ferlos venir ab los Fenicis, ja per explotar los metalls, ja per obrir en lo nostre país las primeras fundicions, y quí sab quin orígen tenen las *fargas catalanas*, manera de treballar los metalls, com tothom sab conegut ab aquest nom encara avuy en lo mon científich industrial y metalúrgich.

Si 's deixan en lloch apart los Tubalitas, tot quant hem dit queda en son lloch, puig tot ho hem referit als Fenicis.

De l' estancia dels Fenicis en lo nostre país prou hem dit fins aquí per deixarla com definitivament probada; mes tals y tals detalls donarém al estudiar la civilisació y

(1) Tot quant dihem en aqueix punt es basat en la magnífica obra d' En Rougemont, *L' age de bronze*, y en l' estudi d' En Francesch Lenormant *L' époque neólithique et l' invention des métaux*, que 's trova en lo *T. I* de la seva obra sobre *Les premieres civilisations* etc., y en aquest estudi, *pl.* 150, *nota*, diu: «L' idea de M. Rougemont, que atribuheix una «significació geográfica á l' orígen del mot *abar*, comú en un principi «pel plom y per l' estany... demana esser mes profundisada y millor de«mostrada: mes no 's pot retxassar *á priori*, puig s' ha de notar que 'l mot «en qüestio no te pas una etimología ben natural en las llenguas semíticas.»

Conformes ab En Lenormant sobre la necessitat de profundisar lo trevall d' En Rougemont hem buscat en lo seu estudi d' anys posterior, aqueixa confirmació qu' en part resulta de l' introducció del nom del estany comú en la llengua del poble de las minas de Cornouailles en la del hebreu fenici; y també de la introducció del nom celta-breton d' ahont n' ha surtit lo vasch *estanua*, lo llatí *stannum*, y el catalá *estany*. Del fet de trobarse los dos noms céltichs del estany: un en la llengua dels fenicis y l' altre en la conca del Ebro, es ben clar lo seu orígen y procedencia.

Y no 's digui que allavors lo nom del Ebro havia d' esser *estany* y no *Abar*, puig l' introducció del irlandés *patila* en l' hebreu *bdil* (a), com la del *estany* en la conca del Ebro, es posterior al descubriment pels fenicis del estany de Cornouailles; que allavors distingiren lo plom del estany; es dir donaren noms diferents als dits metalls, puig com havem dit en un principi un mateix nom servia per los dos.

Tenim encara que al distingir entre plom y estany, del nom hebraich fenici del estany pot venir com diu Rougemont lo nom antich del Guadalquivir, puig sembla que 'l bíblich *bdil* se modificá en *Ebets* d' ahont *Bétis* per metátesis, quedant pel Ebro lo nom del plom abundantíssim en la seva conca, puig «lo nom del plom en los dialectos hebreos, es *Hebre, ebro, Gébro.*» *Rougemont.*

cultura del primitiu poble catalá, que 'ns quedarem assombrats de que s' hagi pogut negar en los nostres dias.

Donchs tenim ja demostrada la existencia dels pobles de la gran confederació dels Chethas dins lo nostre país, estudiémlo ara com poble civilisador de la primitiva Catalunya, es dir, com á poble Catalá.

LO POBLE CATALÁ

TERMENS GEOGRÁFICHS

Quan un se trova ab la rassa dels Kati-u en la nostra terra no 's pot sustreure á l' idea de que las dos grans rassas dels Khar-u se dividirian de comú acort, la conquista ó civilisació de la península pirenaica, puig mentres veyem als Khar-u, ocupar, y pujarsen per la vall del Betis, veyem fer lo mateix als Kati-u en la vall del Ebro.

No s' olvidi que la civilisació de la nostra peninsula es mediterranea: quant lo mediterrani y los pobles riberenys del dit mar, havian vist las escuadras fenisas, gregas, cartaginesas y romanas recorre las sevas costas unas darrera las altres en so de pau y de guerra, la simple vista de las naus romanas determina la sumisió dels Gallaichs á Roma, tant gran horror los inspira *la vista dels monstruos del mar*.

Lo cert es, que 'n la vall del Ebro sols hi trovem als Kati-u, y d' aqui hi ha una diferencia de rassa en las dos civilisacions qu' avansavan cap lo cor de la peninsula.

Això semblará contradictori ab lo que avants havem dit respecte dels *Sordes* ó *Sardans*, mes notis, que lo nom dels Sardans es com si diguessim lo nom patronimich, nacional, com si avuy los espanyols en massa anessen á la conquista d' unas terras, y mentres part d' ellas se diguessin dels Catalans, dels Castellans las altres etc., en quedés una part que portes lo nom d' Espanya, ó dels espanyols.

D' aquí donchs, que nosaltres coloquem en la vall del Betis als Khar-u, y en la vall del Ebro als Kati-u.

Feta aquesta distinció un text de Plini dels mes discutits surt clar com l' aygua.

Diu Plini que anavan á pledejar á Saragossa uns *Ilerdenses surdaonum gentis*, d' ahont que 's digués que 'ls de Lleyda eran Sardons, de lo que resultava oposició ab lo fet d' esser Ilergetas. Pues si los Ilergetas, que ja estudiarem, eran Sardons, ho eran ni mes ni menys com avuy nosaltres los catalans som espanyols.

Esplicat, donchs, un punt que á tantas dificultats ha donat lloch entrem de ple en l' estudi del poble civilisador de la vall del Ebro.

La rassa dels Kati-u compren com poble principal als Chethas.

Molt s' ha discutit sobre si 'ls Chethas dels monuments egipcis eran ó no 'ls Hetheos de la Biblia, mes avuy per avuy, lo mateix En Burgsch, qu' en Chabas, En Lenormant, En Rouge, En Mariette etc., admeten sens dificultat la reunió: venint á resoldre 'l dubte d' En Buchére que hi trovaba oposició entre uns y altres lo sabi Lenormant, donant als Hetheos lo nom de Chethas meridionals. (1)

Ara convé estudiar l' ortografía del nom Cheth.

Los egiptolechs llegeixen los geroglifichs del nom en qüestió *Kheta*, *Cheta*, y *Xeta:* desde luego 's veu que la diferencia consisteix en l' articulació del primer so. Nosaltres havem escrit fins ara *Cheth*, per quant, lo historia-

(1) *Manuel d' histoire ancienne de l' Orient* par F. Lenormant. *T. III, pl. 12.*— Lo mateix diu En Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l' Orient pl. 192.*

dor judaich Joseph usa per inicial la *chi* grega, que 's la adoptada per lo vescomte de Rougé, puig á nostres orellas sona mellor la *Ch* com so dur, que no *X* que dona un sonido moll; ademes gran número de egiptolechs escrihuen la *Ch* y no la *Kh.* (1) Luego ab oposició á los egiptolechs tots, escribim *th* per conte de *t*, puig si tots convenen en que 'ls Chethas son los Hetheos de la Biblia, perduda una aspiració, la *th* ha de sustituir á la *t.* (2)

L' extensió geografica que 'ls Chethas ocupavan en la

(1) Llegeixen Chetas: En Brugsch, *Histoire de l' Egypte.*—Lo vescomte de Rougé *Textes geographiques du temple d' Edfou. etc.*—En Lenormant, *Manuel de l' histoire anncienne de l' Orient, etc.*

La disputa versava sobre la lectura de la primera articulació representada ja per la primera lletra del nom de Kar.

Avuy la cuestió ha desaparescut, no resolta, sino tallada.

En 1874 los egiptolechs se reuniren en congrés á Londres per convenir sobre una transcripció uniforme dels geroglifichs egipcis, y acordaren per la dita articulació el valor de *chi* grega, ó de *Chet* hebraica. Donchs avuy se pot escriure la paraula Cheta tal com ho fem segurs de ferho com ho fan los egiptolechs, mes no ab seguritat de que tal so correspongue al genuí so egipciach.

(2) Las inscripcions cuneiformes donan en lloch del *Cheta-u* ó *Keta-u* dels geroglifichs egipcis, Khettim, qu' en hebreu s' escriu

כתים

—Khettim escrit segons Joseph es Chettim: separant ara del sustantiu la terminació geográfica tenim *Chet-tim, Chet-tan*, en un y altre cas la radical es la mateixa y lo nom es Chet, ó en estil bíblich Cheth.

Per veure com *Chetha-n* y *Cheth-tim* es un mateix poble no hi ha com estudiar la seva terminació, per ahont veurem que la seva significació es enterament igual.

Llegim en Geseni, *Lexicon hebraicum et Chaldaicum:*—

תנן

(thanan) *verb. inus. cujus nativa potestas ex derivatio radicibus quœ cognatis sati certo colligi potest, quœque in lingis etiam indogermanicis ramos egit. Es autem pr. extendit. Confert ex semiticis œtiop*

תין

(thin) *longitudo etc.—Ex indogermanicis sanscr,* tan, *graec,*

τεlνα (teino) ταvlα (tanya) τlταlνα (titaino)

—*lat.* tendo—*goth* thanjan, *germ.* dehnen etc.

Per això havem dit qu' En Renan s' equivocava si pensava demostrar lo parentiu entre berebers y los iberichs mediterranis per la terminació en *tah* dels noms dels primers, puig com acabem de veure aquesta terminació es comuna á los pobles indo-germanichs, semitichs y etiopes.

Donchs *Chetim* y *Cheta-n* es tota una mateixa cosa y concordan admirablement los textes cuneiformes y los geroglífichs. Seguint, pues, la manera bíblica lo nom s' hauría d' escriure en rigor *Cheth-thanan* per la forma semítica, *Cheth-thin* segons la forma etíopica, y d' aquí que 'ls Chethas-egipcis al arribar á la Illa de Cadiz li donessen lo nom de illa dels Cheth-thim, ó sia la illa *Cot-tin-(u)-(sa)* d' Avien.

L' *u* es la terminació plural del egipci.

Peninsula 's pot determinar ab rigurosa minuciositat y ab gran fonament cientifich é historich.

Sortint del estret y fins á la *Deitania*—part meridional de la provincia de Murcia—trovem establerts pobles de reconegut origen fenici, acunyant monedas ab lligendas y lletras fenisas fins l' altre costat d' enllá de la Deitania, puig en aquest pais s' hi nota ja l' influencia ibérica.

En A. Delgado en la seva obra tantas vegadas citada estudiant las monedas de l' Espanya Citerior ha trovat que 's deuen clasificar de la següent manera:

1.^{r} grupo.—Catalaunich ó millor Iber.—N. E. de la peninsula, desde lo Pirineu al Ebro.

2.^{n} grupo.—Edeta.—La costa desde l' Ebro á Valencia.

3.^{r} grupo.—Bastitá.—Part meridional de las provincias de Murcia y Alicant.

4.^{t} grupo—Oscense.—Alt Aragó á la esquerra del Ebro.

5.^{n} grupo.—Celtich del N.—Vascongadas, Navarra, y Orient de Castella la vella.

6.^{e} grupo.—Celtiberich.—Baix Aragó, Castelló, Guadalajara, Cuenca y tal vegada Albacete.

Aqueixos grupos los estableix Delgado ab motiu de certas diferencias que nota en lo treball y acunyació de las monedas ó medallas de la dita regió.

Classificant los sis grupos, no per diferencias tan subtils com son las de trevall, sino per lo que tenen que mes radicalment los diferencia, per lo seu tipo ó simbol: tenim que los grupos 1.^{r} y 2.^{t} es dir los grupos Catalaunich ó Iberich y l' Edetá tenia per simbol un genet portant la palma con se veu en la següent moneda de Lleyda:

y que tots los altres cuatre grupos restants portan per simbol un genet ab llansa en ristre com se pot veure en la següent medalla de la Seu d' Urgell.

Aquesta divisió no fugí á la penetració d' un altre numismatich de gran talent com En Heiss, y si be no la fa en la seva obra, nota al trovar lo dit simbol del genet ab palma en las monedas de Nimes, «que 'ls Ilergetas domi«navan la casi totalitat del N. E. de la Peninsula: y que «'n temps d' August ocupavan encara una gran part de la «mateixa comarca. En fí, una proba material de la seva «influencia sobre 'ls altres pobles situats entre ells y la «*mare patria*, es dir, entre ells, lo Mediterrani y la part «oriental dels Pirineus, es que tots aqueixos pobles te«nian per tipo uniforme de las sevas monedas al mateix «que 'ls Ilergetas havian posat en las sevas; lo genet «portant una palma: aqueix tipo no 's trova mes qu' acci«dentalment en l' occident del Cinca, y al S. del Ebro al «orient del Xalon.» (1)

Donchs En Heiss ja notá que una mare patria, una patria comu reunia á tots los pobles del Mediterrani desde Nimes al N. de las provincias de Alicant y Murcia, y per l' Ebro fins dalt de Saragossa, ó millor fins Agreda ultim poble cap al nort ahont s' han trovat acunyadas monedas ab lo nostre simbol.

(1) *Descript. generale des monnaies antiques de l' Espagne, par* Alois Heiss.— *Premiere Partie pl.* 137.

Estudihem ara ab mes detall la frontera del poble iberich ó catalá.

Nosaltres havem vist als Ligurs aposentats en Catalunya y en lo golf de Lió pendre lo nom de *Salluvis* al establirse en las bocas del Ródano, y havem demostrat, *pl. 40*, la filiació ibérica d' aqueixos Salluvis.

Dels Salluvis donchs, ne tenim monedas ab lo nostre simbol, puig als Sallios se atribuhexen ab rahó las monedas que porten la següent llegenda,

Tambe 'n tenim de Nimes y son aquellas que porten abreviat lo nom en

De Nimes fins al Pirineu no trovem pobles ab monedas del simbol catalá, puig tal vegada no 'n acunyarian; mes al arribar al cor de la Cerdanya ja trovem la nostra insignia, puig á Herr donem las monedas que portan lo nom de

De Eres anem á la Seu, poble situat al peu dels Pirineus per la part d' Andorra, que s' oposá al pas de Hanibal y al qual avuy ab justicia se li dònan las monedas ab lo nom de

atribuidas á Berga per En Heiss.

De la Seu baixem á Isona,

y d' Isona á Lleyda,

sempre trovan la nostra bandera.

De Lleydá cap l' Aragó trovem lo poble de Xelsa

al costat del Ebro, y passant per Saragossa que no acunya moneda ibérica donem ab Alaon ó

que portava la nostra bandera en front de la dels Vascons.

Tirant cap á la esquerra 'ns trovem, seguint los termens de l' actual provincia de Saragossa, lo poble de Torrellas en lo confi de la provincia que, si no 'ns ha donat monedas ab lo nostre simbol, nos ha donat una lápida que 'n son lloch farem coneixer. Mes prop de Torrellas just á l' entrada de la actual provincia de Soria, al peu del Moncayo y en front dels Numantins hi trovem la nostra bandera portada per los de la actual ciutat de Agreda (1).

(1) En A. Delgado atribueix las monedas que portan dita inscripció al poble d' Agreda, llegint d' aquesta manera lo nom

a r e g r a t s

d' aquesta transcripció no admetem lo cambi de per *g*, quant lo seu valor com *q* es indubitable, pero no resistim una corrupció de pronunciació que fes de la *q*, *g*, en l' esdevenidor.

Mes aquesta concesió no fa al fi d' En Delgado, puig llegint lo nom *Are-gran*, necesita de la *g* per la seva etimología. La lectura donchs de nostre compatrici no es exacte; puig que per conte de llegir *gran* s' ha de llegir *qran*. A mes á mes En Delgado per la seva comoditat surt ab una *n* que no hi es en la lligenda, y en cambi suprimeix sens dir la rahó la *t* y *s* finals. Areglant d' aquest modo las consonants es com arribá un meu compatrici á portar Babilonia á Tarragona.

Fent, pues, una rigurosa transcripció de la lligenda ibérica tenim

א ר ה ק ר א ת ס

a r e q r a t s

aquesta transcripció es la mateixa d' En Delgado cambiant la *g* per *q*.

Las lligendas monetarias ofereixen duas varietats, y es una que no totas las monedas portan la *s* final y altres afegeixen entre *i* y *q* una *e*

Lo genet ab palma es raro en las monedas d' Agreda y lo seu coneixement lo debem á En Delgado puig En Heiss no publica tal variant. Lo simbol mes general es lo celtibérich. Donchs ó 's tracta d' un avans dels Ibérichs, ó d' una conquista dels Celtas.

D' aqui que tinga importancia extraordinaria la etimología del nom d' Agreda per coneixer los verdaders termens dels pobles del nort ó l' extensió del element pur ibérich. Llegintse lo nom monetari *Areqrads* ò *Areiqrads*, ab *s* final ó sens *s* diu En Heiss que li sembla lo nom compost d' *Ara-gara*, «pla alt» en euskar.

En Delgado llegeix *Ara-gran*, y diu qu' *Ara* en céltich vol dir *plá* y *gran* blanch d' ahont lo nom *pla blanch*.

Mes si es cert com diu En Delgado que Agreda *está situada en una altura que domina una extensa vega* (1), no sabem com explicar lo fet de que Agreda prengues lo nom del pla, y no el del mont en que está sentada.

(1) Obr. cit.—T. III.—pl. 22.

Baixant l' Ebro per sa dreta, y ara se veurá demostrat com los cis-ibers ocupaban la dreta y esquerra de dit riu, trovem lo nostre simbol á Sástago

Seguínt despres per las montanyas del Maestrasgo limit dels pobles Ilercaons de la costa 'ns trovem ab los de

Si aceptem per *Ara-Are-Arei* lo nom de *pla*, *planura*, á pesar del contrasentit qu' acabem de fer notar; per lo que toca á la paraula *grán* «blanch», segons Delgado no hi ha posible avenencia, puig en *gran* hi ha *n* lletra que no sona en lo nom, y ademés se suprimeixen la *d* ó *t* y *s* finals com havem dit.

Si aceptém *gara*, «alt», en euskar, indicació que no escau malament á la topografía d' Agreda, sentada en la falda del Moncayo hi ha necesítat d' explicar la terminació *ds* ó *ts* lo que no creyem dificil, puig dada la barreja dels ibers ab los celtas per aqueixas parts res tindria d' extrany que á la vila euskara los celtas hi afegissen la terminació propia de la seva llengua per los noms de vílas ó pobles que es *ad* avuy, *ad* ó *at* per conseguent, y que de *Are-gara*, ne fessin Are-gara-ad, *Aregarad* que es lo nom monetari.

Nosaltres proposarém dos novas solucions.

Si la vila es céltica, prenent *ara* per pla, tenim, que com en céltich bretó *Keriad* vol dir, «lo conjunt de la gent d' una vila», y també «un habitant de la vila», y en lo plural com habitants de la vila, lo nom sería *Keriz* puig per lo plural l' *ad* cambia en *iz*, que si en los temps antichs lo plural se feya sens cambi de consonants y si sols afegim la *s* tindriam que *Areqrads*, suplint vocals segons nostre solució *Areqeriad* voldria dir ab la *s* de plural *los habitants de la vila del plá*.

Si la vila fos semítica lo nom s' explica també: lo nom monetari es

סתארקהרא

lo primer nom está escrit ab falta d' ortografía mes es escrit conforme á lo valor fonetich de la paraula

הר

es dir, *mont* indicació topográfica que correspon á lo dit per En Delgado, y que no dona lloch á l' extranyesa que havem manifestat de dirse *vila del pla*, la que hauria de dirse *vila del mont* (vilademunt) puig está situada dalt del munt.

ה es l' article.

תארק

vol dir en hebreu vila, ciutat. ס enteném qu' es la abreviatura de la terminació de la major part de las monedas ibéricas ó catalanas

 - זכם

que vol dir «dels habitants.» Y diria allavors l' epígrafe monetari (Moneda*) dels habitants de la vila del mont*, es dir Har-al-Querat *S-kene*. La sintaxis d' aquest nom no te res d' hebraica mes ja 's compren que si 'ls ibers parlavan una llengua semítica l' habian de parlar ab una sintáxis propia.

De tot lo dit sols surt clar á nostres ulls la dificultat de explicar l' etimología d' *Agreda*. Per la nostra part havem fet lo millor que havem sapigut per aclarar lo punt; que de las solucions donadas una d' ellas formi opinió, es lo que desitjém, nosaltres no podém ni debém decidir dintre de la varietat.

Ferém notar per últim que Agreda ahont sembla que 'ls Ibers deixaren lo lloch als Celtas no pertany en l' edad mitjana á la Corona d' Aragó, de modo que de lluny ve ja la separació ab aqueix poble fronteris.

Hedeta ó Liria poble situat á cuatre horas mes amunt de Valencia,

De prop Valencia baixem á Jativa, *Sait*;

y atravessant la provincia d' Alicant y ja en los confins de la de Murcia y en las riberas del *Tader* trovem á Ciesa nom corromput de la ibérica Segisa

 (1)

ultim poble cap al S. que porta lo nostre simbol en sas monedas (2).

Tiris per los punts ó ciutats citadas una linea y 's veurá com correspon lo terreno inclós á n' aquella part de la Galia que prengué quant los goths lo nom de Septimania, á l' actual Catalunya, part baixa ó plana de la provincia de Huesca, la de Saragossa, y aquella part de la de Teruel tancada per los monts de Daroca y l' Ebro, la provincia de Castelló, las parts de la costa de Valencia y Alicant, y part N. de la de Murcia. Es dir *casi tot l' antich pais que comprengué en la edat-mitjana lo regne d' Aragó.*

(1) La reducció de *Segisa* á Cieza no es d' aquellas que no admeti discusió. Quants d' aquest punt s' han ocupat ens sembla que han atés tan sols l' homofonia. D' aquí qu' En Heiss posi *Segisa* en Sax, y En Delgado y En Fernandez-Guerra (D. Aureliano) la posin en Cieza.

Lo cononje Lozano, ***Bastitania** y **Contestania.—Tomo II*** posa ***Segisa*** en Cehegin, empero declara «que no li va mal en Cieza.» Per aquesta suma d' autoritats es per lo que no havem aceptat l' atribució d' En Heiss.

(2) En lo *Memorial numismátich espanyol. Tomo IV.* pl. 13 á 15, plancha I número 1, se describeix una moneda d' Ilurco ab inscripció llatina, y genet portant la palma.

Qu' aquesta moneda no pot entrar en lo comte de las anteriors se veu clar, primer per portar la lligenda llatina lo que ja acredita pertanyer á época baixa, y segon per que axís lo genet com lo busto miran á l' esquerra per comte de mirar á la dreta com succeheix per totas las altres; lo que acredita esser una moneda acunyada d' un modo arbitrari.

Cap al N. O. tenim també una moneda de Contrebia ab genet ab palma, lo que 'ns portaria molt endins de la Celtiberia, pero si s' examina lo dibuix que d' aqueixa moneda porta En Heiss, *obr. cit. plancha XXXI V* n.º 6, se veurá que á un temps porta la palma y la llansa en ristre, lo que deixa veure una equivocació d' acunyació puig que l' asta de la llansa se nota be qu' ha sigut grabada després de l' acunyació.

Un y altre cas, donchs, no alteran nostre teoria.

Y be, tots los pobles del nostre encontorn, per lo que fa á Espanya es dir, aixís lo grupo Oscense, de Huesca, com lo Celtich, y Celtiberich, baixant fins *Urce* dalt d' Almeria, tots aqueixos pobles de nostra frontera, de la frontera que anava del Pirineu al Mediterrani, passant per l' alt Aragó, Navarra, Rioja, Calatayud, Teruel, Albacete, Hellin, Urce, Almeria, tots acunyaren monedas ab lo genet ab llansa en ristre, ó per fer mes sensible la linea divisoria, los pobles que parlan catalá acunyaren moneda ab lo genet ab palma, los pobles que parlan castellá fronterius nostres, exceptuat Aragó, acunyaren monedas ab lo genet ab llansa.

Vegis donchs, si ve de lluny l' oposició de nacionalitats y de rassas entre Catalans y Castellans.

Algunas observacions de gran importancia hem de fer respecte á la linea de frontera del antich poble catalá.

En la Seu d' Urgell trovem també las monedas dels Celtichs ó Celtibers, si be son tan raras que fins avuy eran desconegudas, mes En Delgado las ha dadas á coneixe, publicant, la que creyem unich exemplar fins ara conegut. Aquesta circunstancia no modifica en lo mes minim la nostra teoría.

Clar está, que 'l poble Iberich y lo poble Celtich mes d' una vegada viurian en guerra, circunstancia que havia d' esser fatal á las vilas fronterissas, donchs la Seu podia en un cert temps haver caigut en mans dels Celtas que hi acunyarian monedas ab lo seu simbol com senyal de dominació. Igual rahó per Agreda poble també fronterís.

De Sagunt també s' ha trovat una moneda rara ab lo genet ab llansa; y per Sagunt repetim lo dit per la Seu, y Agreda, puig com diu Polibi «Sagunt está situada al peu «de la montanya que divideix los Ibers dels Celtas.» (1)

Avans d' entrar en l' important estudi de la nostra frontera del Sud terminarem aqueix punt fent observar que si 'l poble aborigena de las ditas ciutats era lo poble

(1) *Polibi. Hist.*—Ed. de Casaubor.—Llib. III.—19.

Iber, ja está dit que las monedas del seu simbol, lo genet ab palma, han d' esser las mes antigas: y be, aqueixa deducció lógica de la nostra teoría la comproba l' arqueologia, y aixis observa En Delgado: «que las monedas mes «antigas de la dita regió son las que conservan lo tipo del «genet ab la palma.» (1)

Desembarasats d' aqueix accident podem entrar de ple en l' estudi de la frontera del Sud, punt importantissim de nostre trevall.

LA FRONTERA DEL SUD

Elo catalana

Te per nosaltres una gran importancia la frontera S. E. de la primitiva Catalunya; y ademes lo seu coneixement comporta una vera questió.

Lo punt está en determinar exactament ahont acababa lo terme de la nació ibérica ó catalana.

Per determinarlo tenim com punts de reparo *Saetabis*-Jativa, *Segisa*-Cieza, y *Gili* (?), Benidorm, pobles dels que coneixem lo seu monetatge ibérich. Mes de Saetabis com de Segisa tenim las duas acunyacions, no aixis per *Gili* que sols dona lo nostre simbol, es dir, monedas ara ab lo simbol del genet ab palma, ara ab lo del genet ab llansa.

D' Icosa

En Heiss ne publica monedas ab lo simbol de la llansa en ristre, y aqueix simbol es lo de *Urce* prop Almería.

Recordis ara qu' al fer En Delgado lo grupo 3.r ó *Bastitá* diu que á aqueix grupo pertanyen las monedas de las parts meridionals de Murcia y Alicant, y á la Bastitania pertany Urce, donchs d' *Icosa* avuy Agost per la costa cap avall anava un poble celtich com ho demostra la terminació

de las monedas d' *Icosa*, puig dita terminació es Celtica.

(1) *D. A. Delgado.—Obr. cit. Tomo III pl. 13.*

Los Celtas donchs feren una punta per lo nostre Sud, y arribaren á *Icosa*, rompent la frontera natural de la antigua Catalunya qu' anava fins á Lorca com diu Ar-Razis. Ni d' Alicant, ni de Murcia, ni de Cartagena, ni de Lorca *Eliocroca*, hi ha monetatge iberich mes donada la posició d' Icosa los dits pobles queyan dins la regió celtica.

Del fet donchs de que las vilas de la nostra frontera del S. donguin los dos tipos, sols se 'n podia deduhir las lluytas qu' hi hagué per aquella part, demostrant los dos punts de *Segisa* é *Icosa* fins ahont portaren un y altre poble las sevas eonquistas.

Miris ara en lo mapa ahont acabava la Tartesia, nom dels pobles del S. d' Espanya per oposició als pobles Ibers, nom dels pobles ó poble del NE. y 's veurá que cau un xich mes amunt d' Icosa.

Donchs queda ab tot rigor determinat lo punt de divisió dels Ibers ó Catalans, dels tartesichs, celtas, etc.

Com de Cartagena no hi ha mes monetatge que 'l Romá fins ara no tenim medi de seguir la linea frontera del interior, mes prenguis per ahont se vulla, sempre tenim que *Segisa* marcá lo estrem del poble Iber. Donchs donant tot lo N. de la linea que va de *Gili*

á Segisa als Ibers, y tot lo Sud d' aqueixa línea, que es la part meridional, als Tartesis, Celtichs, ó Bastitans, nos troven en lo just, y en lo logich, part que compren casi tota l' actual provincia d' Alicant, y la part N. de la de Murcia.

Quant l' edat mitjana, y en la época de la reconquista, la part meridional de Alicant y Murcia fou donada per En Jaume 'l Conquistador á los Castellans ab condició de tornarla quant éll la demanés.

Mes lo N. fou sempre de la Corona d' Aragó, no sens disputa ab los Castellans, y quan la furiosa guerra entre los dos Peres, *el Cruel* de Castella, y el del *Punyalet* d' Aragó, veyem lo castell de Yecla per Aragó esser un dels punts mes disputats. Donguis una ullada en lo mapa y 's veurá que Yecla cau al costat d' Elo

Resulta, donchs, que quant l' edat mitjana avansaren los catalans fins los termens de la primitiva Catalunya, fins Lorca, mes enllá no hi anaren, y que mentres cediren los reys d' Aragó lo mitjorn de la Contestania á Castella, lo N. qu' es ahont corresponen los pobles qu' acunyaren monedas ibéricas conservarenlo en lo seu poder com una antiga provincia de la antiga patria. (1)

De modo que 1200 anys despres de Cristo 'ns trovem en la Contestanía ocupant las mateixas possessions que sigles avants del seu naixement, vet-a-qui un fet sobre 'l que 'ns agradaria coneixer l' opinió d' aquells que tenen las nacionalitats per obras de generació expontánea.

Tot quant hem dit obeheix al fi capital de revindicar la ciutat d' Elo com ciutat de la primitiva Catalunya.

Vegis ahont cau Elo: prop de Yecla, al N. de Murcia y Cartagena, dintre de la regió dels pobles qu' acunyavan monedas de genet ab palma. Elo donchs, aixís, en l' edat

(1) Aquest es un fet histórich dels mes notables.

Ja havem vist com En Delgado dona al *grupo 3* monetari ó Bastitá, *la part meridional de las provincias de Murcia y Cartagena*, y ara es bo comparar aqueix fet ab lo de donar lo Conquistador de Murcia, aqueixa Ciutat y Cartagena, es dir la dita part meridional als Castellans, reservantse la part septentrional. En aquesta part cau Elo, junt á Yecla, y per que 's veji clar com la dita part septentrional ab Elo, per conseguent fou reconquistada per los catalans, y per ells con servada, vegis los seguents documents del regnat de Jaume II en comprobació y demostració.

En primer lloch· l' Homenatge dels alcaides dels Castells de aqueixa part septentrional de Alicant y Murcia, prestat ab motiu del Casament de l' infanta Constanza:

...«*Aluar Gotierrez alcaide del Castiello de* SAX, *Johan Sanchez primo de Sancho Ximenez de lanclaros alcaide del castiello de* YECLA *gonçalo... daraç alcaide del castiello de* SALUA TIERRA *e Ruy martinez de graiera alcaide del Castiello de* XORQUERA *per Johan garcia fijo de Johan garcia de* PETREL *e micer yenegues alcayde de* CHINCHILLA.»—Chinchilla prop Albacete.

Ara l' homenatje de Sancho Ximenez de Lanclaros ...«*e fizole homenaje... per el castiello de* YECLA. *El qual tiene por el dito senyor Rey* (d' Aragó) *en rahenes e obligacion.*

L' homenatge del Concell municipal de Yecla diu:

«Sepan quantos esta carta vieren como nos el Concejo de YECLA atorgamos e conoscemos que sabado primero dia del mes de Abril era de mil e trescientos annos seyendo juntados etc... para que *vayan ante el muy alto senyor Rey de Aragon, para fazer jura e homenaje etc.*

Archiu de la Corona d' Aragó.—Varia 6.—Conventionum et dotani Regiurarum, de 1296 á 1327. Registre 292.—Fól. 64, 49 y 59.

En lo *Registre 235, Curiæ I*, de 1297 á 1305, se trova una declaració d' esser Yecla de la jurisdicció real, feta en las Idus de Juny de 1305.

Donchs Elo quant la reconquista de la Contestania feta als moros per lo rey En Jaume torna á esser dels Catalans.

antiga com en l' edat mitjana formá part del poble del Ebro.

LO SIMBOL NACIONAL

Havem dit que la regió catalana marcava lo seu asiento en la península d' una manera clara y distinta, per lo mateix que tots los pobles catalans acunyaren monedas del tipo del genet á caball portant una palma, ara 'ns toca donar una explicació de aquest simbol.

En Delgado no podia incorre en lo defecte de Mr. Heiss que no ha tractat tan interessant qüestió, y encara que notarem una serie contradicció en lo que diu lo nostre numismatich, empero lo seu trevall no deixará de esser molt considerable y de molt pes.

Lo numismatich Sevillá desitjós de explicar lo que Plini porta de Varro, diu que los Persas del autor llatí no son altres que 'ls *Pharusis* dels que senyala un poble en la costa septentrional del Africa. Y diu de la seva radical *Phars* que... «*se confunde muchas veces en la pronuncia-* «*cion con el de Fars*, CABALLO *y por eso los Fharusios*, *y* «*todos aquellos que de estas gentes procedian*, *usaron* «*tanto en Africa como en España*, *el tipo ó símbolo de* «*raza del caballo*, *segun mas latamente expondremos*.»

Axó es lo que escriu en la plana CII del *Tomo I* de la seva obra tan citada; mes al arribar á las planas CLIX y CLX, partint de la seva idea favorita de que l' monetatge ibérich es fill del llati ó romá, diu «que las monedas ibericas foren copia de las itálicas y romanas» y que lo genet corrent no es altre que un dels *Dioscurs*, Castor, com ho demostran unas monedas de Tarragona ahont se veu á Castor portant ademés un caball sens genet que 's lo del seu germá Polux y encara afegeix altres y altres rahons que donan á aquesta opinió un cert pes y autoritat.

Donchs, ¿si lo genet ab la palma es Castor, com pot

esser lo simbol dels pobles Pharezens? La contradicció es evidenta, y extraordinaria.

Mes ve t' ens aqui que de nou tornem á la primitiva idea al arribar á las planas CLXIV y CLXV, ahont despres de reproduhir lo que dexem dit primer respecte á la identificació del nom *Phars* persa, ab *Fars* caball, afegeix.

«Ya comprobaremos con otros datos que asi lo reconocieron «los antiguos, y ahora bástenos decir, que en las monedas de «los reyes arsácides de Persia, encontramos el mismo tipo del «caballo, ó el de la cabeza de este animal, de la misma mane-«ra y en igual forma que la figuraban los persas en las suyas. «Por esto creemos que los cartagineses se estimaron de orígen «persa, (!.....) y que tanto unos como otros adoptaron un emblema «uniforme de procedencia.»

«Al tratar de las monedas de Cilpe, expresamos que el ca-«ballo libre en carrera, fué simbolo de la gente numídica, «porque así se observa constantemente en las monedas de los «reyes de dicho territorio, y tambien en algunas españolas «acuñadas en ciudades de gentes de la misma procedencia. «Figuraron los antiguos el caballo estante, para marcar los «pobladores de orígen persa, estacionados en Cartago, y al «mismo tiempo debieron ponerlo en carrera para señalar á «los que de la misma procedencia, vagaban como los bedui-«nos de nuestros dias.»

De tot lo dit per En Delgado 'ns sembla que sols se pot deduhir una cosa com ben provada, y es, lo us que'ls pobles semitichs del Asia menor, Africa y Espanya feren del caball com simbol de rassa, pero que lo punt d' explicar la significació de aqueix simbol queda encara per comprobar.

Veyam donchs si podem fer una mica mes de llum en aquest asunto. En primer lloch recordis que 'ls Pherezens no son persas, sino lo nom de la gent del camp de la Siria durant la dominació Chetha. *Manuel d' histoire ancienne de l' orient* per F. Lenormant T. III—*pl.* 14. Luego la cuestió está en averiguar si lo caball era conegut dels Egipcis y dels Chetas en la época de la invasió de aquestos en lo baix Nil.

En Chabas ha escrit una vera monografía sobre 'l coneixement que tingueren los egipcis antichs del caball, que s' trova formant lo capitol VI de la seva citada obra *Etudes sur l' antiquité historique;* en aquest treball en Chabas no admet que lo caball fos introduhit en Egipte per los Chethas com sostenen en Burgsch—*Histoire d' Egipte*—y En Lenormant.—*Las primeras civilisacions etc.*, mes declara terminantment que la primera indicació fins ara coneguda en punt al coneixement y us que pogueren fer los Egipcis del caball no va mes enllá del temps d' Ahmes I, aixó es del rey que expulsá á los Chethas del Egipte despres de 500 anys d' estada; y tambe reconeix; 1.r; que lo caball en lo segle xx ans de C. era mes conegut en Siria que no en Egipte; y 2.n; que las forsas de caballería formavan lo element principal dels exercits Chetas. (1)

De lo dit per lo mateix Chabas nos sembla que surt clar una cosa, y es, que per mes que 'ls egipcis haguessen conegut lo caball avants de la irrupció dels Chethas, de aqueixos ne aprengueren la manera de servirsen.

De aquest fet que casi 's pot reputar indubitable, tal vegada escalfantlo un poch ne poguem treure una explicació clara del simbol catalá.

Acabem de veure lo curt coneixement y us que del caball tenia lo antich poble Egipci. Llegexinse are las planas 442 á 444 de la obra dita d' En Chabas y 's veurá l' horror ab que fins miravan los Hebreos lo caball, y 'l número de disposicions que prohibeix lo seu us en la Scriptura.

Si puig tenim un poble que fa del caball un element principal de la seva preponderancia militar, quan los seus vehins no usan d' éll ni per la pau ni per la guerra, ¿no es ver que aquesta circunstancia la havian de notar poderosissimament, y fins caracterisar la dit poble per l' us que feya del caball? Direm ara perque no s' cregui que anem

(1) Obr. cit. pla. 444 y 446.

á l' hipotésis anterior guiats sols per explicar una idea preconcebuda, que 'ls egipcis donavan á los pobles vehins seus noms trets de circunstancias y condicions encara menys notables de la que acabem de senyalar per designar á los Chethas. Axis, á uns los deyan, los *Petti*, que vol dir los del *arc*, y aquestos eran los aborígenas del Sinai; ab altres los deyan los *Sati*, que vol dir los de la *flecha*, y eran los pobles de l' Asia menor, etc , donchs tindria res de estrany ni de inverosimil que als Chethas s' els hagués dat un nom que de lluny ó de prop significués l' us que feyan del caball ? Es dir que axis com per los egipcis hi habia un poble que 's deya *arc*, y un altre que es deya *fletxa*, n' hi hagués un altre que 's digués *caball* ?

¿Y que vol dir Chetha ó Chebh? No ho sabem, y fins ara sols los egiptolechs biblichs n' han cregut darne una explicació dihen, que son los descendents de Heth fill de Canaan; com se veu no s' ha adelantat un sol pas per aquest camí, puig que una explicació no es una rahó.

Si nosaltres poguessem dir, clá y catalá, que Chetha vol dir Caball, sostindriam aquesta explicació que insinuem, com se sol dir á peu y á caball. Mes quant ni un sols egiptolech hi ha fet la mes petita referencia, ¿com nosaltres l' hem de fer ab autoritat bastant per imposar una solució.

Empero hem de dir lo que 'n pensem, perque hi digui mes, qui mes hi sápiga.

Estudiant En Chabas los varios noms que 'ls Egipcis donavan als caballs, diu que á la yegua, y també al *corcer* li deyan

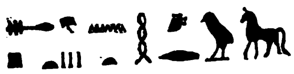

Ses «forma del tot semblant, diu, al hebreu» סוס (1). Donchs tenim que ó bé los egipcis adoptaren una parau-

(1) Obra cit. p. 456.

la de la llengua dels Chethas per anomenar la yegua y lo corcer, ó be per lo contrari los Chethas prengueren del egipci un dels seus noms á tal fi. Recordis lo que havem dit respecte de la prioritat de us del caball, y 's veurá que la primera hipotésis es la mes correcta y justa.

Resulta, donchs, d' una manera certa lo fet de pendre los egipcis dels Chethas lo nom de la yegua y del corcer, la llengua hípica del poble conquistador del baix Nil s' introduhi en aquest punt en la llengua faraónica. Aquest fet te una importancia escepcional, puig la sola explicació que 'ns atrevim á donar del simbol catalá arranca precisament d' aqueixa llengua hipica, puig als poltros los hi deyan

Khip-ou nt htor-ou això es, *Khipt-ou* de caballs, ó deixant en lloch á part la terminació de plural *ou* y la que segueix, *Khipt* onamatopeya del crit que 's fa per alentar als caballs, y que 'ns sembla respondrá al inglés *hip*. De *Khipt* á *Khet* si lo nom fos una onamatopeya no hi hauria mes que un pas, y tingas present que 'ls Egipcis no tenian mes qu'un signe ó lletra per las vocals *i e*, de modo que també podriam dir *Khept*. Nosaltres nos limitem á insinuar una etimologia, una solució que no creyem desprovista de fonament históric y llenguistich. Qu' altres ensejin las sevas forsas en lo mateix punt y de segur qu' arribarem á una determinació del punt tractat en lo present capitol (1).

UNITAT NACIONAL

Perfectament determinats los térmens del poble del Ebro del qual podém dir que corria tancat entre 'ls Pirineus, l' Idubeda, l' Orospeda y el Mediterrani, baixant

(1) Vegis lo que dirém més endevant sobre un símbol que sembla propi y particular dels pobles de l' actual Catalunya al tractar dels Ceretans.

cap al S. al menys fins Cieza y pujant cap al N. fins Agreda y Alagon, dalt de Saragossa; per nosaltres resulta ja clar que 'ls pobles de dins dita regió no eran tals pobles, cóm pobles oposats los uns als altres, pobles sí, com individualitats, com autonomías dintre de la nació ó poble Ibérich ó Catalá.

Hem dit poble Ibérich ó Catalá, y per probar qu' aquest era lo seu verdader nom comensarém demostrant que 'ls noms dels *pobles* que están dintre 'ls térmens senyalats no suposan pobles diferents, sino denominacions locals fillas tal vegada d' una organisació política que 'ns ocupará en son lloch.

Contestans.—Veus aquí lo nom d' un poble que sembla un nom patronimich, puig mentres ne veurém d' altres treure 'l nom de la seva capital, pels Contestans no 's pot dir que 'l seu nom vinga de la ciutat Contestana puig no existeix ciutat d' aquest nom.

En R. F. Avien nos fa saber que la Contestania fou habitada per Colons fenicis, y despres per Ibisenchs y que desde Ilerda (Llibert) prop d' Hemeroscopium fins al Pirineo habitava la gent Ibera. Diu, ademés, que la fita de la divisió entre la Tartesia y la Iberia 's trova en aquesta part de la costa, fita que 'ls nostres geógrafos han posat junt á *Gaili* (Benidorm y Villajoyosa) poble qu' acunyá moneda del simbol de la palma.

Las preciosas indicacions d' Avien, geógrafo que 's serví, com ho ha demostrat En Müllenhof, d' antiquíssimas memorias púnicas, demostran quant en lo cert estém al posar en la Contestania lo terme divisori de las dos grans civilisacions mediterráneas de la Península, de la Túrdetana y de la Ibérica ó catalana.

Era, donchs, la Contestania un país de frontera, que á lo mes se pot considerar neutral entre las duas civilisacions, mes del tot apegat á la nostra, puig los pobles de la Contestania que acunyaren moneda com *Gaili, Saitz* (Játiva) ho feren ab arreglo, á l' estil, método,

art y simbol del poble del Ebro; baix aquest punt de vista la Contestanía era un poble Iberench, un poble, si 's vol, de la confederació del Ebro, ó quan menys los districtes de la Contestanía corresponents á *Dianium, Gaili*, *Saitz* y *Sethisa*, que forman la actual provincia d' Alicant y part de la de Murcia. Y com de la part restant ó meridional de la Contestania, es dir, la part de Murcia y Carthagena no tenim un sol poble que usés lo nostre símbol, tal vegada, rigurosament parlant, sols á aquesta part de la Contestania correspon lo dit nom, y com ja havém dit que la civilisació Contestana era Iberenca y no Turdetana, los Contestans tal vegada s' anomenarían axís per demostrar qu' eran los amichs, los socis, los aliats dels Ibers, puig nosaltres no veyém que 's pugui treure lo seu nom mes que de la paraula semítica כנת de la que feren los grechs σύνδουλος *collega socius.*

Per lo demés, nos trovém en punt als habitants de la Contestania de ple acort ab lo canonje Lozano, y per nosaltres la civilisació de la dita regió era tan assiática, tan semítica com la del resto del país del Ebro.

Y es la veritat que l' afany de fer de la Contestania un poble casi grech ha donat lloch á n' En Rada á dir cosas extraordinarias.

Diu l' académich de l' Historia, que la llengua del poble Contestá «*era la grega, modificada per dos elements, l' assírich, y l' ibérich, y moltíssim més per l' egipci* (1).

Veus aquí una llengua euskar-grega-assírica-egipcia, sobre tot egipcia, que cap llinguista sabria may com explicar, y de la que voldriam veurer lo seu *lexico.*

Nosaltres no intentarém ferlo per quant no havent may existit ni may pogut existir una llengua semblant en cap part del mon, seria trevall perdut lo que empleessem

(1) *Antigüedades del Cerro de los Santos.*—pl. 104.—Si la llengua de la Contestania era la grega com explicar lo que fa constar lo mateix Sr. Rada de que quant se trovan inscripcions gregas en los pobles espanyols son *en escasísimo número?—idem. idem. pl. 140.* ¿A nosaltres nossembla que si lo grech era la llengua del poble en grech s' haurian de trobar gran número d' inscripcions.

en explicar un impossible filológich; mes dirém en defensa d' En Rada lo qu' ell no ha dit portat de la pressió visible que li han fet los que han volgut fer de la Contestania un país grech.

Sobre un poble de llengua euskar, ne vingué un altre que parlava siro-árabe (*semítich*), y després un altre merament colonial ó mercantil que parlava grech.

Ab aquesta explicació estém conformes, ab la barreja de llenguas que trova En Rada en la Contestania, puig no hi há confusió, y la nostra teoría histórica proba qu' en realitat fou axis.

Mes fer del grech la llengua del poble Contestá y dir que aqueixa llengua 's presenta *molt modificada per lo egipci*, es cosa que de cop un pot dir que no pot ésser, puig lo grech acaba per ser de moda en l' Egipte, mes l' Egipci en cap part se 'l trova modificant llengua alguna.

Dirán los qu' hagin llegit lo discurs d' En Rada que l' académich s' apoya en las lecturas fetas per ell de las inscripcions d' Elo, es veritat, mes com nosaltres dissentim molt y molt d' algunas de las ditas lecturas—y com per altre part d' inscripcions egipcias sols ne cita duas, (y en son lloch parlarém de la que declara ilegible)—d' aquí que lo dit no sia per nosaltres ni un argument ni una objecció.

La confusió arranca de l' idea á *priori* de que la Contestania era un poble grech, cosa que cap escritor antich ha dit ni insinuat; y del fet de trovarse en Elo tal acopi de monuments de carácter egipci-fenici que no se sap com compaginar, quan res es ja tan fácil per qualsevol dels lectors d' aquest trevall, y d' aquí resulta 'l qu' En Rada digui, qu' en lo Temple d' Elo «*viviría un colegio de sacerdotes osiriacos é isiacos: poseedores de la ciencia de los caldeos, llamados por otro nombre magos ó matemáticos... y que los griegos, autores de aquellos monumentos*—dels que 's trovan en lo dit Temple—*debieron traer consigo una colonia de egipcios, ó haber ellos mis-*

mos permanecido mucho tiempo en el vasto imperio de los Ptolomeos de Egipto, etc. (1)

Lo copiat, com se veu, no resisteix la més benévola crítica puig fer dels grechs,—¡quant ja los grechs eran lo cervell del mon antich!—un poble que anava á buscar colonias al Egipte, cosa desconeguda fins ara, per colonisar altres països, es punt que ni compreném com se pot imaginar.

Nosaltres estém molt lluny de negar aqueix carácter egipci de la civilisació de la Contestania, ¡cóm l' hem de negar si precisament es la més brillant demostració de la nostra tésis! y tant es axís que fins volém donar més forsa á n' aquest punt.

Havém dit que 'ls Chethas estigueren durant 500 anys ocupant com conquistadors lo baix Egipte; durant aquestos 500 anys fou quan sortiren d' allí las espedicions que vingueren á la península pirenaica. Poble lo Chetha, com sabém semítich, en religió asírich, del seu contacte ab l' Egipte n' havía de surtir una barreja qu' havia de dar per resultat que las dos civilisacions se penetressin. Que això fou aixís ja ho havém dit, puig lo deu protector dels Chethas passa al panteó egipci ab lo nom de Set ocupant un puesto principalíssim. En son lloch veurém lo que 'n manllevaren los Chethas als Egipcis en punt á religió, que fou molt y molt important. En punt á las arts succehí altre tant, y ja ho veurém per lo clar més endevant, donchs al arribar los Chethas á Espanya arribavan *egiptisats*, y aquesta es la verdadera paraula.

Donchs sent aqueixos Chethas-egipcis, si 's vol aixís, los Fenicis primers habitadors ó millor civilisadors de la Contestania, veus aquí clarament explicat lo carácter complexo de la civilisació qu' acusan los monuments del Temple d' Elo. Quan tractém de la religió y arts del primitius Catalans se veurá fins ahont arribá aqueixa assimilació d' ideas per lo poble conquistador.

Ara, entrém en lo interessant estudi de la etimología y

(1) Idem. idem. pl. 106.

verdader nom de la Ciutat á la que correspon lo *Cerro de los Santos*, reduhida d' un modo admirable e inqüestionable per En A. Fernandez-Guerra á l' Elo del Itinerari de Antoni Pio, ab lo que demostrarém d' un modo rigurós lo nostre tema.

No podentse sustraure també dit senyor á la idea de que en la Contestania tot es grech, se capfica ab lo que diu Strabó de que entre 'l Jucar y Carthagena hi havia tres ciutats ó colonias focences, y com d' aqueixas tres colonias lo nom d' una no compareix, puig las altres dos son Denia, *Dianium* y *Alonis*, Villajoyosa, á la tercera anónima vol referir Elo, de modo que portat d' aqueixa idea d' Elo y no d' Alonis diu que parla lo Bizantí quant fa á saber que hi havía tres ciutats famosas en lo mon ab lo nom d' *Elis*, una no distant de l' egipciaca Olimpia, altre en l' Arcadia, y la tercera en Espanya.

Mes aquí ja 'ns trovém ab una dificultat, y es que Esteve 'l Bisantí dona á la ciutat espanyola lo nom d' *Elis*, de modo que per reduhir *Elis* á *Elo* hi ha que comensar per admetro sens discussió, puig d' altre manera *Alo* també pot reclamar la cita del Bisantí. Si no dígui's, si *Elo* y *Alo* son gregas ¿d' ahont surt son nom?

Si abduas son gregas lo nom es lo mateix y surt d' 'Ελαια, l' oliva, ó bé, d' 'Ελάτη, 'Ελάται, lo «pí», l' «abet», la «palma». Això ja ho diu En Fernandez-Guerra. Mes hi há una altre arrel la d' 'Ηλις d' ahont 'Ηλιος, el Sol, y per fer que concordi lo dit pel Bisantí, com aquí se 'l fa nombrar expressament á Elo, diu dit senyor, «que certa afinitat al »pronunciarse deurían tenir las diccions *Elo* y *Elis.*» De modo qu' aquí novament nos trovém qu' havém de fer incondicionalment un' altre concessió, y dir que efectivament los grechs pronunciavan tan mal las paraulas de la seva propia llengua que *Elis* sonava com *Elo*, d' ahont per lo mateix qu' *Elo*, que 's troba més á prop d' *Elaia* qu' d' *Elis*, podria dir un gració que 'ls grechs confonian en la pronunciació lo *Sol* ab l' *oliva*, tal vegada per antítesis de grandaria.

De las dos *Elos* que tenim,—*Elo* y *Alo*,—l' una es famosa per nosaltres per las sevas ruinas, importants y famosas no per lo seu mérit artístich, sino per la seva importancia histórica, y un altre Elo, famosa segons lo Bisantí. ¿Y per qué era famosa? Veus aquí lo que 's descuida de dirnos l' autor grech.

Obligats á endevinar aqueix punt y tenint en comte qu' una de las *Elos*, *Alo*, era marítima, ¿es cap disbarat dir qu' era famosa per lo seu comers?

Admetém, se dirá, per oposarnos un fet que sembla de dret destruhir que *Alo* pugui ésser la ciutat anomenada per lo Bisantí. ¿Com pot ésser *Alo* ciutat famosa en lo comercial quant ni tant sols acunyá moneda? Veus aquí la seva importancia per terra. ¿Mes es aixó cert? Sembla serho puig fins ara cap numismátich ha senyalat las moneda d' Alo. Veyém si nosaltres sabrém trovarlas.

En primer lloch establint bé lo verdader nom d' Alo, puig que aqueix es corromput.

Lo Pare F. Fita diu que Benidorm es l' antigua *Gili* ibérica, y qu' aqueixa ciutat correspon á la *Alonai* de Tolomeo ó sia á 'Ελεουσα; En A. Fernandez-Guerra, disinteix y posa Alo á Villajoyosa, y nosaltres veyent las dos ciutats tan acostadas ne fem una ciutat *dyopolis*, es dir doble, com l' Indica-Ampurias, es dir, Gili-Alo ó Gili-Elousa.

Mes no 's cregui que fentho axís volguém sortir de la dificultat donant á Alo las monedas de Gaili. Empero farém sí observar que *Gaili* en l' época ibérica faria un gran comers, com ho indica l' haver acunyat moneda, y com d' Alo no se 'n coneix es impossible no atribuir las monedas de Gaili á Alo, que tan prop de la ciutat ibérica estaba.

No queda ara altre sortida que sostenir resoltament qu' *Elo* es l' *Elis* del Bisantí, ó bé qu' *Elis, Eles, Elaes*, *Elaias* es la *Alonais* de Tolomeo, es dir, la ciutat doble *Gili-Elaias*, Benidorm y Villajoyosa.

Ja está dit que nosaltres estém per la segona atribució,

puig basta considerar qu' un pais tan fértil, tan rich com la Contestania necessitava d' un port de comers d' exportació, que havía de donar lloch á una ciutat notable, digna d' ésser mencionada pels geógrafos é historiadors.

Nos queda, donchs, l' Elo de Montalegre formant una ciutat apart; estudiém ara lo verdader nom d' aqueixa ciutat per nosaltres famosa.

Elo sona, segons En Fernandez-Guerra, *Ello*, *Elle*, *Eloe*, *Eliph.* D' aqueixas quatre formas la primera es romana, la segona y tercera visigóthicas, y la quarta mozárabe.

Sospitant ja En Fernandez-Guerra, que 'l nom d' Elo, podia molt bé no ésser grech, diu que pot venir de: «*cualquiera de sus formas semíticas* אלא, אלה, אלון, אילה, אלל, (*robustum, fortem*, *rotumdum esse*), *con lo cual entre los hebreos*, *fenicios y siriacos la voz* אל, EL, *fué una de las que designaban á Dios, por el atributo de fortaleza* (1).

Fins aquí conformes; mes com En Fernandez-Guerra té á empenyo l'assimilar *Elo* ab l'*Elis* del Bisantí, continúa á poch dihent: *que la idea del templo erigido al luminar del dia en nuestra ciudad Elotana, hubo de transformar sin duda el Elio en Elis.* Aixó 'ns sembla molt inexacte.

Si fou un poble semítich lo qui aixecá lo temple al *lluminar del dia,* lo nom d' Elo no vé d' aqueix temple dedicát al Sol, per quant lo nom del Sol en hebraich es חרס *Heres*, poétich; *Elion*, ó שמש.

Volentlo fer sortir del grech *Helis*, no hi havia perque fer l' enumeració de las formas semíticas d' *Elo*, mes com ja s' haurá notat per ellas tornavam á la idea d' *Elaia.*

¡Y lo que poden las preocupacions en los homens de ciencia! Res li era tan fácil al Sr. Fernandez-Guerra com treure l' *Elis* del Bisantí del nom semítich *Heres*, puig que com ensenyan Geseni, Ewald y demés hebraistas, la ר cambia en ל ab gran frequencia, d' ahont, aqueixa vegada, *per corrupció probada*, tenian *Eles* nom igual (ab un sol cambi de vocal) á l' *Elis* de Esteve de Bisanci.

(1) *Idem idem* plana 131.

Y bé, si això s' hagués dit, á pesar de son incontestable carácter científich, nosaltres hi hauriam fet oposició, filla tal volta de la convicció en qu' estém de haver trovat lo verdader nom, y per lo tant la verdadera etimología de la ciutat del *Cerro de los Santos*.

Creyém sí, que 'l nom d' *Elo* vé del seu temple famós, y d' ésser aqueix temple dedicat al Sol, mes no al sol *Heres*; ni al sol *Helis*.

Si En Rada y Delgado al probar que lo temple d' Elo era dedicat al deu-Sol, hagués estudiat á quin deu-Sol de las antiguas religions corresponía lo dit santuari, hauría resolt la qüestió que tan embolicada sembla, y per cert que per ferho los materials li queyan de las mans; desgraciadament l' idea de que tot es grech en la Contestania no li deixa veure clar lo que ho es més que la llum del més hermós sol d' estiu.

Nosaltres demostrarém ab tot rigor al estudiar la Religió dels primitius catalans, que lo temple del *Cerro de los Santos* era dedicat al Sol, com Sol, *Adonis-Osiris*, qu' era lo deu עליון *Elioun* de la Fenicia y de l' Asiria. Y aquí hi há que repetir lo que avans havém dit de las preocupacions dels sabis, puig lo mateix senyor De la Rada y Delgado, diu que *El* hebraich, es igual á *Il* fenici, com ensenya S. Geroni, y axis que Sanchoniaton digué Ilon, עליון per nombrar al deu Kronos. Llegeixis, donchs, *El* per compte d' *Il*, y tindrém *Elion* per compte d' *Ilon*, això es *Elion*.

Reduhir *Elioun* á *Elo* es empresa facilíssima, recordant sobre tot que'ls visigoths ja deyan *Eloe*, diptongo l'*oe* que tal vegada reproduhiria 'l sò que tingués en la pronunciació lo triptongo *iou*. De modo que si *iou, oe,* no representan més que un sò, lo qu' es indubtable, si á la forma visigóthica afegim la *n* final, tenim lo nom semítich *Eloen* igual á *Elioun* del que no tenim més que fer caure la *n* final per trovar *Elo*.

La supressió de la *n*, sent una consonant, es cosa que mereix demostrarse: y bé, nosaltres dihém que tal supres-

sió es del tot conforme al geni del poble ibérich ó catalá, com ho demostra 'l fet de que nosaltres havém suprimit totas las *enes* finals: y aixís dihém:

bastó—per *baston*,
cor—per *corazon*,
turró—per *turron*,
lleó—per *leon*,
teló—per *telon*,
falcó—per *halcon*, etc.,

repugnant, donchs, d' un modo tan notable al geni dels Catalans la *n* final, res més lógich que suposar, puig tals qualitats son ingénitas, que ja quan los semitas fundadors d' *Elioun* vingueren al nostre país, ja 'l poble aborigena pronunciava per compte d' *Elioun Elo*, com de segur ho faria avuy, puig que sens cap aprensió etimológica suprimeix de noms propis y sustantius la *n* final quant la trova, dihent Montesió, per compte de *Montesion;* vagó, per *vagon;* carbó, per *carbon;* pá, per *pan*, etc.

Comparant ara las dos etimologías, fillas una y altre del temple solar tenim:

Eres.—Elis.—Elo.
Elioun.—Eloun.—Elon.—Elo.

de modo que mentres per *Eres* havém de buscar un cambi de consonant, per *Elioun* la contracció *Elo* surt d' un modo tan natural com científich.

No havém acabat encara: coneixém l' etimología d' *Elo* mes no coneixém lo seu nom com ciutat. Havèm dit que pels romans lo dit nom es *Elo*, ó *Ello*, y pels visigoths y mozárabes *Elle*, *Eloe* y *Eliph*, ara havém d' afegir que, segons nos fa saber En A. Fernandez-Guerra, en lo Códice Vigilá y altres del Escorial y Toledo, Elo sona, *Elotha, Elotana*, *Eiothana, Eiotha* y *Eihota,* y que quant la creació del regne de Theudimer, quant l' entrada dels árabes, zona en lo seu districte una ciutat *Eio,* y no *Ota* ú *Opta* com per error escrigué Casiri (1).

(1) *Obra y lloch citats,* plana 146.

Examinant aquesta nova forma del nom d' Elo diu lo dit autor, que el célebre P. Florez s' equivocá al fer d' *Elotana* un sustantiu y no un genitiu d' *Ecclesia*, puig lo *tan* significa *patria*, *possessió*, etc. Nosaltres creyém que aquí l' equivocat es En Fernandez-Guerra, bé qu' En Florez acertés per casualitat, y que no sols s' equivoca en la correcció, si no en no veure en lo sustantiu que critica lo verdader nom d' *Elo*, tal vegada escrit d' aquesta manera pels romans com abreviació, puig com veurém, lo nom d' Elo es un nom compost.

. Daniel dona al deu dels babilónichs lo nom d' *Iathik*, y com ha demostrat Mövers, dita apelació passa als fenicis que 'n feren *Ithon*, *Ithan*; (1) ara bé, sent Elioun la principal divinitat del Líbano y dels fenicis, era l' *Ithon* y l' *Ithan*, es dir, «l' antich, lo vell»: y veus aquí perque lo seu Adonis per compte d' ésser un jovenet com l' Ossiris egipci, y l' Adonis grech, es un home ja entrat en anys, circunstancia d' un gran valer per lo que veurém més endevant y en altre lloch. Donchs si *Elioun* es *Elioun-Ithan* y la ciutat de la Contestania que 'ns ocupa era dedicada á dit deu, lo nom de dita ciutat era *Elioun-Ithan(a)*.

La contracció d' *Elioun-Ithana* en *Eithana*, del códice Vigilá surt per ella mateixa, tan evidenta es, y per tant no 'ns ha de sorpendre que 'ls árabes ne fessin tot curt *Eio*, puig que tot curt los romans ne feren *Elo*.

Donchs la Ciutat siro-árabe á que correspon *Elo*, no 's deya ni *Elo*, ni *Ello* sino—ELIOUN-*Ithan*, que llatinisada dona *Elio-than(a)*, *Elo-tana*, y per contració *Elo*.

Impossible, donchs, d' atribuir als *Contestans* un orígen y una civilisació contraria á la del poble Iber ó Catalá.

Edetans.—Ja havém dit que l' Edetania comprenia l' actual provincia de Valencia y tota la part d' Aragó entre l' Ebro y monts Ibérichs.

(1) Mövers.—*Die Phoenizier* tomo I. plana 259.

Segons l' opinió avuy admesa l' Edetania tira son nom de la ciutat de *Edeta* ó *Hedeta,* ja completament arruinada quan l' época histórica; puig ja del temps de Tolomeo havia cambiat lo seu nom pel de *Lauria* nom que correspon á l' actual Liria de prop Valencia.

A nosaltres no 'ns repugna aquesta explicació; mes ne volém proposar un altre.

Quant los Chethas se 'n pujaren desde 'l S. d' Espanya cap al E., seguint lo camí d' Hércules, devant del Ebro, es ben segur que 's deturarian, puig comensant del altre costat una regió faréstech y montanyosa no se 'n anirian per dalt los monts fins assegurar la seva dominació en las ricas vegas del Guadalaviar y de la dreta del Ebro. Donchs per nosaltres l' *Edetania* no es més que la primitiva *Chetha-thania,* es dir, lo primer *país dels Chethas.*

Treure d' un nom l' altre, es de lo més senzill, y tan rigurosa es la mutació, que 'l més previngut contra las etimologías ha de confessar la nostra reducció, puig que

de Cheta-thania
fem *Heda-thania*,

sols fent caure l' aspiració y suavisant la *t* ab *d*, lletra la *d* ó la *t* que 's dificil distingir en l' alfabet ibérich, podent servir l' una per l' altre; de modo que segons la llengua que aquí 's parlava en lo temps á que 'ns referim, lo mateix tenia dir *Cheta-thania* que *Cheda-dania*, d' ahont ne sortiren Hede-tania y Sardania. Recordis per la supressió de la *C* de *Ch* lo qu' havém dit més amunt, puig la *C* no es més qu' un sonido, una aspiració que podia molt bé modificar lo nostre poble aborigena.

Res proba tan que en los noms particulars de pobles no hi ha que buscar noms de nacionalitats distintas ó de rassas encontradas com lo nom d' un poble célebre en l' historia, y sens, diguemho axis, existencia geográfica, puig cap geografo ha donat los seus termens; volem *parlar dels*

SEDETANS. Los Sedetans formaban dintre de la Edeta-

nia, eran riberenys de la dreta del Ebro y anavan desde la Ciutat d' ahont treyan son nom fins lo Maestrasgo. La seva capital era Sastago que com sabem es deya

es dir *Sethis* ó *Sethi* que 's lo mes probable, d' ahont unint lo dit nom ab la terminació geográfica tenim *Sethithans,* suavisant la pronunciació com per lo cas anterior *Sedi-tans*, *Sedetans.*

L' etimología de *Sethi* no 'ns sembla ni dubtosa ni dificila, puig lo nom del deu chetha-egipci Seth surt ab totas sas lletras, circunstancia preciosa per demostrar la procedencia del poble civilisador. Esplicats los pobles que tenianassiento á la dreta del Ebro, estudiarem ara los de sa esquerra.

Ilarcaons.—Essent lógich y natural que 'l poble civilisador en lo seu avans no passés á la esquerra del Ebro sens haverse asegurat en la dreta del mateix riu, y considerant la topografía del pais de dit costat en elevació continua fins los cims del Pirineu, res mes just quels Chethas del plá, diguessin dels altres, als de las *alturas.* Axis explica En Cortés la paraula Ila que ell treu del hebraich עלי *altum*, *celsum*, etc.

Notem ara, que los que se n' anavan per las parts altas eran també los que montavan cap los monts, de modo que per nosaltres res nos sembla tan natural com el que digués lo Chetha de la dreta del Ebro del seu germá: «el que se 'n va ó puja lo mont», expresió que respondria poch mes ó menys á la seguent עלה על הר (1) que podem transcriure com sonaria en lo oido *iala-al-ar*, nom que per contracció de *la-al* resultaria dintre de las mes rigorosas lleys fonéticas, *ial ar*; donchs Hecateo deya ve al anomenar á los *Ilarcaons* ab lo nom de *Ilara-gautes*, essent *Ilara* metatésis de *Ialar.*

(1) Isaias.-40-9. *In montem ascendit*

Ara podem entrar en l' estudi de la etimologia del nom Ilercaon.

En los escriptors grechs y romans trovem las seguents formas:

Hecateo, lo mes antich, citat per En Boudard plana, 304,	escriu	*Ilara-gautes.*
Plini. — Hist. natur. llib. III-IV-4	»	*Iler-gaones.*
César. — Coment. llib. I-cap. 26.	»	*Ilurgavonenses..*
Llivi. — Hist. rom. llib. 22, cap. 14	»	*Ilurcaona.* (regio)

Donchs es de tot punt evident que lo nom es un compost de *Ilara*, *Iler,* ó *Ilur,* y de *gautes*, *gaones*, *gavones*, *caones*. Quant totas aqueixas formas se comparan se veu clar que 's tracta de composicions de un nom que sols una ó altre de ditas formas nos ha de haber conservat.

Lo valor de *Ilara*, *Iler*, *Ilur* lo tenim ben conegut; lo segon nom á nosaltres nos será molt facil de determinar.

Los Ilercaons, com es ben sapigut ocupaban la desembocadura del Ebro d' una y altre part, y las sevas principals ciutats eran *Darkissa*, Tortosa, é *Hibera,* Amposta.

Essent donchs los *primers* que ocupavan lo territori de la part alta, eran logicament los *primers dels que se 'n van per los monts,* ó *pujant á los monts*. Pujar á los monts es *Ilara*, ser de los de la part alta es *Il*, y ser d' entre aqueixos los *primers* es esser ראשון es dir *rascon* d' ahont tenim *Ilar-rascon* ó *Il-rascon* que 's la mateixa forma de Livi y Plini, *Ilarcaon.*

En F. Fita prenent la terminació de Cesar *gavons* llegeix *fills* dels hebraich גבען, pero en aquet cas, preguntém, ¿de qui eran fills? ¿Fills dels de la part alta; fills dels d' *Il* ó *Ilar*? Si es axis res tenim que observar, puig lo punt queda opinable: mes si no se sap de qui son *fills*, nosaltres creyem que 's preferible llegir los *primers*.

Seguint ara per la costa y ratllans ab los *Ilarcaons* trovem los Kose-thans, poble que unánimament se reconeix

que treu lo seu nom de la ciutat de Tarragona que 'n lo temps iberich se deya *Kose*.

Donchs en los Kose-thans no hi ha tampoch amagat lo nom d' una nacionalitat, ó d' una rassa.

Laletania pais del litoral mediterrani comprés entre los rius Llobregat y Tordera. Avuy per avuy s' ha suscitat una verdadera cuestió histórica per lo que toca á la regió que 'ns ocupa, y de la que sembla que 'n era sa capital *Barcino* ó Barcelona: lo cuestió versa sobre si lo nom de la nostra regió es *Laletania* ó *Laietana* y sobre la clasificació de las monedas que portan l' epigrafe

que tal com se llegeix avuy dia diu *Laiesken*, essent la veritable lectura Laie-skene.

La questió la ha plantejada En F. Fita, en los següents termens.

En Tárragona hi ha una lápida, la que porta En Hübner sota 'l número 4226 en la que ell creu que s' hi pot llegir la paraula Leitanae, lectura que proposa si be ab sentit dubitatiu, puig diu en la *Revista histórica,* Laie (?) tanae. Dubte que li sembla resoldre en favor de la seva tésis lo descubriment d' una lápida que en Febrer de 1876 se feu en ocasió del derribo de l' antiga muralla de Barcelona en la part del carrer de l' Avinyó, en la que sona lo nom d' una muller d' un cert Mamilio anomenada Annia Laietana, apellido desconegut, puig los que mes se hi semblan dels registrats per en Hübner son *Laeta,* números 1571, 1678 etc. y *Lais*, 531, 1211, etc.

Del fet donchs de trovarse la dita lápida ab lo nom *Laietana*, y de la dificultosa lectura de la lápida Tarragonina, y d' unas monedas ab lo nom *Laiesken* (?) fins ara no clasificadas per cap numismatich puig no 's coneix cap poble de dit nom, ne treu En Fita la conclusió de que *probablement ditas monedas sian de Barcelona* (1) capital

(1) *Revista histórica*. Tomo III, plana 52 y 53.

de la Laietana, tan mes quant dels genuins textos de Strabo y Tolomeo resulta que la Laletania se deya per ells Laietania. (1)

Los fets son donchs:

Primer; una lápida barcelonina en la que s' hi llegeix lo nom de una dona que 's diu *Annia Laietana.*

Segon; Una inscripció de Tarragona de dificultosa lectura y la qual creu En Fita que s' ha de llegir *Laietania.*

Tercer; el trovarse unas monedas ab lo nom *Laiesken* (?) sense classificar.

Quart; en donar Strabo y Tolomeo á la dita regió lo nom de *Laietania* per conta de Laletania.

Discutim los fets: Lo que surt de la lápida barcelonina per si mateix res adelanta, puig nos dona lo nom *Laietan* com apellido y no com designació geográfica. Sols quant se coneix lo nom geográfich es quant pren verdadera importancia lo nom lapidari. Donchs la lápida barcelonina per sí mateixa res proba. Respecte á lo segon punt la manera de citar En Fita á en Hübner, doná lloch á una réplica del inspector de antigüetats de Tarragona En

(1) Sorpren verdaderament lo misteriós silenci dels origens de Barcelona, pero no creyem que lo misteri se puga explicar donantli las monedas ab lo nom de *Laie.*

Admetent per un moment que Barcelona s'hagués dit *Laie* en l'antich, cambiant despres son nom, lo cambi s' hauria de posar en plena época romana, y en temps posterior á la acunyació antónoma monetaria, puig que mentres aqueixa dura, dura lo nom de Laie. Aquesta sola consideració hauria de bastar per abandonar l' idea de fer de Barcelona, *Laie*, puig d' haberse dit axís n' hauria quedat memoria en alguna part.

La tradició dona á Hércules per fundador de Barcelona, y treu son nom de Hannibal Barca, mes una vegada s' ha probat que lo general cartaginés no passá per Barcelona y que no hi ha cap fet histórich que probi ni dongui possible lloch á la tradició, hi ha també qu' abandonar aquesta segona explicació dels origens de Barcelona.

Nosaltres havem proposat en lo nostre llibre *Barcelona: su pasado, presente y porvenir*, que 's dongués per fundadors de la capital de Catalunya á los grechs cirenaichs de Barca ab l' idea de treure son nom de Barca com vol la tradició.

Fonament per nostra atribució no n' hi ha d' altre que la similitut de nom.

Avuy qu' havem donat á conéixer lo nostre modo de veure sobre los orígens del poble catalá podem proposar un altre solució no menys lógica y racional, y que 'l mateix temps que 'ns donará lo nom Barcino explicará la tradició de la fundac ó per Hércules, y donará rahó del poble que la fundá.

Nosaltres proposém, pues, per fundadors de Barcelona als Chethas ó Fenisis que donarian á la ciutat lo nom del deu *Barschem, Barkino*, que respon al planeta Saturno. D' aquest deu assirich diu En Rawlison «que per lo seu carácter y atributs mes sembla lo dit deu á Hércules que no á Saturno.» —*The five great monarchies of the ancient eastern world.*—Tomo I pl. 131 y 132.

Hernandez Sanahuja; puig escribia En Fita: «. .*Lo mas importante de la lápida barcelonesa que se acaba de descubrir, es su indicaciou geográfica. Mucho han controvertido los epigrafistas el punto principal de.la célebre inscripcion de Tarragona (Hübner 4226)* (1) y luego posa la lápida escribint Laie (?) lo que no fa Hübner.

Com se veu lo testimoni d' En Hübner sembla portat com proba de qu' efectivament la paraula dubtosa de la lápida de Tarragona la llegis En Hübner com En F. Fita, sent axís que l' epigrafista alemá al publicarla deixá lo lloch de la *i* en blanch, ó millor ab uns esbosinalls de lletra ab los quals s' hi podria construir una E pero no una I.

Aludit En H. Sanahuja per esser aquell que llegeix lo dit nom *Laletanae* y no *Laietanae* digué que quan Hübner visitá en 1860 á Tarragona li fou imposible enterarse de la manera com estava escrita la paraula dubtosa per quant en aquella época la lápida estaba enterrada com encara ho está avuy dia en los fonaments d' una casa del carrer de Puig de Pallas, que ell en 1866 la va fe desenterrar y la copiá y qu' allavors llegí clarament LALE (tanae) puig sols la primera part del nom existeix d' una manera llegible. (2)

A lo que replicá En Fita recomanant á En H. Sanahuja, la lectura de l' obra d' En Hübner ahont veuria quant cert es que 'l dit, *vió y discutió la inscripcion cumplidamente.* (3)

Efectivament En Hübner escriu *ego in lapide vidi,* y si en H. Sanahuja hagués llegit lo dit per lo sabi alemá no haguera sentit necesitat de desautorisarlo, puig lo que ell diu va de dret á dret contra l' opinió d' En Fita. Puig diu lo text en qüestió integralment copiat:

7. (Línea).—LALETANAE. *Pent.* (*Lalettanae cod Olivae, Licetariae San.*) *Metellus S. Schott.; Rom. Vict. Lale-*

(1) *Revista histórica,* T. III, pl. 52 y 53.
(2) *Diario de Barcelona,* num. del I de Abril de 1876. pl. 3789.
(3) *Id. id.* num, del 8 de Abril de 1876, pl. 4115.

tanae ap., *Met.* 2, *Strada, dubium est an dicendum Laletanae vel Latetanae Pov.*, *ego in lapide vide quod dedi tum Laletanae verum esse ratus. Sed fuit potius in lapide Laeetanae, ut in Hermae vol. I p.* 340 *docui.* (1)

Donchs no sols En Hübner diu que ell no va poder llegir correctament lo nom en cuestió y per aixó l' escriu LA...E *tanae* sino que encara estima posible el que diga lo nom en veritat *Laletanae* ó *Laeetanae.*

La lectura donchs que proposa En Fita es del tot arbitraria, puig Hübner que no pogué llegir lo nom siga per la rahó que 's vulga; y En H. Sanahuja que lo llegí y llegí *Laletanae*, 's trovan d' acort l' un previ l' efecte de la lectura, l' altre migesant una opinió racional sobre dir ó poder dir lo nom en llitigi *Laletanae* é *Laeetanae*, mes ni un ni altre han cregut may ni han insinuat la posibilitat ó creencia de que en la dita lápida s'hi hagués de llegir lo nom *Laietanae* com proposa En Fita.

Es ver que en la provincia de Barcelona y per los encontorns de Vich se trovan las monedas ibéricas ab la lligenda *Laiesken*, (?) pero no es menys ver que 'n tota la regió que 'ns ocupa no 's coneix cap nom de ciutat á la qual se pugan referir. Aixó per lo tercer punt.

Si las *Laieskn* se trovessi exclusivament, ó ab abundancia per Barcelona tindria fonament l' atribució que proposa En Fita, mes donantse tant sols per la part de Vich no veyem motiu racional per fer dita clasificació.

Lo quart punt es molt grave, puig diu que Strabo y Tolomeo en los genuins textos no donan á los Laletans aquest nom sino que 'ls hi dihuen Laietans.

Nosaltres no tenim á la ma de Strabo mes que la edició d' En Carlos Müller publicada á París per En F.-Didot ab totas las variants conegudas y en dita edició veyem que als Laletans els hi diu Λεητανοι (2) y que sols á un

(1) *Corpus inscriptionum latinarum edidit* Emilius Hübner, pl. 568 núm. 4226.

(2) *Obra citada*, pl. 132, 32.

poblé que posa despres dels Laletans cap llevant los hi diu Λαρτολαιῆαι (1) ó Λαρτολαιετανοί

Evidentment en lo nom dels *Lartolaietans*, nom compost de *Larto-laie-tans* hi entra lo nom *laie*.

Si seguim á n' En Muller y dihém que lo nom *Larto* hi es per *Larno* nom del riu Tordera al que dona Plini lo nom de *Larnum* (2) y al poble del seu veynat diu *Larnenses* (3) allavors los Λαρνολαιετανοι ó *Larno-laie-tanoi* son los Larnenses de Plini, y la regió Laietania queda determinada, puig los Laietans del *Larno* ó *Larnum*, no son altres que los del país que rega lo Tordera, la gent de Blanes, per quant Strabo distingeix entre *Laletans* y *Larnolaietans*.

Mes Strabo es l' autor més antich de tots quants han escrit de geografía ibérica, y com en R. F. Avien, si bé molt modern—sigle IV de Cristo—se creu que per la seva *Ora maritima* se valgué de documents antiquíssims no diu res que contrarie lo dit per lo geógrafo grech, puig no anomena per res als laletans y això que parla ab detenció de Barcelona, no hi há més que pendre per punt de partida á Strabo y posar en la costa del Llobregat al Pirineu á los Leetans de dit riu al Tordera. En lo Tordera ó *Larno,* los *Larno-laie-tans* y després los Indi-ketas.

Per alterar aquest ordre no hi ha més medi que el de donar á tot lo país lo nom de Laietans com fa Tolomeo autor posterior á Strabo de dos sigles, sistema que no 's recomana baix cap punt de vista.

Hem arribat, donchs, á una conclusió, á la afirmació de l' existencia d' un poble LAIE situat en lo Tordera, poble diferent del poble LALE, qu' anava del Llobregat al Tordera. Los Laietans eran, donchs, intermedis entre 'ls LALE-tans y 'ls Indi-ke-tans.

Després de lo dit no hi há medi per donar á Barcelona

(1) *Id. id.* 132, 35.
(2) *Hist. Nat.* III-3-4-22.
(3) *Id. id. id.* 24.

las monedas ab la llegenda ibérica citadas puig sabém per Strabó que la Laietania estaba situada junt al riu *Larno.*

La ciutat de *Laie* hi há que buscarla pel Tordera.

Resolt aquest punt nos toca ara destruir la objecció que'ns podrian fer los qui com En Zobel llegeixen en los noms de las monedas noms de pobles y no de meras ciutats, los que, per exemple llegeixen ***Ausetans*** y no ***Ausenses***, es dir, que 'ns toca justificar la lectura de las monedas.

Llegeixen los numismátichs lo nom LAIES—KN mentres llegim LAIE—SKN

Qu' es *Laie* y no *Laies,* lo nom, Strabó y Tolomeo ho diuhen ben clar puig lo primer escriu Λαρτολαιε-τανοι, y lo segon Λαιε-τανοι donchs, ab lo testimoni de Strabo y Tolomeo queda probat ésser lo nom LAIE, y per últim ho corrobora la lápida barcelonina escribint Laietana, es dir, *Laie-tana.*

Si las monedas en qüestió fossen monedas propias d' un poble y no d' una ciutat, la terminació ho diria per lo clar; veyém, donchs, que volen dir la S K N.

De la terminació ϟ<Γ

Lo problema qu' aném á resoldre interessa fundamentalment la nostra teoría histórica.

Nosaltres havém dit que sobre un fons ibérich pur—poble de llengua euskara—vinga un poble semítich civilisador, lo poble conquistador del baix Nil, lo poble Chetha; y havem sostingut l' hegemonia del poble civilisador sobre lo poble ibérich, es dir, que 'ls ibers del Ebro se ***semitisaren*** confonentse ab lo poble estranger: donchs si es aixís los íbers deixarian de parlar euskar y parlarian lo siro-árabe del poble conquistador.

Sent aquesta la nostra teoría, ja 's compren que no podém aceptar l' explicació que 'ls numismátichs donan de

la terminació ó sufix de las monedas ibéricas qu' esplican per lo vasch, puig això demostraría que la llengua euskara era parlada en l' época de la acunyació de las monedas ibéricas ó catalanas, es dir, en plena dominaeió romana.

Lo sufix s' escriu de diferentas maneras puig es pot abreviar ó determinar, com se veu en las monedas següents:

ᚠᛏᛗᛓ· ϟ(ᚴ
(Vich) ϟ<ᚴ
ϟᛓ◊ᚴ· ϟ(ᚴ
(Sástago) ϟ<ᚴ
ᛀᚦᚴᛓ ᛗ(ᚴ
(Laie?)
ᚴᛀᛘᛩX· (ϟ . . . *Boudart pl. 35, 10.*
(Lleyda) <ϟ<ᚴ
ᛏᚴᛘ (ϟ(. . . *Heiss, pl. IV. no descrita.*
(Ampurias) <ϟ<ᚴ
ᚴᛓᚹHᚴ · ϵᚴ
(Narbona)

Donchs com se veu clar lo sufix no es (ᚴ sino ϟ(ᚴ

Qui primer explicá lo sufix creyém que fou En Boudart que no 'l veya en totas las monedas citadas si no en la terminació

(ᚴ ó <ᚴ

que traduhia per *Koen* ó *coen* lo que segons ell en vasch vol dir *de los d' aquells de.* (tal ciutat.)

Examinant lo dit per En Boudart ab detenció 's veu clar que lo sufix *coen* surt per forsa, puig en la declinació que porta presa de En Darrigol del nom *Mendi*, montanya, no fa *coen* en cap cas de la declinació, ni en genitiu ni ablatiu, sino *rekin*, *ekin*.

Luego al declinar lo nom de Bayona fa es cert un ge-

nitiu singular *Bayonacoaren*, y un genitiu de plural *Bayonacoen;* donchs ja tenim *rekin, ekin, coen,* per dir *ab los de*, puig la preposició *con* es en euskar *arequin*, *agar*, *arequi*.

Mes al llegir los nom de las monedas qu' atribuheix á Narbona ja no diu *ab los de*, sino *los de aquells de*, llibertat extraordinaria puig hi ha gran diferencia entre una y altra forma llinguistica axis traduheix

ᛚᚳᐊ ᚺᛚ .... Єᛚ ....
NED HEN A CO EN
au complet plus le de des.

y diu *de ceux, de Nedhena.*

Donchs no es *avec ceux;* si no es *avec*, lò avans dit per Bayonacoen no es el cas de las monedas.

Sen *ab la*, *ab los,* REKIN, EKIN, no hi ha mes si 's vol sostenir lo dit per En Boudart, que dir, que lo sufix

‹ᛚ

es una contracció ab elisió de *re* ó *e*, de *rekin* ó *ekin*, sistema que no's recomana per sí mateix.

Mes ahont se veu clar que per lo dit no's va en lloch es quant s' examina l' sufix ple de Lleyda y Ampurias en lo llibre d' En Boudart.

Prenent lo nom de Lleyda iberich que avuy tothom llegeix *Iltsrtkskn* le seva lectura es

ᛚΛ.... ΨᛟᐸϟϞ ....ᐸᛚ
IL(*i*) TZOC(*o*)S(*e* C(*oe*)N

Prenguis ara lo nom ibéric d' Ampurias que com sabem te igual terminació, seguint sempre En Boudart autor de l'explicació del sufix, y trovem lo nom descompost de la següent manera.

↑ᛚ... Ψᐸ — Ϟ — ᐸᛚ
TON*i* TȜOCO *cose* COE*N*

de modo que lo sufix en un y altre cas es divideix de diferents maneras per treuren sempre *ȝoco cose* que vol dir *recó esteril*, de modo que per En Boudart los recons esterils surtian á cada pas.

Donchs si l' autor del sufix no pot aplicarlo correctament en tots los casos que dona, es evident que hi ha deficiencia en l' explicació.

Deixem are En Boudart y las sevas erradas lecturas y arribem á lo nostre temps, es dir al temps de veritat. Tan En Delgado com En Heïss aceptan l' explicació d' En Boudart, veyam donchs com llegeix lo numismátich francés los dos noms que havem donat llegits per En Boudart.

Diu per Ampurias:

Auntz cascoe*n*

y llegeix *aquells d' Auntz*, forma bastant rara d' anomenarse un poble, mes passem per la raresa.

Al llegir lo nom de Lleyda parteix lo nom y lo sufix de la següent manera

Iltzr cose—coe*n*

y traduheix, *la vila dels Sardons* y *los habitants de Cose.* Tarragona).—Mes llegit sensa metafora y tal com sona la seva transcripció diu *aquells* de la *vila dels sardons* y *Cose.* De modo que mentras en lo cas d' Ampurias *Cascoen* no val dir mes que *aquells*, en lo segon nom, en lo de Lleyda lo mateix *Cascoen* se transforma en *Cose coen* y dona lo nom de la ciutat de Tarragona. ¿Per qué no llegir lo mateix en lo nom d' Ampurias? ¿perque no llegir lo sufix Amporita *Cose coen*, y dir igualment «los de Ampurias ab los de Tarragona»? No s' ha fet, per quant allavors *totas las monedas d' Ampurias* dirien «los de Ampurias ab los de Tarragona,» y com per lo cas de Lleyda lo fet no es tan general, sino en veritat escepcional, puig Lleyda no porte sufix sino tal qual vegada, d' aqui que 's prevalgués de l' escepció per surtir de la dificultat.

Resumint, tenim, que lo sufix se llegeix de las següents maneras:

‹ϟ.... ‹ᒋ ... Tzo*cose* — *coen* — Boudart.
‹....ϟ-‹ᒋ ... Tzo*co* —*cose*—*coen*
‹ϟ‹ᒋ .... *Cascoen* — Heiss.
‹ϟ‹ᒋ .... *Cose* (Tarragona)—*coen*

Donchs es molt cert que la qüestió está per resoldre.

Veyam si nosaltres serém mes afortunats.

Sostenint nosaltres que la llengua parlada era l' hebrea ó fenicia ó un dialecte punich fenici, etc., es dir, una llengua derivada del hebreu, ja está dit que la dita terminació ha de explicarse per dita llengua. Si no fos axís, tindriam una prova en contra de la nostra tesis, y un fet de primera importancia que demanaria un nou trevall. Per fortuna res d' axó será necessari.

La terminació

ϟ‹ᒋ

se transcriu en hebraich per סכן, lletra per lletra, mes també podriam haber fet la transcripció per שכן, puig com veurem per lo llarch, los íberichs no distingian entre aquestas duas lletras, y una y altre s' emplean per escriure un mateix nom com per exemple *Arse*.

No 's cregui que en hebraich alterem la significació del nostre afix prenent ס per ש ó ש per ס res d' axó, puig sent lo nom שכן es lo mateix que si escribisim סכן com se pot veure en Gesseni circunstancia que fem notar per quant En Renan explicant lo nostre sufix usa ש no recordant la verdadera forma.

Vegis de quina manera lo sabi orientalista explica lo sufix catalá.

Una patera de bronze descuberta en Chipre y comprada per la Biblioteca Nacional de Paris porta varias inscripcions fenicias.

Las inscripcions 5, 6 y 8 portan la frase סכן קרתחדשת y be que vol dir סכן ? (es dir)

ϟ‹ᒋ

Y respon lo sabi hebraista: «L' arrel סכן te las mes grans analogias ab שכן y be שכן vol dir *habitant*. Los mots

סכן קרתחדשת significarian donchs *habitant de Karthadast*. Aqueix empleo de סכן te empero alguna cosa de inusitat, y com סכן es en hebreu en certs casos un titol de dignitat, un se pregunta si no valdria mes traduhir senador ó altre dignitat equivalent de Karthadast. Mes סכן (per סכן המלך «company del rey» *Isaiais* XXI; I *Reys* 1, 2, 4.) no té sentit fora d' una monarquía. *Fins á millor avis jo conservo donchs la traducció habitant de Karthadast.* (1)

Per usar aquest nom סכן en plural com ho exigixen las nostras monedas, cas de llegir *Los habitans, ó dels habitans,* no hi ha mes que posar lo nom en constructo y suplint las vocals propias del hebreu sonaria en nostre oido Skene. Las formas plenas de Lleyda y Ampurias donan una k de mes, es dir per conte de סכן, fan כסכן. La primera כ com á proposició, no te dificultat, puig respon á la llatina *quemadmodum*, es dir, *al modo*, que per lo nostre cas fa á la idea de «*segon* lo costum,» «conforme al us al modo propi dels habitants» etc., referintse al estil, forma y acunyació de las monedas.

Empero tal vegada l' us de כ en lo nom monetari no es mes que un modo de parlar propi d' aquell temps, es dir que avuy per avuy la כ son per nosaltres com partícula ó proposició expletiva, com una d' aquellas que son propias de la llengua en que 's troven, mes intraduhibles per la que 'ls altres parlen.

Y axó ho demostra la següent observació que mentres los noms terminats en vocal prenan *s*, los que terminan ab consonan prenan *k*, vegis lo nostre cuadro anterior y se veurá

Ause—skn	*Iltsrt—kskn*
Sethi—skn	*Aints—kskn*
Laie—skn	*Neren—kn.*

nos sembla donchs clar que la כ es una partícula expletica.

Explicat lo nom y la forma plena las formas S,—K N,

(1) *Journal des savants.* Any 1877 pl. 489.

K S N,—K S, ja está dit que no son mes que abreviaturas de S K N.

Donchs las monedas de *Laie* no diuhen *Laietans*, sino los habitans de Laie, ó (Moneda) ***dels habitans de Laie*** No hi ha donchs un poble *Laieta*, sino una Ciutat *Laie,* no hi ha *Laietans* sino *Laienses*.

Etimologias

Resoldria nostre punt llitigiós una exacta etimología dels noms *Lale-than* y *Laie-than*, y allavors sabriam si las monedas del nom de Laie son ó no de la nostra actual comarca, dupte que 's pot oferir per la particularitat de venir en sa majoría escritas ab la

Ͱ=*l*

per conta de

Λ=*l*

que 's la verdadera *l* dels pobles ibérichs ó catalans. Mes per desgracia ni d' un ni d' altre nom no 'n podem donar una exacta etimología, es dir una d' aquellas etimologías que no deixan lloch á dubte.

Pels Laletans en Boudart en vista d' una incripció de Tarragona ahont se hi llegeix

ϜOͰO

creu que lo nom de *Lale-thans* be de

ͰO,

lli euskar.

Nosaltres tenint en conte que á la regió *Lale-thana* corresponian gran número de pobles maritims, sent los principals, Barcelona, Badalona, *Iluro*-Mataró, Lloret, *Cypsela, Toni* etc., es dir tota una legió de pobles «maritims», de pobles del «mar», de la «aygua», que aquesta condició especial en lo temps antich persisteix avuy encara, puig tota aqueixa part de la Costa 's caracterisa per esser la costa maritima de Catalunya, carácter que com se veu lo porta desde lo antich; que dada l' influencia be-

reber en la península com ja en son lloch havem demostrat, y recordant lo que diu He'sychius de que en bereber λιλύ vol dir aygua, ¿no 's podria admetre la dita paraula, *lili*, ó *lilu*, per formar *Lale-thans*, explicant lo cambi de vocals per un cambi de pronunciació?

Per lo nom de *Laie*, sols podem proposar, recordant que aquest nom sona com nom de dona en la lápida de Barcelona, de veure lo nom de la filla major de Laban לאה puig d' altre manera, ni per lo celtich ni per l' euskar, ni per l' hebreu havem trovat una arrel per dita etimología.

Si *Blandæ*, Blanes, fos la ciutat de *Laie* y Laie fos una colonia grega proposariam com etimologia la de Λᾶα,—λᾶϊ̈ que vol dir *pedra*, *roca* en dialecte jonich y en llengua poética, alusió posible al puig de S. Joan qu' está junt á Blanes. En la nostre *Geografía histórica* de Catalunya tractarem aquest punt ab major extensió.

Los INDI-KETAS seguian á los Lale-thans, y la seva capital era la tan renombrada Ampurias.

Desde que Esteve lo Bisantí autor del sigle VII de J. C. escrigué que lo nom Ibérich d' Ampurias era *Indika*, lo apelatiu *Indi-ketas* se trová explicat puig com per Kose se treya de *Indika-thans*.

Per nosaltres la única cosa que no 'ns deixa aceptar la solució proposada, es lo desconeixer los motius que tingué Esteve per dir que Ampurias fou *Indika*, ¿puig avuy per avuy d' ahont treure lo dit nom?

Las monedas ibéricas donan la següent lligenda.

y separant la terminació

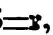

que llegeixen los numismatichs y en Fita *UNT*, ó *UNTS*, y lo nom ab la terminació llegeixen UNTK e SK e N: d' aquesta transcripció no veyem medi de treure ab rigor Indiketas com no siga cambian la U en I y transformant la T en D, allavors llegiriam INDiKe. Aquesta tal varia-

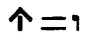
ció admesa, la transformació no dona lo nom ibérich de la ciutat d' Ampurias sino una contracció del nom numismatich feta per lo Bisantí, ó altre, ó si 's vol lo resultat d' una mala lectura, puig que lo nom se treu del sustantiu y de la terminació puig la *k* es de la terminació

final dels noms numismatichs que ja en son lloch hem explicat.

Afegexis ara que 'l arreglo de UNT— per IND— no 's pot admetre en primer lloch perque la no es T sino TS=, de modo que per nosaltres hi ha error en llegir En Fita y En Zobel T y no TS, y lo cambi de TS en D seria necesari demostrarho.

Llegint

estirant la cosa se'n pot fer una *I*, mes fins ara ningú s'ha atrevit á ferho, sino que llegeixen los numismatichs U ó AU.

¿Donchs es ben cert que lo nom d' *Indiketas* es de invensió del Bisantí?

Nosaltres no dirém tal cosa, puig sabem que lo dit pogué apendre d' algun autor grech del temps antich, avuy desconegut, tal nom, y á mes perque en lo final sona clar lo nom dels *Chethas* que trovem en altre regió. Essent per nosaltres coneguda la terminació no 'ns falta mes que determinar lo sustantiu que encubreix lo nom.

Com demostrarém en lo proxim capitol nosaltres llegim lo nom ibérich *AINTS*, y ja 's compren que d' AINTS-Ketas se 'n fassi *Indi-ketas.*

En resumen, donchs, per uns y per altres, *Indi-ketas* no vol dir sino los de la ciutat de *Indi* ó *Aints*...; donchs tampoch tenim un nom caracteristich de nacionalitat, sino un nom resultant d' una divisió política ó administrativa.

Donant ara la volta per los Pirineus trovem á los:

SARDANS.—La etimologia del nom d' aquest districte de Catalunya ha sigut molt buscada y fins molt disputada.

L' opinió avuy regnant es la d' En Delgado: lo numismatich Sevillá escriu lo següent:

«El cerdo ó javalí que se encuentra en los pueblos situados «en la alta Cataluña, donde la grangeria de estos animales «en razon á las circunstancias especiales de aquel pais, debió «haber estado generalizada como lo está en el dia, fué sin «duda símbolo de raza, siendo notable que sirvió para indi- «car á los dos de distinta procedencia, porque hablaban dis- «tinta lengua, una ibérica y otra céltica. Se llamo la primera «*Cerritania;* proveniente de *Cerri-a,* en vascuence el *cerdo,* «en el dia *Cerdaña,* y como naturalmente se deduce, tomo «su nombre de la grangeria á que sus habitantes se dedicaban. «*Estrabon. Lib. III y Ateneo Lib. XIV, cap. 22. Marcial* «*Lib. XIII.-epigr. 54;* elogian los embutidos de los de Cer- «daña y Jaca... La procedencia de estas gentes debió ser pu- «ramente ibérica, segun se deduce de su nombre.»

«La otra se llamaba *Tsurda* y de ella Tzurdaones, ó Sur- «daones. Así se llamaron los de Lérida, y por esto dijo Plinio «de esta ciudad, *Ilerda surdaonum.* En vasco *Ilurda,* ó *Tzur-* «*da, Zurda, Urda,* significa cosa de Cerdos, y de aquí en «castellano *Zahurda,* y tambien *hurdos* los habitantes de «cierto territorio de la provincia de Salamanca. Es muy posi- «ble que estas gentes fueran de orígen celta... (1)

Ha dit En Delgado qu' en la Cerdanya hi havia dos pobles, iberich l' un, y celta tal volta l' altre, per quant parlavan duas llenguas diferentas, y al dar la proba ens diu, qu' en vasch, *porch* es *cerrîá* y que també *Hurda*, *Tsurda*, *Zurda Urda* es en vasch «cosa de porchs»? ¿Y donchs, ahont es lá llengua dels celtas?

La veritat es que com se pot derivar de *Cerri-a* Cerretans, y de *Tsurda* Sardans, á n' En Delgado li ha semblat veure en cada un d' aquestos noms un poble amagat.

Nosaltres sabem ja d' ahont ve lo nom dels Sardons, y

(1) *Obr. cit.* T. I pl. CLXII y CLXIII.

el fet del porch ó porch singlá de las monedas de l' alta Catalunya no fa mes que corroborar y confirmar tot quant havem dit á propósit del orígen dels Sardons.

Recordemho bé: nosaltres guiats per un text egipci havem trovat los Sardos, ó *Shar-dans*, que havem relacionat desseguida ab los *Sordes* del Pirineu y golf de Lió, ab consentiment dels homens mes eminents en aquesta classe d' estudis.

Ara be d' aqueix porch, ó singlá qu' En Delgado 'n fa símbol de rassa, lo que no contradim, los Sardans de la illa de Cerdenya en feyen lo cas, qu' En Chabas en conta en las breus paraulas següents: «Lo que demostra que l' «art egipci, al implantarse en Cerdanya, 's modificá per «son contacte ab un art tot diferent, es la abundancia de «escarbats portant figuras de truja ó de porchs: fins se «troban amuletos d' aquest género ahont lo porch reem«plassa l' escarbat.» (1)

Donchs la truja ó porch dels Cerdans de l'illa de Cerdenya era la truja ó porch dels Sardans, ó millor dels *Tzardons* de Catalunya, y si era símbol de rassa, com diu En Delgado, lo fet de ferne los Cerdans de Cerdenya fins amuletos, aixó quant lo porch ha sigut sempre tingut ab gran aborriment, puig dels animals, es l' unich que las mitologías no han portat á lo cel, y quant Asiátichs y Egipcis han arribat á prohibir, (per mida higiénica) en nom de la religió, lo menjar la seva carn, hem de convenir en que en lo dit porch hi ha verament un simbol de rassa, simbol usat en Catalunya y en la illa de Cerdenya, y per aquesta en un temps ahont las sevas arts demostran l' influencia egipcia.

Havem vist á los *Khar-u* escrits per En Rougé *Xar-u*, transformar lo seu nom en *Tsartans* ó *Tsar-dans*, sustituhint al signo de plural *u* la terminació de poble *than*, semitica, aria, y fins egipcia: y havem vist també que aqueixos Tsardans del Egipte eran germans dels Lybichs, y dels *Tsardons* de Catalunya.—Si donchs, los Tzardons

(1) *Obr. cit.* pl. 306.

usan del porch com simbol de rassa, puig lo converteixen en amulet, com si diguessim en escapulari, ¿no's podria dar que entre lo dit poble y lo nom del porch hi hagués una relació mes estreta, de la que 's pensa?

Donchs, bé, aquesta relació existeix, puig en hebreu lo nom del porch es חזיר que 's pronuncia avuy Hedzair, y en lo temps antich podia molt be no sonar la *i*, y com la primera lletra pot caure molt be com sent una aspiració, tenim *Dzar* ó *Tzar*, y ab la terminació de pobles *Tzar-thans* ó T*zar-dans*, Sardans.

Admetent l' igualtat ó la similitut de la paraula hebraica del porch, ab la del poble *Tsardan*, sempre tenim que 'ls Sardans podian usar del porch com símbol del seu nom.

Vegi donchs En Delgado d' ahont venen tots los derivats de *Zurda*, *Urda*, *Tzurda*, trets evidentement del nom hebraich del porch.

Fará estrany á molts lo qu' acabém de dir, això es, que 'l poble Khar, pogués dárseli 'l nom de poble dels *porchs,* ó poble del *porch;* mes los antichs no hi reparavan gayre en los noms, y con tal que fós ben apropiat, no s' hi fixavan.

Los monuments egipcis nos donan, per exemple, pels Fenicis lo nom de *Kefat*, y aqueix mateix nom portan unas barcas, ó las barcas del dit país, donchs los Fenicis eran lo *poble de las barcas.* Lo nom dels sidonenenses sembla venir de *Tsido los pescadors*, recordis lo qu' havém dit dels *Petis* y dels *Satis* y 's veurá clar com los antichs no 's trencavan gayre 'l cap per donarse noms, ó per donarnen als pobles antichs, los egipcis deyan per fí dels assiatichs qu' eran los *Shous* que vol dir *lladres*.

Posém ara que 'ls Egipcis fossen los autors del nom de *Khar*, qu' es lo que sembla, y fins ara que sapiguém egiptólechs y assiriólechs ho donan per inconcús, si la rassa assiática arriba quant la seva emigració á l' Egipte ab las sevas piaras de porchs, y en un país ahont se té 'l porch per abominable, ¿qué de més natural y lógich, això es, que 'ls vensuts los hi donessin lo dit nom, quant

usantlo no sols marcavan lo poble conquistador ab un estigma odiós, sino que 'ls anomenavan per una circunstancia que forsosament los havía de fer admiració puig res ne causa tan, en fets de conciencia, com las creencias dels altres?

Dintre, donchs, del ordre natural está tot quant estém dihent.

Si 'ls Egipcis son los autors del dit nom de *Tsar* ó Khar com nom del *porch*, ó casi sinónim del porch, se dirá, que lo dit nom s' ha de trovar en la llengua egipcia; axí sembla qu' es, y axís hauría d' ésser, si 'l porch fos originari del Egipte, ó quan menys hagués sigut conegut del Egipte avans de l' arribada del poble Tsar ó Khar en lo baix Nil; mes los egiptólechs pensan que 'ls egipcis reberen lo porch quant l' invasió dels Chethas.

En F. Lenormant ha fet un estudi sobre *L' Introducció y domesticació del porch entre 'ls antichs egipcis* (1), y del dit estudi resulta, que la noció d' impuresa atribuida per los sacerdots egipcis al porch, passa d' ells als juheus per Moisés, com tantas y tantas altres prescripcions rituals dels hebreus, puig que 'l porch pels egipcis era un animal consagrat á Set ó Tyfon, lo deu del mal; y d' aquí diu lo prenomenat autor: «probablement las imatges d' »una truja en terra esmaltada ó d' altres materias que 's »trova en las momias d' una certa época, penjada del seu »coll, com amulets», qu' es lo cas observat per En Chabas per la Cerdenya; y d' aquí, d' aquesta idea d' impuresa vé que 'ls egipcis no domestiquessen lo porch.

Apesar de l' idea de impuresa, lo porch s' introduhí en Egipte, «mes los indicis de la seva presencia en las voras «del Nil, diu En Lenormant, no van més allá de la dinas»tía XVIII, es dir, que 'l porch s' ha de contar entre 'l »número dels animals doméstichs que foren introduhits »del Ásia en dit país quant l' invasió dels Pastors.»

Demostrada l' época de la introducció del porch, y la

(1) *Les premières civilisations etc.*, t. I, pl. 329 á 342.

idea d' impuresa que als ulls dels sacerdots tenía dit animal, ¿no 's podría explicar per aquesta circunstancia aquell passatge del egipci Manéthon, quan diu: «que 'ls Pastors foren expulsats del Egipte per impurs?» Puig ¿se podría dar més gran idea d' impuresa als ulls dels egipcis, que menjar la carn d' un animal impur, y que per tant com ho era ells may lo reduhiren á domesticitat? Aquesta explicació nostra 'ns sembla molt lógica y no tenim necessitat de recorre á la hipótesis de Pastors leprosos, etc., que cap testimoni histórich justifica.

Queda, per lo tant, demostrat lo qu' havém dit, axió es, lo fet d' usar lo nom del *porch* com expressiu ó denigratiu de la rassa conquistadora del baix Nil, y la possibilitat d' ésser lo mateix nom que Sordes, Sardans—dels Tsar—lo poble conquistador del baix Nil y lo civilisador de la península pirenaica.

Baixant nos trovem ab los célebres Ausetans ó *Ausethans* nom tret de la Ciutat d' Ausa avuy *Vich.*

Y al costat d' aqueixos tenim á los Lacetans ó Lakethans, nom qu' explica En Cortés en los següents termens.

Lake ó *Lace* ve de la paraula hebraica לכה que significa *acervare*, *acervos fructum facere*, *Genes. 31-46-Exod. 16. 22., y siguiendo esta conjetura su capital Laceta en idioma nativo pudo llamarse por los latinos* Acervaria, *y por aféresis* Cervaria *hoy Cervera*»... «*se pudo apropiar muy bien la idea de* Acervaria *á una region abundante en cereales* (1).

Los Ausetans de prop l' Ebro, que tal volta eran los mateixos *Ausetans* diuhen be prou clar ab lo seu nom que no 's tracta sino de un districte ó provincia.

Venen ara per cloure los Ilergetas ó Ilara-Chethas

(1) *Dicc. geográf. de la España antigua.*—Tomo III pág. 109.

com Ilergetas aquest nom no 'ns dona mes que lo nom patronimich, única vegada que 'l trovem, cas de que Edetania no vinga de Chetha-thania.

Fins avuy s' havia cregut que lo dit nom venia de Lleyda, Ilerda, mes desde que s' han pogut llegir las monedas ibéricas ó catalanas de Lleyda y s' ha vist qu' aquestas deyan *Il-Tzrd* ó *Il-tzrt* (ans) es dir, la *vila* ó la *altura dels Sardons* ó *Sardans*, ja no hi ha possibilitat de treure de *Il-tzertans, Ilargetans* ó *Ilargetas*.

Sent los Ilargetas, Ila-Chetas, es dir Chetas, y sent los Chetas, Sardons, se compren que conservessen lo nom nacional, puig eran lo cap del pais, y que la seva vila principal se digués la *vila dels Sardons*, la capital del poble de *Shar* com havem dit.

Altres pobles citan los historiadors com los JESONENSES que ja 's compren que son los de la vila de Jesos, y per fi, parlan dels *Andosins*, *Erenosies* y *Castellans* ó *Catilans*.

Los ERENOSIS y ANDOSINS son pobles dels que sols parla Polibi al donar noticia del avans d' Haníbal per las nostras terras, puig diu lo historiador grech «que lo general cartaginés despres de passar l' Ebro avansa per mitx los Ilergetas, Bargusis (los de Balaguer) y aná á la Galia passant per los erenossis y andosins que li feren resistencia.»

Com en T. Livi en la seva historia no anomena los dits pobles, sino que 'n cita d' altres, d' aqui que dits noms s' hagin atribuit á error, y s' hagin suprimit de la nostra patria.—Nosaltres nos proposém are revindicarlos.

En F. Fita (1), diu que Polibi ab lo nom d' Ανδοσύνοος anomena als Indiketas. D' aquí que los *Erenosis* sigan los del Roselló.

Nosaltres no estem conformes ni ab En Heiss ni ab En Fita.

Que lo meu sabi company de redacció de la *Revista*

(1) *Revista histórica. Antiguas murallas de Barcelona.*—Tomo III, pl. 69.

histórica, entengui per Andosins, Indiketas no trovo com endevinaro, puig deixa de donarne las rahons; y com filológicament no hi veyem cap semblansa entre *Andosins* é *Indiketas* d' aquí que no aceptem la seva conclusió.

Históricament, la tradició diu qu' Hanibal passá per lo pais Indiketa puig hi construí en los monts vehins del mar cap Torruella de Montgrí unas torres ó faros en los dits monts anomenats *Escalas d' Hanibal.*

La tradició te de cert lo pas dels Cartaginesos per la costa, la posible, res mes que possible construcció de las ditas atalayas per los Cartaginesos, pero no que 'ls Cartaginesos en cuestió fossen los que manava Haníbal, puig lo gran general passá l' Ebro y per lo Segre aná á la Gal-lia camí qu' en son lloch veurém seguir sempre á las invasions espanyolas, es dir á Wamba contra Paulo, als árabes contra Eudes y Martel.

Sobre esser aquest lo camí históric, tenim que Polibi lo puntualisa dient que Haníbal despres de dominar als Bargusis (Balaguer) combatí ab los Andosins y Erenosis.

Los Andosins donchs per nosaltres no son mes que las gents de dalt l' Urgell y d' Andorra, y no fem aquesta atribució per homofonia entre *Andosins* y *Andorrans*, sino per quant essent lo dit nom un nom euskar ó ibérich, lo dit nom nos diu ben clar de qui parlá Polibi.

Vegis lo *Diccionari vasch* d' En Larramendi, y 's trovara que lo *pais del peu de la montanya* (*pié de la montaña*) se li diu en euskar *Ondoa*, y aquesta designació geográfica correspon per lo pais del alt Urgell com per Andorra. Donchs los *Andosins* de Polibi son la *gent del peu de las montanyas*, com si diguessim del peu del Pirineu que son las grans montanyas ahont se trobavan aposentats, haventnos conservat lo seu nom en los *Andorrans.* Notis que l' euskar distingeix entre *pais del peu de las montanyas*, *Ondoa*, y la *vall*, ó sia *pais entre montanyas*, y vall, en euskar es *Aran.* Vet aquí per que dihem la vall d' Andorra.

Determinada la situació, dels Andosins, En Heiss posa

als d' *Eres* dalt de la Seu d' Urgell á l' esquerra, mes amunt de Castellbó en lo poble d' *Ars* ó *Eres* com ell diu.

Aquesta situació topográfica dins lo país dels Andosins no 'ns sembla lógica, y sobre tot no podem compendre com se poden atribuhir monedas á *Ars*, poble de prop la *Seo* qu' era ja la capital d' aquella comarca, de modo que per nosaltres los Andosins no son altres que los del alt Urgell.

Nosaltres veyem los Erenosis en los Cerdans.

A Cerdanya hi ha lo riu *Err* y la vila ó poble del mateix nom, y *Err* en la edat mitjana fou vila-capital del Comtat de Cerdanya.

En lo nom ibérich **H◁ᚠ**, *Ere*, si hi trova com se veu lo nom que avuy porta Herr.

La nostra atribució semblara tan mes justa quant se recordí la celebritat dels Cerdans en lo temps antich, lo lloch capital que ocupan dintre nostra teoría, y 'l fet de que per l' época ibérica no sona cap ciutat d' importancia. Llivia no surt fins l' época romana y fins ab didtats llatíns.

Si 'ls Erenosis fossin donchs los Cerdans, recordant l' orígen de aqueix últim nom, veuriam clar com en los *Tsars* no hi ha mes que 'l nom de rassa.

Essent donchs un punt tan interessant per l' historia, y per lo nostre trevall el de la exacta reducció dels *Erenosis* de Polibi, se 'ns permetrá qu' estudihem aqueix punt ab major detenció.

En la *Marca Hispánica apéndix I* se hi trova una acta deconsagració de l' iglesia de la Seu d' Urgell, ahont al senyalarse los termens de la seva jurisdicció s' anomenan varis pobles de la Cerdanya. Aquesta acta es del any 819 de C. y per lo tant lo document mes antich, y el primer, en que 's trovan noticias diguemho axis geográficas de la primitiva Catalunya.

Entre los noms de pobles que cita porta los següents per l' ordre que copiém: *Livia, Baiamimite*, *Estavat, Sallagosa*, *Allone*, Ereir, *Darnacollecta*, *Anaugia*, *Olcegia*, *Calleges*, *Hix, Villalubent*. Los noms dels pobles

moderns de la Cerdanya que corresponen als noms de la época de la reconquista, son casi 'ls mateixos, á saber: *Llivia*, *Bajande, Estavar*, *Sallagouse*, *Allo*, Ereir Darnacollecta, *Nahuja, Oseja*, *Caldegas, Hix, Villallubent.* De modo que sols dos pobles quedan dintre del grupo sens poderlos donar los seus noms moderns ab la notorietat y evidencia dels demés. Y be, dintre del círcul descrit per los pobles anomenats, avuy n' hi quedan encara dos que necessitan coneixer lo seu llinatge; aqueixos dos son *Herr* y *Sta. Leocadia.* Deixant apart—*Sta. Leocadia-Darnacollecta*, nos queda un poble de primers del sigle IX anomenat *Ereir* y un poble modern ab lo nom d' *Err.* ¿Es posible dubtar un sol moment de que *Err* y *Ereir* no sigan un mateix poble? Lo nom concorda tant com la seva situació topográfica, donchs, *Err*, es *Ereir.*

La corrupció del nom de *Ereir*, per los nostres temps, ¿no dona lloch á pensar en altre corrupció pels temps primitius, quant allavors los pobles semítichs, llatins y germanichs se succehian modificant y alterant tot quant trovavan en peu á lo seu pas? En segon lloch, ¿qui 'ns diu que lo nom numismátich no siga una abreviació?

Tot lo que dihem obeeix á la ferma convicció que tením de que lo nom primitiu de *Herr,* l' *Ereir* del sigle IX se trova en lo nom que porta l' omonoia ampuritana n.º 843 del Catálogo de Lorichs, ó sia el 322 del d' En Pujol y Santo de Girona, estimat amich que 'ns l' enviá tan pronta li demanarem, y que 's podrá veure en lo tomo tercer de l' obra d' En Delgado, puig al dit s' encarregá la numismática empuritana.

L' epígrafe á que 'ns referim es el seguent:

HᐅHMϘᛚᛟ—Яᛟ

Los numismátichs comensan per no llegir aqueix nom com molts altres de las omonoías ampuritanas per la única rahó de desconeixer la llengua en que estan escrits. Com nosaltres creyem no trovarnos en igual cas podem llegir sens dificultat lo nom ibérich ó catalá que precedeix.

La seva transcripció es:

ער. עירסחאח.

conforme los alfabets d' En Delgado y d' En Heiss; y diu lo nom hebraich

Ur-Airshah ó *Ur-Airseae*
Vila-Airshah ó *Airseae.*

Conforme al geni de la llengua hebraica la ע permuta subint en ה *solet etiam in medis vocabulis prævio Scheva* d' ahont per conta de *Baal*, *Belo*, *etc.* (*Geseni*). Donchs la segona ע se trova en condicions de cambiar en ה y sent aixis lo nom sonaria en un cert temps en la pronunciació.

Ur-Eir-shah ó *Ur-Eir-seae* d' ahont fen que la primera ע se corrompi també en ה, *conforme á la fonética hebraica* tenim Er-Eir-*shah* ó *Er-Eirseae* es dir exactament lo nom catalá d' Herr en l' any 819 de C.

Mes l' omonoia ampuritana 's dirá donchs *Ereir-seae* ó *Ereir-shah*, y nosaltres no havem dit un mot de la terminació.

Escribintse lo nom en grech Ερενόσιαι nos sembla innegable que la terminació *siai* es la mateixa que *seae.* Pero lo nom ibérich no dona sino *Ere* HPP *Ere* y d' aqui la dificultat d' explicar la terminació d' un modo difinitiu.

Mes si donessim als Erenosis unas monedas qu' En Heiss no sap á quin poble atribuir, (pl. 189) tal vegada ilustrariam la cuestió.

Las ditas monedas son ab símbol celtich es dir ab caballer ab llansa en ristre, lo que ja sabem com s' explica y ab las seguents lligendas.

HΦHMΓ—HΦIIMΓ—H◇HMΓϟ

que 's llegeixen *Eresi*, y *Eresis,* es dir Ere-*si* y Ere-*sis*, surtin sempre l' abreviatura. La terminació de la omonoia ampuritana queda donchs explicada. Mes lo fet de trovarse lo simbol celtiber nos obliga á estudiar l' etimología d' aquest nom.

Eresi no es céltica sino semítica. La transcripció de

HΦHMΓ es יסהרה

y en hebraich trovem הסירה que significa «cosa arruinada ó que está en ruinas» alusio al estat en que trovarian los

Cerdans á Err quant hi arrivaren.

De modo que el nou monetari

ע ר. ע י ר ס ח ר ת

se llegeix *Vila arruinada* ó *en ruinas*.

Los Eresins donchs eran los Cerdans, la seva vila capital en lo temps iberich era *Err*, y vet-a-quí perque Llivia no sona en lo temps anterior á l' época llatina.

Los Pobles de la Costa—*Ampurias* y *Sagunt*—*Grechs* y *Celtas*.

La línea de la Costa era naturalment del poble del interior, mes com es un fet históric que en la mateixa hi havian varias ciutats ó colonias gregas convé determinar quina era la situació d' aquestas respecte lo poble establert en l' interior.

Punt es aquest en el que regna gran oscuritat, puig sols coneixem al rompre la segona guerra púnica l' aliansa de Sagunt ab Roma, y la presumible d' aquesta ciutat ab Ampurias.

Entenem nosaltres qu' aquestas ciutats fins á cert punt estrangeras se poden comparar ab las estacions comercials d' avuy dia dels Europeos en Asia y Africa, mes com eran independentas de la metrópoli ditas ciutats, d' aquí que notém ja una diferencia esencial que las portaría á viure en estreta relació ab los del interior.

Molts son los pobles de la costa dels que donan los geógrafos antichs testimoni, mes dels ports dels aborígenas, y dels ports colonials sols tenen importancia aquells que acunyaren moneda, senyal evidenta de la seva importancia mercantil y comercial.

Aquestos son ja curts en número: puig sols trovem entre los antichs *Gili, Kose* y *Bitsula,* y entre los colonials, *Sagunt*, *Ampurias* y *Rosas*. Ni Cartagena, ni Alicant, ni Valencia, ni Tortosa, ni Barcelona acunyaren moneda en la época ibérica.

Aquesta sola enumeració demostra ja quant en l' ayre edifican los partidaris de l' influencia grega en Catalunya.

Estudiat lo punt en detall, tenim que l' historia grega de Rosas es curta, puig Ampurias l' absorveix y 's compren perfectament, puig ja está dit que no hi cabian en lo golf de Rosas dos ciutats comercials de alguna importancia.

Grega sembla Ampurias per las sevas monedas, mes notis lo qu' anem á dir.

En primer lloch tenim lo fet historich de l' unió del poble ab-orígena ab lo poble comercial d' ahont ja una ciutat grega-ibérica. En segon lloch, tenim com proba de que l' element ibérich era 'l dominant, que quant los Cartaginesos derrotan la marina focense en Alalia, y focense es lo poble comercial qu' aná á Ampurias, destruheixen despres de la seva victoria las colonias gregas d' Espanya mes no 's citan entre las destruidas ni Ampurias ni Sagunt, es dir las dos mes importants.

¿D' aquest fet no surt clara y evidenta la convicció de que una y altre ciutat tenian mes d' ibéricas que de gregas? Puig sols essent aixis se compren que 'ls Cartaginesos no destruhissen las ciutats dels seus germans de rassa. De lo que resulta que sols de las dos únicas colonias gregas no destruidas s' en conserva moneda.

Per l' elegancia, simbol y carácter de las monedas de Ampurias y Sagunt una y altre ciutat semblan purament gregas, mes ja no va mes enllá lo seu grecicisme.

Si lo temperament grech hagués dominat en una y altre ciutat ¿qui dubta que no trovessem á cada pas lápidas gregas? ¿no eran d' estil grech las sevas monedas? Donchs quant resulta que ni una sola lápida grega coneixem de dits pobles essent aixís que se 'n trovan d' ibéricas y moltas de llatinas, es necessari convenir que 'l poble de ditas ciutats no parlaria grech lo que ho demostra el que tampoch es grech lo alfabet monetari, y ja está dit que un poble que olvida sa llengua quan menys es un poble sense virilitat ni carácter, un poble mort, puig com havem dit ab En Virchow «una llengua viu en tant que viu lo poble que la parla.»

Te donchs per nostre assunto gran importancia lo determinar l' exacta situació d' Ampurias y Sagunt puig ocupan tan gran lloch en nostra historia antigua. Recordis que quant los Cartaginesos sitian á Sagunt, los Ibers no 's mouhen en lo seu socorro, y que Ampurias obra son port als Romans al arribar á Catalunya, quant los catalans tots disputan lo seu avans.

D' aquestos dos fets históricbs indiscutibles ressurt ben clar lo fet d' esser una y altra ciutat casi extranyas á la organisació nacional del pais del Ebro, casi extranyas als interessos del pais en qu' estaban aposentadas.

No hi ha contradicció entre lo qu' acabem de fer notar y la conducta de Carthago despres de la victoria d' Alalia, puig si respectaren Ampurias y Sagunt, es que una y altre ciutat, apesar de la seva conducta posterior, no deixavan d' esser dos ciutats íberas.

Aquest punt está enterament resolt per lo que toca á Ampurias, puig tothom sab que los focenses nofer en mes que unirse al poble á quí Esteve de Bisanci dona lo nom d' Indika.

En son lloch se veurá per la etimología d' aquest nom lo verdader fons ibérich de tan celebrada ciutat.

La cuestió es molt mes difícil y embrollada per Sagunt y mereix ser tractada en aquest lloch puig trascendeix de ple lo seu estudi á las conclusions de nostra teoría histórica.

Havem dit y sostingut que 'ls Celtas no tenen part alguna en l' obra de la nacionalitat Catalana (1) y los havem

(1) Això no es rigurosament exacte. Quant s' estudia la martxa de las invasions célticas en los historiadors y veyem que á ells se deu, quant la gran invasió, la martxa de la gent sicana á Italia y la vinguda dels Ligurs que s' aposentan á dalt d' Ampurias cap l' encontorn del golf del seu nom *Lygion* se veu que indirectament los Celtas influiren en la construcció del poble catalá. Y aquí farém notar una circunstancia preciosa per l' historiador y per l' etnógrafo, y es, que essent lo puesto asignat als Sicans las terras de prop Sagunt al Ebro, Sagunt com escepció porta en las sevas monedas lo símbol celta, demostrant lo fet tradicional que per aqueix dato surt demostrat y en completa evidencia.

Pero hi ha mes, y es que l' estancia y barreja dels Celtas ab los semitas-ibers dels pobles del Ebro es un fet de tota notorietat per nosaltres, puig

mostrat sempre treyent lo cap per la nostra frontera del interior. Lo símbol celta l' havem trovat en Cerdanya, en

lo símbol propi dels celt-ibers lo trovem en Cerdanya y en la Seu d' Urgell.

D' aquest fet surt clar que lo Pallars y la Vall d' Aran s' han de reputar com paissos celt-ibers, puig que celtiberas eran las valls del alt Pirineu, Ribagorza, etc.

Respecte á la Cerdanya y l' Urgell, nosaltres creyem que quant la segona irrupció dels Arias á Europa que 's posa en 587 a. de C. los Volkes que prengueren asiento en tot lo mitjorn de la Fransa desde Tolosa al Mediterrani penetraren per la Cerdanya· y l' Urgell barrejantse ab los ibers semitas en proporció desconeguda, mes bastant per diferenciarlos del rest del pais com ho proba lo fet notabilissim que á tants errors ha dat lloch per desconeixessen la causa, d' esser los Urgellesos y Cerdans, com ***Andosins*** y ***Erenosis***, los únichs que s' oposan al pas d' Hanníbal quant va cap á Roma, pues que 'ls altres pobles franquejan per la germandat de rassa y civilisació entre Punichs y Catalans. Mes endevant tornarém á parlar d' aquest fet.

Nosaltres posem l' avans dels Celtas per la Cerdanya y l' Urgell quant la vinguda dels Volkes, mes no tenim cap motiu per retxassar lo seu avans quant la gran invasió que 's posa en 1500 ó 1600 a. de C. Havém deduhida l' época, de no posarse l' entrada dels Celtas en la Galia mediterránea fins quant los Volkes, y es de tot punt naturalissim que 'ls que ocuparen Tolosa, Nimes, Narbona y lo Roselló vinguessin empujantsen per l' Aude y 'l Tet á la conca del Segre.

Nos es donchs necessari en aquest punt, puig admetém los celtas dins nostra nacionalitat, demostrar rigurosament lo grau de la seva influencia, per veure si estem en lo just al calificarla d' insuficient per alterar lo temperament natural.

Per axó no hi ha com presentar un cuadro breu del pais celta-iber y de las posicions dels celtas. Aquest cuadro lo demanarem á un gran geógrafo de l' antiguitat que pogué trovar vivas las diferentas rassas de la península ibérica, y al gran historiador dels Celtas: está dit donchs que havém anomenat á Strabo y Amadeu Thierry.

Escrigué Strabo:

«Tan aviat se passa del altre costat dels monts Idubedos, se posa lo peu «en la Celt-iberia, regió gran y variada. La major part d' ella es áspra y mon«tanyosa, y 's trova crusada per molts rius, puig per ella corren l' Anas «(Guadiana), el Tajo y altres, que tenen las sevas fonts en aquesta part de «la Celt-iberia, y van á portar las sevas ayguas al Ocean hespérich ú occi«dental.

«Entre aquestos rius se conta lo Duero, que passa per davant Numancia, «y Serguncia (Aranda) del Duero. Pero lo Betis que naix en l' Orospeda «tan aviat ha cursat l' Oretania trenca per la Bética».—*Geog. de Strabo.—Ed. Müller. pl.* 134, 32 *etc.*

De modo que 'n temps de Strabo no 's veyan los celtas en la conca del Ebro, circunstancia preciosa per demostrar com los pobles que dins la conca de nostre riu usavan lo símbol del genet ab la llansa, mes que celtibers, eran iber-celtas, y l' etnografía y l' historia moderna ho comproban, puig ¿quina semblansa hi ha entre lo país castellá y los paissos vascos navarros, Aragó, Catalunya, y Valencia, ja 's consideri la rassa, lo temperament y lo desarrollo histórich d' una y altre regió?

Per ahont entraren, y com y de quina manera s' establiren los Celtas en la península, nos ho dirá lo seu historiador.

Diu En Amadeu Thierry:

«Los Celtas y los aquitans, que no estaban separats mes que per lo Ga«rona, sens dubte estigueren mes d' una vegada en guerra: y sens dubte «també una d' aquestas guerras doná ocasió á que algunas partidas célti«cas *franquejessen los passos occidentals del Pirineu*, y penetressen en l' «interior d' Espanya ahont los seguiren altres partidas. *Lo riu d' aquesta*

Urgell, en Aragó, en Valencia, en Murcia pero sols en los pobles de la frontera, *may* l' havem trovat en los pobles

«*primera invasió se dirigí cap al nort y lo centro de la peninsula, entre l'* «*Ebro y la cadena dels monts Idubedas;* MES LA NACIÓ IBÉRICA NO 'S DEIXÁ «SUBJUGAR. Una lluyta llarga y terrible s' empenyá en lo territori invadit «entre la rassa indígena y la rassa conquistadora. Debilitats y cansats las «dos parts en fí s' acostaren, se barrejaren y de la mezcla diuhen los his- «toriadors ne surtí la nació celt-iberia, mixta de nom com d' orígen.» *Diodor. Sicul.* v. 33.—*App. Bell. hisp.* 2.

«Una vegada trassada la ruta d' Espanya numerosas emigracions gálli- «cas se hi precipitaren, empenyant l' una al altre, *acabant per ocupar tota* «*la costa occidental desde lo golf d' Aquitania, fins al estret que separa la* «*península del continent africá.* Unas vegadas la població indígena se reti- «raba devant lo torrent, altres després d' una resistencia mes ó menys «prolongada, seguia l' exemple dels Celt-ibers, feya la pau y 's barrejava. «Una part dels Celtas anaren á establirse en l' ángul sud-oest d' aquesta «costa que quedá deserta al acostarse ells, y fundaren baix un nom na- «cional, Celtici, un petit estat que tingue per fronteras al S. y al O. l' Ocean «y al orient lo riu Anás avuy lo Guadiana.»—*Herodot.—lib. II.*, 33; *l. IV.* 49.—*Strabo l. III. pl.* 139.—*Varro. ap. Plin. l. III, c.* 3.

«Uns altres d' una tribu desconeguda s' apoderaren del ángul N. O; y en- «care lo nom del pais, Galicia, recorda la seva conquista».—*Plin. l. IV, c.* 34-35—*Pompon. Mel. l. III. c. I.—Strab. l. c. y p.* 152.

La regió intermediaria conserva una part de la seva població, la qual, barrejada ab los vencedors produhí los Lusitans.—*Pli. l. c.—Strab. ibid. Pomp: Mela.* l. III, c. 1 y següents. Consultis Humboldt, *Preufung der Untersuchungen ueber die Urwohner Hispaniens...*

«*Lo limit del territori que ocupaba la rassa céltica, mixta ó pura, podria* «*representarse per una línea que partint de las fronteras de Galicia coste-* «*jés l' Ebro fins la mitat de son curs, y seguint luego per los monts Idubedos* «*anés á terminar en lo Guadiana, comprenent donchs tot l' orient y una gran* «*part del pais central.*»—*Histoire des Gaulois:— V. edic.—Tomo I.—pl.* 121 *y* 122.

Donchs los Celtas entraren per dalt d' Aragó, ó per la Navarra, y ocuparen lo curs superior del Ebró sens subjugar lo poble indígena, estenent- se per fí y prenent estada en lo centro y part occidental de la península. Segons En Thierry tenim per lo tant que los Celtas quant la seva gran invasió, no s' aposentaren en l' E. y 'l E. S. E. de la península, es dir la conca del Ebro á contar de dalt de Saragosa y la costa mediterránea desde Cádiz á Cap de Creus; donchs tenim rahó en suposar l' avans dels Celtas per la Cerdanya y l' Urgell quant la vinguda dels Volkes.

Una vegada coneguda la situació etnográfica del Urgell y de la Cerdanya se compren un fet notabilissim del que cap historiador ha sapigut entre- veure la causa.

L' Urgell, al renaixer la nacionalitat catalana en lo sigle IX de C. se presenta ab ayres d' independencia y de separació de Catalunya que no acaban fins molt tart. No hi ha que dir que lo Pallás se 'ns dona á conei- xer com estat purament estranger. Y aixís veyem que 'n l' antiquísima divisió de Catalunya en Catalunya la vella y en Catalunya la nova, l' Urgell y la Cerdanya y lo Pallás no forman part ni del una ni del altre, sino que figuran com territoris ó estats separats, cuasi independents, y com estats representats en la seva soberanía per los seus Comtes, no donant las sevas ciutats á las corts catalanas diputats, puig sols fins las Corts de Barcelona de 1454-1458 no figuran entre los representants de las demés ciutats catalanas *Talarn, Tohir, Llivia.—Archiu de la Corona d' Aragó.—Procés de las Corts de* 1458. Fent en aquesta situació la part que toca á l' organisació social de l' edat mitjana, sempre quedará viu lo fet original, la causa may explicada de la situació política y nacional del Pallás, Urgell y Cerdanya, que no pot tenir, aixis nos ho sembla, altre causa que una diferencia de

del interior (1), sols Sagunt fa escepció y aixó qu' es un poble marítim. Fet extraordinari y anormal que havem

rassa que 'l temps ha esborrat sens esborrar lo diferent temperament que 's nota quant se compara la montanya de la provincia de Lleyda ab la montanya de las provincias de Barcelona y Gerona.

¡Si l' antropología fos cultivada en Catalunya quin camp mes vast d' observacions no te en l' estudi dels catalans pirenaichs!

Per ultim com las pretensions de las ditas comarcas á formar un estat apart del rest de Catalunya ab la que no entenian estar units mes que per un llas confederatiu com se veu per las reclamacions de Cerdanya y Roseló de formar apart en plé sigle XVII, y vegis si es persistent lo fet, no implica may l' idea d' unirse ab altres nacionalitats vehinas, ni per vera unió ni per confederació, 'ns sembla significar un predomini del element ibérich sobre lo celta, rahó per la qual se conservaren dits paissos units á la patria comú.

Nosaltres no havém sapigut veure en Catalunya altre foco celtich, que per la seva situació y evident predomini del element ibérích, nos pot estimar com un foco trascendent y capás d' informar l' esperit de la civilisació catalana, y l' obra de la nacionalitat del Ebro.

Per acabar, la crítica moderna, aqueixa crítica dels nostres dias que trevalla ab un utillatge desconegut dels homes eminents de la primera mitat del nostre sigle, ¿quina es l' última paraula que ha dit en la qüestió?

Precisament per un home respectable s' ha fet del *lloch que ocupan los Celtas en la Península pirenaica Die wohnsitze der kelten auf der Pyrenäischen halbinsel von* H. G. Phillips; Wien 1872; objecte especial d' estudi y nosaltres tenim una gran satisfacció al fer constar que En Phillips del pur estudi histórich y filológich ne deduheix la nostra mateixa conclusió, aixó es, que los Celtas no ocuparen may, ni may se barrejaren ab los pobles mediterránis, aquesta es la segona de las sevas conclusions, *id. id.*, pl. 40, conclusió en l' assunto tant mes important quant lo dit autor en un altre estudi sobre «*la inmigració dels Ibers en la península Pirenaica, Die einwanderung der iberen in die pyrenäische halbinsel von* H. G. Phillips arrivá ja á la mateixa conclusió prenen per punt de partida l' estudi del lloch que ocupaban los ibers en la peninsula, y aixis diu que los Celtas «vivian en lo N. vivian en lo Sur, vivian en lo mitg de la península»—*sie* (los Celtas) *wohnen im Norden und wohnen im süden und wohnen in der Mitte Hispaniens, id., id.*, pl. 45;—mes no diu que los Celtas com Celtas, ó com Celt-ibers visquessin y notis bé, en l' Est d' Espanya, ni en la costa mediterránea que es lo lloch assignat per En Phillips y per nosaltres al poble Iber ó al Iber-semítich, ans per lo contrari diu ab totas las lletras que los ibers s' assentaren desde las columnas de Hércules per la costa Est d' Espanya, en lo que diu «no hi ha lloch á dubte.» *Es ist nicht zu bezweifeln, dass manche derselben auch über die Säulen des Hércules, etc.*

(1) Per precisar aquest punt es necessari examinar las monedas que portan los epígrafes

ΛÞ↑◁H, ᛘΛ▲◁H,

las primeras portan lo símbol ibérich, las segonas lo símbol céltich.

En Heiss llegeix las primeras *Laaure* y las dona á *Iluro* que porta á Lloret. La lectura la creyem errada, com se veurá en son lloch ↑ s' ha de llegir אוֹ ó עוֹ diptongos que 's poden trovar descompostos en los epígrafes monetaris y lapidaris com en lo cas actual. Donchs la verdadera lectura es *Laure* ó *Laire*, ó *Leire* y suplia una vocal entre ◁ y H, una *i* tenim Leirie lo nom d' Edeta tal com sona En Strabo, es dir Λείρια, l' actual Liria.

explicat recordant la posició de Sagunt situada entre 'l mar y los monts que dividian la costa dels Celtibers, dihent que tal vegada dita moneda senyalava un temps en que Sagunt estigué en sas mans.

Semblará que lo dit contrarie lo fet que apart ja innegable d' esser lo monetatge catalá del temps de la conquista del pais per Roma, fet deduhit de la concordancia de pes entre las monedas romanas y las catalanas. Empero hi ha que notar que aquesta concordancia pot comensar en 259 a. de C. Donchs entre lo temps á que podia comensar la concordancia de pes y la vinguda dels romans media mes de mitg sigle, temps mes que suficient per que 's realisessen los fets que havem suposat.

Tal vegada los no esversats en los estudis históричs s' estranyin de que en tal temps poguessen concordar los sistemas monetaris llatins é ibérichs, mes cada dia la crítica histórica moderna demostra que los pobles antichs lluny de viure aislats vivian en la major comunitat, no essent extranys per un pais los progresos realisats per un altre, y en punt á los pobles mediterranis es innegable una certa unitat de civilisació. Recordis com proba que la fetxa de la concordia entre Sagunt y Roma es de 226 a. de C.

Mes encara que fos demostrat esser imposible lo que acabem d' expressar, tindriam una explicació del tot satisfactoria del fet de trovarse en las ciutats fronterisas lo símbol del genet ab llansa en ristre y es el de dominar en dits pobles lo element celta, y com lo monetatge ibérich continua encara durant 200 anys baix los romans, se

Que no pot esser Iluro 's veu á primer cop de vista, puig sobre faltar la *i* inicial, hi hauria que llegir las demés lletras d' un modo del tot arbitrari.
Segons diu En Heiss ja En Delgado porta ditas monedas á *Leiria*.
Las monedas que dona En Heiss á *Leiria* son precisament las segonas, las que ell mateix llegeix *Iloure* de modo que si fos posible atribuir monedas á l' *Iluro* laletana se l' haurian de donar las d' Iloure, mes En Heiss no ho fa per dos rahons poderossísimas: la primera, per no portar lo símbol ibérich ó catalá sino lo celtich: la segona, per lo seu lloch de procedencia, *encontorns d' Alicant*. Donchs desde aquest moment podem ja afirmar que may las monedas ditas d' Iloure ab símbol celtich se podrán atribuir á los pobles de la costa catalana.
Nosaltres creyem en rahó de la seva procedencia, que las monedas en questió son de *Ilorci*.

compren que cada poble acunyés moneda ab lo símbol de sa rassa, quant ja no eran posibles entre ells guerras de conquista.

A nosaltres no 'ns repugna veure en la Cerdanya, en l' Urgell y Pallars y en l' alt Aragó lo element celta, puig hauria sigut maravella que quant los Volkes Tectosages guanyaren tot lo mitjorn de la Fransa s' haguessin contingut precisament devant la ratlla pirenaica, y que quant los Celtas rebassaren l' Ebro y vingueren fins prop la costa per part de Valencia y Murcia no haguessin forsat la nostra frontera. La linea fronterissa pogué, donchs, vacilar, repetimho, pero res mes.

¿Sagunt seria una escepció?

De Sagunt hi ha monedas ab lo genet ab llansa en ristre, pocas y raras, n' hi ha ab lo toro, ab lo dufí, ab la petchina, ab lo barco las mes y mes importants: no n' hi ha ab lo genet ab palma. Donchs l' hipótesis de dominar en Sagunt un element contrari ó distint quant menys d' orígen de rassa, del poble iber, sembla ben fundada.

Los historiadors llatins y grechs lo mateix que 'ls geografos estan d' acort en punt á atribuir á Sagunt un orígen grech. Sagunt fou creada per los grechs Zacintos diuhen unánimes, y Strabo ho diu en tres paraulas, Σάγουντον, κτίσμα, Ζακυνθίων *Saguntum a Zacynthiis conditum.* (1)

Mes també afegeixen que desprès hi vingué á Sagunt una colonia d' italiotas, de Rutuls de la ciutat d' Ardea, y Sili Italich conta que Hércules construhí las murallas de Sagunt. No donchs sens rehó l' ilustre Momsem diu parlant de Sagunt *la semi-grega.* (2) Nosaltres sens negar la vinguda de la gent d' Ardea per mes que lo fet se 'ns fassi extrany, havem de comensar l' estudi de la fundació y poble Saguntí per los que venen ocults ab lo mito d' Hércules y ja sabem que aquestos no eran altres que los Chethas-fenicis. Despres vingueren los grechs de Zacyn-

(1) *Geogr. edi. Müller,* pl. 132,—12—(6).
(2) *Histoire Romaiue.*—Vol. III, pl. 121.

tho, los Rutuls d'Ardea, pero may com á fundadors, sino com á colonos, de la manera com anaren á Ampurias los focenses.

Aixó es lo que resulta dels historiadors antichs, mes, encara que semble paradoxa, los antichs, de las cosas de l' antiguitat d' ells ne sabian molt menys que nosaltres. Avuy coneixem los orígens históričhs dels pobles millor de lo que 'ls coneixian los homens mes sabis de dos mil anys enderrera, y es per aixó que avuy podem sostenir y demostrar que Sagunt no sigué ni fundada per los grechs, ni per los chetas; que 's una pura ciutat iberica com demostrarém en son lloch, y no sent possible per Sagunt mes qu' una posició escepcional com la d' Ampurias, no l' havem de considerar com formant part de l' unitat politica que los romans trovaren aliada ab los cartaginesos, mes tampoch com úna ciutat estranya al pais, es dir, una mera ciutat colonial.

LO NOM NACIONAL

Coneixem l' existencia d' una nacionalitat; coneixém los seus térmens, las sevas divisions polítich-administrativas; la rassa y poble que la formava; la seva bandera: ¿y no coneixeríam son nom? Lo poble del Ebro, com poble histórich, ¿era un poble innominat?

Si hi havía pobles innominats en la nostra península, en veritat no eran los pobles del Ebro. Polibi ho diu ab totas las lletras: «fora de la costa que porta 'l nom de Iberia, tot lo restant d' Espanya no tenía nom comú.»

De modó y de manera que sols se veya per grechs y romans una nacionalitat en la península, y aquesta era la Ibérica.

Avien, traduhit per En Cortés, diu.

> «Hay quien piensa y opina que la Ibéria,
> «De este tomó su nombre (del Ebro) no del otro

«Que por junto á los ágiles vascones
«Presuroso á su centro se encamina;
«Y es cierto que cuanto al Occidente
«De dicho rio se dilata y yace
«Iberia comunmente se apellida.»

Avien distingeix perfectament entre un poble ibérich de la dreta del Ebro y un poble sens nom, que no cita, pero que deixa al Orient del mateix Ebro.

Donchs lo poble del Ebro no era en rigor lo poble Iber.

Dionisi d' Alexandría digué també: «després de la Iberia vé 'l Pirineu, y després la terra céltica.»

Per Dionís, donchs, lo poble anónim del Ebro d' Avien era lo poble Pirenaich, y Pirenaich li diu també en Sili Italich quan conta: que 'ls primers que saludaren á Hani«bal—*Hanni-bal*— per jefe, quan la mort d' Asdru-Bal, «foren los guerrers de l' Africa, mes que no trigaren molt «en reconéixerlo lo mateix los habitants del Pirineu que «'ls guerrers del Ebro.» Nos sembla que per guerrers del Ebro s' han d' entendre las gents d' Avien, del seu Occident. Y més endevant, diu que Asdrubal rebé 'l gobern de la part occidental de la península, això es, l' Iberia propiament dita (1).

Y aquesta declaració mereix probarse, puig nosaltres havém dit y repetit cent vegadas que 'l poble del Ebro formava una sola nacionalítat.

Los historiadors romans sempre que parlan del nostre poble li diuhen lo poble Cis-ibérich, comprenent los pobles de la dreta y de l' esquerra de dit riu, cosa que no 'ns detenim á demostrar per lo mateix que aquest punt es tractat ab la extensió que reclama en altre lloch.

Acostantnos ja als temps baixos, trobém lo fet constant de la divisió, lo qual per nosaltres indica que á pesar de la dominació autoritaria de Roma persistían las nacionalitats de la nostra Península, y axí diu l' Emperador Constantí Porphyrogeneta en lo seu tractat *De Administr.*,

(1) CORTÉS.—*Diccionari* etc., t. III, pl. 47.

Imper. cap. XXIV,—puig diu, que «foren duas las Espanyas; ...una la gran, y altre la petita. Charax en lo *llibre III* de las sevas Helénicas diu: «que 'ls grechs donaren á Hispania lo nom d' Iberia, quan encara no havian adquirit una completa noticia del nom qu' era general á tota la nació, sino que extenent á tota la provincia lo nom del Ebro y dels seus contorns donaren á tota la terra lo nom d' Iberia.» (1)

Lo dit per l' Emperador Constantí nos porta de ple en los temps mitjans y aquí es de veure com vivia encara en l' octau segle de Cristo, en lo cor dels espanyols lo fet de la gran nacionalitat Ibérica ó Catalana.

Lo Cronicon de Isidoro de Béjar, conegut per lo *Pacence*, nos ha conservat per lo seu temps, any 754, un detall preciós, per probarnos lo que veurém més pel clar en l' última part d' aquest trevall, que la nació catalana dominada y constrenyida per Romans y Goths, existeix de fet, puig existeix lo seu esperit.

Y diu lo *Pacence:*

«*Tunc in Occidentis partibus multa illi prœliando proveniunt prospera, atque per ducem Zama* (Aç-Çamh) *nomine tres minus paululum annos in Hispania ducatum habentem*, ULTERIOREM UEL CITERIOREM HIBERIAM PROPIO STYLO *ad vectigalia inferenda describit;* lo que demostra que no havia mort lo nom d' Iberia, *propi* del poble catalá.

Per últim, los geógrafos é historiadors árabes encara diuhen lo mateix y més pel clar; això es, que d' Espanyas al menys n' hi havian duas.

Diu Ar-Razis: «d' Espanyas n' hi há duas partidas per la corrent de las ayguas y dels rius: la Espanya de Llevant y la de Ponent. L' Espanya de Ponent es la que regan los rius que van al Mar-gran, y comensa en la Cantabria, se junta ab la Vizcaya, y per Agreda vé dret á Cartagena y Lorca.»

(1) *Púnicas.*—Llim. I.
(2) *Pacence.—Chronc.*—48.

Al-Makkari repeteix lo dit pel moro Rasis, y divideix l' Espanya, com ells, en Occidental-Ponent, y en Oriental-Llevant.—Y diu que l' Oriental *es coneguda tambe per lo nom d' Espanya antiga—remota*—que es la que va pel curs del Ebro.

Resulta, donchs, de tot lo dit, l' existencia en la vall del Ebro d' un poble unit, compacte, d' una nacionalitat que desde la Viscaya á Lorca y mes enllá del Pirineu estenia 'ls seus dominis. Aquest poble era 'l poble Iber, Pirenaich, Cis-Iber, etc., y dihém etcétera, perque més endevant trovarém lo verdader nom nacional del poble Iber.

A la demostració histórica y geográfica dels autors antichs, hem d' afegir ja la demostració arqueológica més evidenta encara per lo gráfica: recordis la clasificació monetaria d' En Delgado, y lo dit per En Heiss.

Resulta, donchs, probat que pels antichs del poble que acunyava monedas ab lo símbol del ginete portan la palma, lo poble que anava del Ródano á Mûrcia, de Barcelona á dalt de Saragossa era l' únich poble que tenía *nom comú* en Espanya, y que aquest nom era 'l nom gloriós d' Iber.

Empero sabém qu' aquest nom no al rebé en la pica nacional lo nostre poble sino que li donaren los extrangers.

¿Portá, donchs, may, un nom propi, particular, aborigena, si axís se pot dir, lo poble Iber?

—Sí.

Diu Strabó: «Ja en lo nostre temps l' Iberia 's troba «terminada per los Pirineus y molts escriptors aplican «com sinónims los noms d' Iberia y d' Hispania á quant «está en la part citerior del Ebro. Los antichs escriptors «á tots cuants habitavan aquesta regió los hi donaban lo «nom d' *Igletas*.» (1)

Veus aquí un fet d' una importancia escepcional, una

(1) Obra citada.—Lloch cit.

declaració d' un nom que havía d' obligar lógicament als nostres historiadors á llargas desquisicions per averiguar la seva etimología y trascendencia, pero que apénas si dos dels mes ilustrats ne fan cas.

Lo bisbe Margarit, lo gran amich dels reys católichs, creyém qu' es lo primer en recullir l' observació de Strabó y encara no fa res més que repetir las paraulas del geógrafo grech, puig axís s' explica:

«*Hispaniæ Europæ terminos claudit, hanc veteres ab Ibero ante Iberiam, postea ab Hispano Hispaniam cognominaverunt. Ab initiis autem Igletæ dicti sunt, ut placet Strabon lib. III ubi de Iberia loquens ait: nostri sæculi homines ipsius confinia Pyrænæos montes possunt, eamdem quod Iberiam et Hispaniam nominant, hoc Strabó, etc.*» (1)

Y ja res més trovém en los nostres historiadors del renaixement y dels nostres dias sobre lo dit per Strabó, y axó que 'ls que més modernament han escrit sobre la nostra historia podían aprofitar l' estudi que de tant important punt havía fet En Cortés en lo seu *Diccionari geográfich.*

Y diu En Cortés: «Aqueixos Igletas reduhits en temps de Strabó á un petit poble no son altres que 'ls *Ilans* de Plini, los *Castilans* de Tolomeo», ab lo qu' estém del tot conformes; mes disentim en lo que afegeix de que Strabó per error, ó bé per error de copista, y posa una *g* en lo nom, sent axís que ja s' endevinará, que per nosaltres es molt necessaria.

Descartada per En Cortés la *g* queda reduhit lo nom á *Iletan* ó *Ilatan*, y diu aquest nom porta la radical hebraica *Ila* que vol dir, *cosa alta*, *altura*, *elevació*, *ascenció*, *torre*, *castell*, y d' aquestos Ilatans diu En Cortés, vé 'l nom dels Catalans per haver, per error Tolomeo, pres l' escepció de *castell* en lloch d' *altura*, d' ahont fa *Castellano*, *Castelans*, CATELANS.

Nosaltres conformes ab la conclusió disentim ab lo desarrollo y martxa d' ella.

(1) *Episcopi Margarit Gerundensis paralipomenon Hispaniæ.*—Granada 1545.—Llib. I.—fol. VI.

Estimém que Strabó escrigué bé dihent *Igletas*, y l' únich error que hi veyém es una metátesis de las més vulgars y comunas, puig lo nom no es *Igletas*, sino *Ilgetas*.

Il-getas es igual á *Il-Chethas:* ·'oném á n' aquest nom la terminació goegráfica *tham*, y tenim que 'l país dels *Castellans* de Tolomeo surt clar de *Ila-Chetha-tehans*, CHETHA-ILA-THANS.

Donchs lo verdader nom que amaga la metátesis d' Strabó *Igletas*, no es altre que *Ila-getas*, *Ila-get-tans, Ila-cheth-thans*, *Chetha-il-thans*, CATHA-L-ANS.

Puig tenim conegut lo nom gloriós de la pátria, puig la seva etimología nos dona 'l nom del poble civilisador de la península, comparém la nostra conclusió, ab la teoría d' avuy respecte al nom dels *Cathalans* y de *Cathalunya*.

Fins lo sigle passat no 's doná ab una etimología enrahonada del nom de Cathalunya.

Lo Marques de Llio proposá que 's llegis *Goth-land* lo que una vegada atmés doná d' un modo natural lo nom de *Cath-a-lan,* y ab la terminació *ia* greco-llatina *Cathalunia Cathalunya*. (1) Popularisada aquesta etimología per En V. Balaguer, y acullida per En A. de Bofarull que la corretgés introduhinti una nova dificultat puig escriu *Goth-s-ladd* ab la *s* del genitiu que portan en aleman aquesta clase de noms compostos, avuy dita etimología te us corrent.

Nosaltres ferem observar en primer lloch que la terminació *land* nos sembla molt moderna en aleman, y tenim per antigua la terminació *than* que com sabem es propia de tots los pobles antichs, axís dels Arias com dels Iranesos y Semítichs.

Filológicament no 'ns donaria pas ab la terminació *than* ó ab la gótica *thonjan* que ab rigor seria la que s' hauría d' usar lo nom *Cathalan* ó Catalunya, puig de *Goth-thanjan*, no 'n podem fer mes que *Chat-ian* faltantnos la sílaba *la* que seria necesari improvisar.

En segon lloch la proba histórica no te tampoch un va-

(1) *Memorias de la Real Academia de buenas letras de Barcelona— To. I. Part. II—pl.* 582 y 583.

lor decisiu. Es cert que á la Galia languedociana y á la part de Cathalunya que se sostregué als alarbs li donaban los franks lo nom de *Gothia*, *Gocia*, en rahó d' esser país dels *Goths*, pero tampoch es menys cert que sempre y quant los reys franks han de donar nom á los habitants de la Septimania y Catalunya los hi diuhen *hispanichs*. Aquestos dos fets se compadeixen perfectament, puig son un nom vulgar y un nom oficial. Goths continuaren sen los Catalans despres de la derrota del Guadalete, y com Gots apareixen sempre durant lo sigle VIII, y Goths son quant la reconquista de la patria.

Pero en aquest punt torna la cuestió linguística, y donant per atmes lo sustantiu *goth*, demana d' ahont sortí la paraula *land*.

Si aquesta paraula fos de us corrent en Fransa, ó hagués sigut usada per los Franks com per los moderns alemans per significar país, comarca, etc., tindrihem una explicació satisfactoria, mes quant vejem que sols los Franks diuhen *Landes* á las regions desertas de la costa invadidas per las arenas del mar, no podem consentir l' us d' un nom que res justifica, ni un document, ni un nom geográfich. Consti donchs be, que quant tantas y tantas vegadas se trova escrit en documents dels sigles VIII y IX la paraula *Gothia*, *Gocia*, ni una sola vegada, ni per dits sigles, ni en altres sona la paraula *Gothsland*.

Comparant lo resultat obtingut tenim que mentres nosaltres presentem un poble histórich, ab tradició histórica, y ab determinació geográfica coneguda conservant y dihentse *Cathalans*, los que estiguen per l' etimología goda, no poden presentar un sol dato en lo seu favor, fora d' una etimología racional no justificada per monuments de cap género.

No creyem que sens fassi l' objecció de fer del poble *Castella* ó *Castel-la* de Tolomeo que corresponia segurament al grupo de montanyas de S. Llorens del Munt ab Tarrasa per capital lo centre, lo cor del país del Ebro vista la seva curta importancia histórica en la mes remota

antigüetat, mes per si á algú se li hagués ocorregut semblant objecció, dirém: si no fos un fet de tota certitut el que lo gloriosíssim nom d' Helen sortí ó fou conservat per lo poble de l' *Helladia*, districte 'l més miserable y trist de tota la Grecia, ¿qui podria may creure que los Helens los autors de la gran civilisació europea portessen tan humil orígen?

Puig encara Tarrasa guanya á Heladia en fets gloriosos, encara Tarrasa pot presentar més títols á esser reconeguda y estimada com lo cor y centre de Catalunya.

En las nostras peregrinacions per la terra catalana, quan ab l' Album sota 'l bras, y ple lo cap de fantasías históricas veyam aixecarse l' una prop l' altre, per sobre de totas las montanyas, dominantlas per sa altura y per sa magestuosa forma, Montserrat y S. Llorens, nos semblavan las duas fitas que primer posá Deu quan de las entranyas del mar ne feu sortir la patria catalana. Nos semblavan los centinellas de la nostra independencia ó nacionalitat y de sas covas ne veyam sortir los primers habitants de nostre país, y de las mateixas ne feyam las covadongas catalanas: recorreguent los seus tallats flanchs, pujant á los seus cims rodejats de precipicis, nos figurabam veure als héroes que disputaren a Romans, Goths y Alarbs la terra patria, y aixís nos deyam que país de tan singular estructura geológica, de tan particular ossamenta habia de correspondre á un ser superior, y ¡ja ho crech que hi responia! puig allí anidaren los primitius catalans, y allí conservaren en lo fons de sas baumas lo nom gloriós que inmortalisaren Indibil y Mandoni y Ampurias y Sagunt, y que ressonant continuament, anaban á sentir y á confortarsi los que sempre animosos no desesperaban de portar lo seu ressó per tot lo contorn del Mediterrani.

Lo cert es, que una vegada se han vist lo Montserrat y S. Llorens no s' olvidan may més, que caracterisan lo nostre país, y que tothom ne treu la convicció de que han de haver representat un paper principal en la historia ca-

talana. Donchs á un districte tan singular com el dit corresponia al poble *Ca(s)tal-la* de Tolomeo.

La seva historia es curta pero brillantíssima: quan tota Espanya obehia la veu dels reys goths los de Tarrasa ó de *Egosa* ó *Egara* qu' aquest era son nom ibérich se mantenian libres é independents en sas montanyas, no sucumbint á Leovigild fins 754 quan ja tota Catalunya se preparaba per ajudar lo alsament de son fill.

Si foren los Catal-lans los reders en sometres als goths (1) foren dels pochs, que á pesar de trobarse en mitx de Catalunya, conservaren la seva independencia en front dels Alarbs (2), demostrant axís que eran los verdaders fills dels que no cediren sino á Leovigild; quan fets tan extraordinaris se poden contar d' un petit poble enclavat en lo cor del país, be se 'l pot creure digne del honor de haber conservat y guardat lo nom de la patria.

(1) Marca.—*Marca hispanica Cap.* XXVII-VI, col. 217, atribuheix lo fet contat per lo Viclarense á los de Egara; En Cuaresmar en la seva *Carta al Baron de la Linde* sobre la població de Catalunya atribuheix lo fet als d' Ager guiat per la similitut del nom. Lo cert es que de lo dit per lo Viclarense res se 'n pot deduhir, puig diu: any 571.—*«Leovigildus Rex Are-«genses montes engreditur, Aspidium loci seneorem cum uxore filiis captivos «dudiccit, opes que ejus loca in sua redigit potestatem.»*—A nosaltres no 'ns faria pas estrany que 'l Viclarense no 's referis mes que als *Arsenses* de la vasconia.

(2) *Capituléria Regem francorum.*— *Vol II*, pl. 17.

LA LLENGUA

LLINGÜÍSTICA

L' alfabet ibérich ó catalá

Si abriguessim la pretensió de que lo que nosaltres dirém respecte 'l valor dels signos empleats en l' escritura ibérica fos l' última paraula en l' assumpto, diriam que s' han trigat tres sigles per explicar l' antich alfabet dels catalans. Mes ¿en materia tan difícil, y en la que s' han empleat desde Fulvi Ursino (1577) fins á nosaltres, homens de tan gran valer com Velazquez, Humboldt, Grotefend, Saulcy, Boudard, Delgado, Heiss, per no anomenar més que 'ls qu' han deixat resultats positius, ¿pot dir ni presumir ningú que la seva paraula sia la última, tan més quant encara no 's llegeixen las inscripcions lapidarias, Turdetanas, Celtibéricas é Ibéricas, sens dificultat ó ab dificultat?

No farém l' historia dels trevalls del nostres predecessors que d' Ursino á Lorichs se poden trovar reunits bé que ab errors de doctrina en lo conegut llibre del numismátich danés, mes si farém constar los grans serveys prestats per En Saulcy y En Boudard predecessors d' En Delgado.

Empero lo trevall definitiu, puig avuy sols se poden corretgir detalls més ó menys importants, pero en fí, de talls, es degut á nostre compatrici, á n' En Delgado, á qui es possible que may Espanya li agraheixi prou lo fet, mes per quí guardará un gran lloch la posteritat.

Deixeble En Heiss de mestre tant eminent ha perfeccionat l' obra del mestre.

Nosaltres ab tota l' humiltat del que viu lluny dels centros ahont viuhen los especialistas de la materia, proposarém algunas correccions y explicacions de las que nostres lectors sentenciarán l' importancia.

La primera innovació que introduhim es la de donar al nostre alfabet lo nom d' *Ibérich* ó *Catalá,* nom que no es fill d' un excés d' amor patri ni de ganas de variar per variar, mes com no hi há res que fassi equivocar tant al home com l' imperfecció de la seva llengua, nosaltres no estimém may ociós tot lo que 's fa per afilar l' instrument de que 's val en son trevall lo pensament.

Nosaltres havém vist históricament la gran nacionalitat Ibérica ó Catalana, l' única gran nacionalitat de la nostra península pirenáica en lo temps antich, donchs aquesta nacionalitat té dret y 's mereix que 's dongui al alfabet qu' inventá ó del que 's serví per' escriurer, son nom.

Lo nom generalment atmés y en us, es lo de *Celtibérich,* (1) nom fals, errat, y subjecte á grans equivocacions sent la primera la de veurer celtas allí ahont may n' hi haguéren, com succeheix per l' antiga Iberia.

Luego 'l de donar en la obra de la civilisació de la pe-

(1) A escepció únicament d'En Hofrath George Phillips que públicá en 1870 un estudi sobre l' alfabet ibérich, *Ueber das Iberische Alphabet,* quí doná y usá lo nom d' Iber per las mateixas rahons donadas per nosaltres.

Lo trevall d' En Phillips no té cap valor, puig desconeixent los trevalls d' En Delgado y d' En Heiss, y prenent per mestre á n' En Boudard cau en los mateixos errors del sabi escritor francés. Per lo tant, no 'ns ocuparém del trevall del autor alemany que tanta predilecció mostra per las antiguetats ibéricas.

nínsula un lloch preeminent á un element que no n' hi tingué cap, puig los celtas no portáren al país pirenaich, una idea, un fet, un instrument de trevall que no posehís ab gran ventatje l' element aborígena, gracias al element semítich de la costa mediterránea. Perque dihent celtibérich al alfabet antich, sembla que 'ls celtas l' inventáren ó que hi portáren la millor part, quan es ben segur qu' en ell no hi tinguéren la més petita participació.

En Delgado y En Lenormant (1) han demostrat que per lo que toca á la forma de las lletras la matriz se trova en los alfabets fenici, arcaich y sidonés, y en l' alfabet samaritá arcaich.

L' importancia extraordinaria d' aquesta atribució ara del tot se veurá.

Quan los Chethas arriváren á l' Egipte, 'ls egipcis havían ja deduhit del seu sistema d' escritura ideográfica pura, 'l sistema silabari, y no dirém lo sistema fonétich, l' alfabetisme, per lo mateix que 's posa quan las dinastías XVIII ó XIX l' época ó temps en que 'ls semitas prenguéren de l' escritura hierática egipcia, ó de la hierática geroglífica com sosté N' Halevy (2) la forma de las lletras lo poble Cananense.

Avuy ja no 's diu que 'ls Fenicis sigues lo poble inventor del Alfabet, y en honor de la veritat los Fenicis desde 'l temps de Sanchoniathon ja tenian escrit que 'l seu alfabet, la seva manera d' escriure l' havían apresa dels Egipcis, y que 'l célebre Taauth—*Thot-Hermes*—los hi havía ensenyada. Avuy se té com un fet histórich fora de tot dupte que 'ls Fenicis ó Cananeos lo que feren fou divulgar lo sistema d' escriure per tot lo mon occidental, es dir, per l' Europa y Africa Mediterránea.

Sols, donchs, tindría per nosaltres un valor de pura

(2) Lenormant.—*Essai sur la propagation del alphabet phenicien.*

(3) *Melanges d'archeologie et d'epigraphie semitiques.*—Ultima memoria.

curiositat, donar aquí l' alfabet arcaich fenici, mes per lo contrari, l' estudi de la forma de las nostras lletras comparadas ab las de las sevas mares té una gran importancia per deduhir

1.r lo poble que ensenya á escriure als primitius catalans;

2.n lo temps en que aixó succehí;

3.r l' época d' introducció de tals ó quals lletras.

Veus aquí un punt que 'ls partidaris de l' influencia grega preponderant en Catalunya no haurían hagut de olvidar, puig res nos hauría demostrat fins ahont anaba l' influx del poble grech, com lo demostrar que 'ns havían ensenyat á escriure. Y per compte d' aixó ¿qué veyém?

En Mariette estudiant las lletanías divinas d' alguns temples de bora del Nil, lletanías clasificadas ú ordenadas com las dels Sams, es dir per ordre alfabetich, diu que per los Egipcis l' ordre era 'l següent.

d. t. s. à. u. f. a. p. m. n. h. k. s. b. v.

mancan donchs per completar l' alfabet egipci las següents articulacions:

i. k. q. k'. r.

de las que avuy per avuy no coneixem lo seu ordre en l' alfabet egipciach.

Lo poble cananeo no adopta tal ordre sino 'l següent, com es ben sapigut:

ha. b. g. d. *he*. *hu*. dz. h. th. *hi*. k. l. m. n. s. *ho*.
p. ts. q. r. ss. t.

componet donchs un alfabet de 22 lletras. Dihem *ha*, *he*, *hu*, *hi*, *ho* per demostrar que aquestas lletras si be sonan com vocals per nosaltres, eran y son consonants per los hebreus, demostran donchs per l' *h* la seva aspiració.

La gran invenció dels Fenicis, diu En Lenormant radiá casi instantaneament en cinch direccions diferents, forman cinch tronchs y son.

1.r—Lo *tronch semitich* que conserva exactament lo valor de las lletras fenicias, y que 's divideix en dos familias l' *hebreu samaritá*, y l' arameo.

2.o—Lo *tronch central*, que compren la Grecia, l' Asia menor y l' Italia.

3.r—«Lo *tronch occidental*—«traduhim literalment—» «que compren las escrituras qu' han sortit del alfabet fet «pels colonos tirrens als habitans indígenas de l' Espanya «antiga. Aqueix tronch no conta mes qu' una sola familia. «Te com lo precedent, per caracter fondamental la modi«ficació del valor dels signos d' aspiració fenicis. Mes la «tendencia segons la qual se modifiquen y alteren las lle«tras es notablement diferenta.»..... (1)

4.t Lo *tronch septentrional.*

5.n Lo *tronch indo homerita*, árabes, libys etc,

Del estudi fet per En Lonormant del nostre alfabet res ne podem dir, puig apesar d' estar en impresió la seva obra desde 1872 sols s' han publicat dos tomos dels que ja 'n van duas edicions, sens arribar al alfabet occidental; mes de lo dit per un home tan eminent resulta ja aquest fet d' observació importantíssim, que 'l grupo occidental es dir Ibérich, *se diferencia de un modo notable* del del grupo central; donchs lo nostre alfabet res te que veure ab los alfabets d' Italia y Grecia; pero ab aixó no volem dir que l' influencia de nacions que á tan alt grau portaren la seva civilisació passen per alt per l' Iberia, no per cert, los grechs influiren poderosament en la nostre cultura, mes com influhixen avuy en lo mon los pobles mes forts en civilisació, no com poble conquistador agermanat ab lo antich poble catalá.

Consti, sí, qu' en Lenormant explica algunas de las lle-

(1) Obr. cit.—Segona edició, tomo I, pla. 111.

tras del nostre alfabet com derivadas desde lo mes antich del alfabet fenici arcaich, en lo que disenteix En Delgado que dona la preferencia al samaritá, pero sempre resulta del seu trevall de comparació que de las 25 lletras qu' ell dona al alfabet ibérich, 18 diu que surten dels alfabets samaritá y fenici arcaich, y 7 del grech arcaich, y encara per aquestas 7 fem nosaltres totas la reservas degudas, puig al menys tres, l' *alef*, la *heth*, y la *caph* nos semblan fenicias. En un y altre cas, sempre la atribució se fa 'l alfabet qu' usaria lo poble Chetha de la costa, (fenici) ó del interior, (samaritá). Aceptant com punt de partida l' alfabet samaritá que es l' alfabet mes antich de la llengua hebraica, En Lenormant lo caracterisa dihent; que 's distingeix «per lo carácter vago é inde«terminat de las sevas vocals no exprimidas en l' escritu«ra. De la mateixa manera las aspiracions y las mitjas «consonants del alfabet fenici, be que modificadas per l' «us y per lo transport d' un poble al altre, guardan lo «seu valor primitiu, y no 's tornan ni vocals, ni conso«nants ordinarias. En algunas escrituras, lo número de «lletras aumenta per exprimir una riquesa d' articulacions «mes gran que la del organo fenici. Mes aqueixas adi«cions, que 's fan constanment per lo desdoblement, no «cambian la naturalesa y 'l modo de expremí dels sons «de la llengua.—Ademés la direcció de l' escritura es sem«pre 'l de dreta á esquerra.» (1)

Veyam, donchs, si aquestas condicions se donan per l' alfabet y escritura ibérica.

Aquí ix una questió que no podem tractar en detall en aquest moment; empero esperém que sens rebrá la conclusió ab benefici de la promesa que fem de tractarla ab tota extensió y aquesta questió es la llengua empleada en l' escritura per lo poble primitiu del Ebro.

(1) *Idem. Idem. pl.* 169.

Ja está dit que de nostra teoría histórica se deduheix clar lo fet de que si la llengua dels primitius catalans, dels Catalans aborigenas podia esser, y era l' euskar, que la llengua dels Chethas havia d' esser l' hebrea pura, ó l' hebrea-fenicia etc., es dir, un dialecte quan menys del hebreu.

Mes forts los civilisadors que 'ls civilisats, mes forts en medis de cultura, puig ells arribaren á las nostres costas, guerrers, artistas, lliterats, sabis, metalurgistas, quant los catalans-aborigenas vivian en plena edat de pedra, lo logich, lo natural era que imposessin ab la seva cultura la seva llengua, com sigles y sigles després ho férem los espanyols en América.

Fins aquí lo fet históricn; lo fet filologich y llinguistich haviat vindrá á robustir y confirmar la nostra doctrina, y ab aixó 's veurá la gran part que 'n tot concedim nosaltres al fet esperimental. ¡Tant debó altres ho fessin axís!

Donchs si lo nostre poble primitiu parlava primer vasch, y després parla diguemho aixís hebreu, lo nostre alfabet, lo nostre sistema d' escritura á quina de las dos llenguas ha de correspondre? ¿Hi haurá una escritura y alfabet ibérich-euskar, y una escritura y alfabet ibérich-semitich?

Recordis que lo poble primitiu no tenía ni alfabet ni cap mena d' escriptura, y que una y altre cosa aprengué dels Chethas civilisadors d' Espanya.

Si la llengua éuskara dominá y no 's deixá vencer per la llengua semítica, l' alfabet y l' estil d' escriure ha de correspondre al geni de la llengua vasca; si succehí lo contrari, si guanyá la llengua semítica, l' alfabet y l' estil d' escritura ha de correspondre á aqueixa llengua semítica ó siro-alarb, que nosaltres dihem esser l'hebreu sense serho, per quant d' ell nos servim per la traducció, seguint lo camí obert ja per las traduccions fenicias y punicas á pesar de no esser ni lo punich ni lo fenici lo mateix que 'l hebreu sino una llengua del mateix grupo filla ó mare, cosa qu' encara está per averiguar.

Aquest punt que es tot un problema, y un grandiós

problema 's tractará ab tot lo seu desarrollo al estudiar la llengua ó llenguas que parlaren los primitius catalans: en aquest moment, aceptis, repetim, baix benefici de proba, la nostra conclusió, que es la següent. *L' alfabet, mena d' escriptura y llengua dels primitius catalans, pertany al grupo hebreu-samaritá.*

D' aquesta conclusió ja 'n tenim demostrada una part, la del alfabet, puig com havem dit En Lenormant, En Delgado, y are afegirem En Heiss, aceptan y defensan l' idea de sortir la forma de las lletras ibéricas ó catalanas directament del fenici arcaich y del samaritá.

No 's pot dir certament que la forma de las lletras trahiexi la llengua que 's serveix d' ellas, avuy tal suposició seria un disbarat, mes per l' antich era una mica veritat.

Pero no hi ha cap dubte qu' un alfabet trahieix lo geni de la llengua, puig essent las lletras sonidos y no tenint totas las llenguas los mateixos sonidos, d' ahont el que no totas tinguen las mateixas lletras, ó lo mateix número de lletras, se pot deduhir la filiació de la llengua. Aixís apesar d' esser l' alfabet fenici fill primogenit del egipci, de contar aquesta llengua sols 20 lletras y 22 l' alfabet fenici ja 's descubreixen nous sonidos qu' indican diferencias radicals de llengua.

Donchs si nostre alfabet te 22 lletras y no 18 com l' egipci, ja sabem que la nostra llengua primitiva no era l' egipciaca, y si ademés, aixís com los egipcis no tenian en la seva llengua los sons de la ח de la ע y de la צ. Trovant los dits sons en lo fenici, donchs, tenim com una presunció, cas de trovarse en la llengua primitiva dels Ibers ditas lletras, y efectivament los nostres numismatichs unanimement las senyalan, una proba de pertanyar la llengua del poble del Ebro al grupo siro-alarb.

Lo que manca de la nostra demostració vindrá despres de tot lo que tenim que dir respecte al alfabet.

Essent tot quan havem dit innegable, se veu clar ab quina gran impropietat se dona al alfabet d' una gran part d' Espanya antiga lo nom de Celtiber.

Sen d' orígen fenici ó samaritá l' alfabet, tan si s' acepta com si se contrediu la nostre teoría histórica, prengué orígen y naixement en lo litoral mediterrani, puig á la costa vingué primer lo poble civilisador, en la costa posá las sevas colonias, y de la costa radica l' influencia civilisadora de la seva rassa per dins tota la península. L' ininterior no sapigué d' escriure sino quant la costa ja 'n sabia, donchs si l' alfabet es del poble de la costa, lo poble de la costa li ha de dar son nom, y aquest nom es el d' Iber. Sols si los Celtas l' haguessen modificat se podria aceptar lo que 'l seu nom figurés, mes quant es un fet de tota veritat que 'ls Celtas no inventaren una sola lletra, no hi ha per ahont dir celt-ibers, y molt menys encara celt-ibers, com si los celtas fossen l' element principal.

La segona observació, mes trascendental de segú que la primera, 's refereix al fet de no haber distingit cap dels nostres predescesors en los varis signos alfabetichs diferencia de regió, es dir que uns y altres es donen com comuns per pobles que parlaban llenguas oposadas, lo que ha donat lloch á dificultats de transcripció, y fins ha desacreditat un tant los grans resultats obtinguts, puig donan á un mateix signo ó lletra diferents valors, es demostraba l' inseguritat de la transcripció.

Nosaltres havem procurat deslindar los camps donant als pobles que parlaban celt-iber las lletras ab lo valor qu' ells los hi donaban, y aixís havem reintegrat en lo alfabet ibérich propiament dit, lo valor exacte de lletras qu' avans hi formaban ab una fonetica propia de la llengua celt-ibérica.

En rigor hi ha donchs dos alfabets, un alfabet Iber, ó catalá, y un alfabet Celt-iber.

L' alfabet que aqui junt donem es l' alfabet Iber, l' alfabet del poble ó de la regió qu' acunyá monedas ab lo simbol del genet portant la palma.

ALFABET IBÉRICH Ó CATALÁ

ALFABET NUMISMÁTICH

	TRANSCRIPCIÓ		
Lletras ibéricas.	Hebraicas.	Llatinas.	Procedencia.
ϷVϷ R ϷPDΔ	א	a	*Sekisa.* *Sagunt.*
I	ב	b	*Badalona.*
ᛇ	ג	g	*Seu d' Urgell.*
ΔX	ד	d	1-ϷIOᛘ-ΛϷΔ 2-*Lleyda.*
ⱵⱵⱵ E	ה	e	*Sax.*
	ו	u	
И	ז	dz	(Delgado).
H	ח	h	*Herr.*
◊◊	ט	th	*Sástago.* ᛘΛΛXᛘ◊
ᛘ	י	i	*Lleyda.*
ΠΩ‹‹‹(F	כ	k	*Sax. Xelsa.* *Id. Heiss n.° 5.* *Tarragona.*
ΛΓ Ⱶ (?)	ל	l	*Lleyda.-Xelsa.*
ᛘ	מ	m	*Sax. Omonoia.*
Ⲅ	נ	n	*Ampurias.*
ϟ Ƶ	ס	s	*Sax. Sagunt.*
⊙	ע	o	D Ⱶ Ⱶ X⊙♀
Π	פ	p	*Omonoia.*
ΨΨΨШ	צ	ts	*Lleyda.-Badalona*
XᛟX	ק	q	1. ᛘΛΛXᛘ◊ 2. *Iesos.*
♀◊♀◁Я	ר	r	*Lleyda.-Sagunt.* 5. omonoia.
MΣ	ש	ss, sh, sk	*Sagunt.*
X	ת	t	*Lleyda.*

ALFABET LAPIDARI

Lletras ibéricas.	TRANSCRIPCIÓ Hebraicas.	Llatinas.	Procedencia.
ᚹAD▷PΔ	א	a	*Castello.*
			Tarragona.
			Sagunt.
			Cerro de los Santos
ϒIV	ב	b	*Castello.*
ᛏ	ג	g	»
Δ	ד	d	»
ⱶH F	ה	e	*Castello.-Sagunt.*
↑↑ЧYV	ו	u	*Castello.*
	ז	dz	
H	ח	h	*Castello.*
⌽⊕◈◈	ט	th	»
			Sagunt.
ᛘN	י	i	*Castello.*
ϚCՈ‹ ›	כ	k	»
			Tarragona.
			Valencia.
ᛚΛ	ל	l	*Castello.*
	מ	m	
ᛘИN	נ	n	»
Ƨ ϟ	ס	s	»
ʊȣΘOʊ	ע	o	»
			Sagunt.
Π	פ	p	*Masdeu.*
ΨΨШΥΨ	צ	ts ó tz	*Castello.*
			Tarragona.
			Valencia.
			Sagunt.
ΧΧΧʊʊ	ק	q	*Castello.*
			Alcalà de Chisvert.
			Sagunt.
ϘϘϘ ◁	ר	r	*Castello.*
			Tarragona.
MΣ	ש	ss, sh, sk	*Castello.*
X	ת	t	*Tarragona.*

DIPTONGOS, SILABARI

↑↑Λ.	aa, ae, *ai*, ao, *au*.
VV.	ba, be, bi, bo, bu. Ab, eb, etc.
<<.	ka, ke, ki, ko, ku. Ak, ek, etc.
ΛΛΛ.	ca, ce, ci, co, cu, etc.
Λ.	Da, de, di do, du, etc.
Λ.	
Δ.	
Δ.	
ϟ.	ga, ge, gi, go, gu, etc.
ϟ.	gaa, gae, gai, gao, gau, etc.
ϟ.	
€	kaa, kae, kai, kao, kau, etc.
ΛΛ.	la, le, li, lo, lu, etc.

OBSERVACIONS SOBRE L' ALFABET Y SILABARI

IBÉRICH Ó CATALÁ

Λ—Cuatre vegadas se trova en l' inscripció de Castelló, y ni una sola que sapiguém en los epígrafes monetaris *ibérichs*.

Si diguessim ab En Zobel que l' inscripció de Castelló es lo monument epigráfich mes antich (1) y per lo tant anterior al monetatge catalá, tindriam que aquesta forma seria la primitiva forma de la א.

Atmeten tant sols lá posibilitat de que fos aixís, la objecció capital que 's pot fer á aqueix modo de veure es la que surt de la mateixa forma de la lletra.

Lo seu orígen no ofereix dificultat, es la א arcaica fenicia posada dreta, pero per trovarla en tal posessió, empero ab forma mes imperfecta que la nostra, es precís arribar als alfabets grechs.

L' alfabet de Thera dona sa primera forma, y consecutivament l' aném trovant en los demés alfabets grechs é itálichs.

Dita forma apareix en los alfabets grechs é itálichs 400 y 500 anys avants de Cristo, y se conserva y perpetúa fins los nostres dias.

(1) *Die münzen von Sagunt*—von Jacob Zobel de Zangroniz—pl. 20.

¿Per qué, donchs, quan apareix entre nosaltres no fá 'l mateix? Aixó dihem en vista de l' opinió d' En Zobel.

Si la nostre A al desapareixer obehis al fet de l' invasió d' un poble que 'ns imposés un alfabet nou, junt ab las sevas lleys y domini, tindriam una explicació satisfactoria, mes si per lo contrari, si el poble company de la acunyació monetaria, lo poble romá, arriba portanla, ¿com s' explica que aquesta lletra no 's trovi en las monedas ibéricas acunyadas baix la seva lley y sistema, y 's trovi en una sola inscripció del temps ibérich, puig en cap altre—de las que coneixém y publiquém en son lloch—tampoch se trova?

Tenim donchs:

1.er Que A no 's trova en las monedas ibéricas ó catalanas.

2.n Que sols se trova en una sola inscripció ibérica ó catalana.

3.er Que te la forma greca-itálica.

4.t Que se ha perpetuat fins los nostres dias per l' influencia romana,

Donchs l' A en virtut de la tercera y cuarta conclusió no 's pot admetre que s' introduhís entre nosaltres sino mitjasant la vinguda dels romans, y en los temps de sa incontestable influencia ó absoluta dominació, ó per l' influencia comercial greca, y si no fos aixís la solució de continuitat que resulta d' esser A anterior á Haníbal, y desapareixe precisament quant la portan los romans ab l' alfabet llatí es tan ilógica com inverosímil.

Per últim per quatre vegadas que 's trova la lletra en cuestió en l' *inscripció de Castelló,* s' hi trovan onze vegadas la P y P. Y de las cuatre vegadas, duas, *versos 16 y 21* serveixen per escriure lo tan conegut nom de Sagunt, *Arse*—AΦΣB—forma que com ja sabém no sona may en los epígrafes monetaris, y ja está dit que si dita forma fos anterior á las P, P, P, D, ab las que s' escriu en las monedas lo nom d' *Arse* hauria ocupat son lloch, y no daria com ja havem fet notar una solució de continuitat.

Mes com l' *inscripció de Castelló* es coetanea de la vinguda dels romans, com ja veurém per la seva lectura, en conclusió

tenim que dita lletra es una lletra extrangera, que procuraba introduhirse en nostre alfabet, cosa que no logra may, ó millor que sols logra al llatinisarse per complert lo país.

↑, ↑. Tots los numismátichs han fet de ↑, ↑ dos lletras diferentas, sens necesitat ni motiu, y fins demostran que no posan pas tota la deguda atenció en las lecturas de las medallas qu' examinan, puig que, si ab cuidado las llegeixen, veurien com una y altre forman s' usan per escriure un mateix nom. Com exemples citém los números 4 y 5 de la planxa XXVI de Lorichs (1) de las monedas d' Ausa, y 'ls 2 y 3, de la *planxa* XLVII del mateix autor de las monedas ampuritanas.

Nosaltres llegim lo nom ibérich d' Ampurias, AI*ntzir*, y el d' igual clase de Vich, AU*setz*, cas, donchs de que nostra lectura sia exacta, ↑ ↑, son iguals als diptongos AI, AU, y creyem que, com per lo nom ibérich d' Ampurias, alli ahont se trova una de las dos vocals del diptongo precedin ↑, ↑, que aquesta lletra, allavors no te mes valor que 'l nom de l' altre vocal.

Si estem en lo cert, *ai* será igual á עי; y *au*=או.

Tenim per profundisar aquesta demostració en primer lloch las monedas de la ciutat contestana á la que donan los numismátichs y altres lo nom de Gili. Los epígrafes monetaris porten ↕⊦⊩, ↓⊦⊩, y ↕; examinant las dos primeras formas veyem, que en la segona no hi ha cap indicació de vocal entre la G y la L, pero las segonas portan ademés en llatí lo nom, y soná *Gili*, pero en la primera tenim una lligació tan clara y evidenta de ↑↓ que 's incuestionable, donchs lo nom ya no es *Gili* ó escribintlo en hebreu גיל, sino געיל fen ↑=עי, es dir que nosaltres llegim *Gail*. Lo monograma ↕ descompost dona ↓ lletra consonant fundamental lligada ab una ↑ y una ⊦ per fer la altre cama del monograma, de modo que, suplintse las ⊩ que tenim conegudas, lo mot dirá ↓↑⊩⊦⊩ llegint lo diptongo descompost, axió es *Gaili*.

(1) *Recherches numismatiques concernant principalement les medailles celtibériennes*, par Gust. Dan. de Lorichs.—Tome I.

Ara be, ¿aquest nom es ibérich ó semita? En Heiss portan la *Gili*, á Penagila lluny de la costa, dalt de la montanya, en fa un poble ibérich, y esplica lo seu nom per «Pena ó penya», «roca», en euskar, y ***giri*** ó ***gili*** altura. Mes si *Gili* es com avuy se creu Benidorm, poble marítim, la explicació donada per ***Penagila***, que per lo seu escut d' armas sembla que ve de ***Penya-aguila***, no correspon á Benidorm.

Nosaltres proposem un nom semítich molt conegut, lo nom de אביגיל, es dir *Abi-Gail*, (*I Samuel 21, 3. 14*) que 'ns dona lo diptongo *ai* en *Gail*. Nom propi, que significa ***cujus pater exultabi***, que portaria lo seu fundador. (1)

De modo que del nostre estudi dels epígrafes monetaris resultan ja representar las lletras qu' estudiem las articulacions AI, AU, y aixó queda probat per las monedas de Ampurias, Vich y Benidorm.

Podriam donchs donar lo punt per terminat, mes com lo que abunda no danya, seguirem la nostra proba: estudiem ara la dita lletra en las inscripcions ibéricas ó catalanas.

En aquest punt bastara la lectura del *vers 8 de l' inscripció de Castelló* que diu—: **Ρ∆ΝΝ↑** :—y 's transcribeix, וחינדא, וח per או, y llegit tal com sona diu *Adoniiau* ó *Adoniia* com dihuen los Setanta, nom igual al del fill de David; I-*Reys*—1, 8.

Lo valor de nostras lletras com **ע** naix naturalment de la descomposició del diptongo.

Y per igual rahó donchs s' ha de llegir sempre que hi hagi lloch ditas lletras ו. ya en composició de paraulas, ya com lletras intermedias.

No deu donchs maravellarnos que lo valor del signo en qüestió hagi dat lloch á tantas y tan variadas lecturas, puig com se veu es sens disputa 'l mes difícil de determinar.

En Heiss y En Delgado llegexen efectivament *Au*, mes no los altres valors que nosaltres li donem, y dels que creyem haber demostrat la exactitut.

YIVΗΨ. Vet aquí una lletra ó lletras de las que los nostres numismátichs, dubten, vacilan y fins se contradihuen, al donarlis valor.

(1) Per lo vasch tindriem com forma de *Gaili*, «Gila» que vol dir *cirera guinda*.— La forma semitica-numismática ens dona lo nom en constructo.

En Delgado vol que siga la upsilon y proposa en consequencia que 's llegeixi *i* ó *y* sens reparar que un dels valors mes sólidament establerts es el de la *i* ó ᛚ. De rahó per aquesta transcripció no 'n dona cap, la semblansa ab las gregas y prou.

Pero aquesta semblansa que no tenim per que contradir no explica res, puig per tenir satisfacció s' hauria de comensar per estudiar d' ahont la forma grega prové, ó millor si la forma grega y la catalana no surten d' un mateix motllo.

Averiguació aquesta que 'ns la dona feta en Lenormant, que li dona per orígen la *vau* arcaica del fenici.

Donchs res te que veure la forma grega ab la forma de la lletra ibérica.

En Heiss proposa llegir V vocal y consonant, es dir v, y per lo tan B, consecuencia natural del valor fonétich de la *v* ó *b* poch distingit per molts pobles, mes diu lo numismátich francés, «son tan escasos en número los epígrafes en que 's trova «aqueix carácter que no podem oferir respecte á la seva tra«ducció certitut alguna.»

Donchs la questió de la transcripció queda en peu casi en tota la seva integritat.

Certament la lectura de las lletras en cuestió es molt difícila de deduhir dels epígrafes monetaris puig sols trovem la I en la moneda de IᛚШΛH, trovantse despres varias vegadas en lligendas omonoias ampuritanas, que es ahont se trovan també las demes formas en cuestió.

En Delgado mateix llegint I=i, dona una proba evidenta de que s' ha de llegir I=v vocal, puig al llegir lo nom de ᚠIᛘᛚΛΛ llegeix I=i, y diu *Airilia*, llegin Λ *ia*, y anyadeix, «crech que 's pot referir á la ciutat de la Bastitania anomenada per los romans *Auriola*.»

Si, donchs, pels romans era Auriola, per que no havem de llegir lo nom ibérich igualment, es dir Auriola? L' única cosa que s' hi oposa es la lectura d' En Delgado; donchs be, llegeixis com dihem nosaltres I=v vocal y en aquest cas y tindrem exactament lo nom Auriola, escrit com ho ferian los romans AVRIOLA.

Llegin I igual V ó B consonant, se llegeixen també gran número de noms de las omonoias ampuritanas fins ara reputadas com illegibles per los numismátichs, com per exemple:

IᚠꟺΛH—Bitsle.—*Bœtule.*

IϘ‹ᚠH—Barkine. etc.

No volem dir empero que en cap cas la I expecialment no s' hagi de llegir *i* ó *y*, res d' aixó, puig d' haberse de llegir *i* ne tenim un cas notabilisim, y que per lo notable clarament indica una escepció.

Si I es *i* ab major rahó se llegirá Y-*y*, que 's lo qu' ensenya En Delgado. Que Y no es ipsilon ni jod sino v vocal y consonant com presenti En Heiss clar ó ensenya com havem dit lo ***primer vers de l' inscripció de Castelló***, puig dita lletra no 's trova en los epígrafes monetaris. Lo dit vers diu YIΦΨP... ó sia אצריב aixó es *Birtza* ó *Birtsa* nom de la Ciutadela de Sagunt; igual nom portaba la Ciutadela de Carthago, y com veurém, dit nom per conte d' esser grech es de pura rassa semítica.

Ja está dit que sent Y-V consonant será també igual á v vocal com per la I.

Las formas ꟷԿ nos semblan raras: se trovan en las omonoias ampuritanas y en una inscripció ibérico-llatina (de baixa época per conseguent) y d' aquí que lo seu valor avuy per avuy hagi de fluctuar entre *y* y *v* vocal y consonant. Y fins es posible que 's trobi ab los dos valor segons la diferencia de temps.

Queda per determinar el valor de V que per En Delgado es upsilon, y per En Heiss te lo valor llatí vocal y consonant.

Falta també aquesta lletra en las nostras lligendas monetarias pero se trova ab frecuencia en las inscripcions lapidarias, ahont se trova casi sempre ab jucla, es dir com sílaba V ba, be, bi, etc., valor que surt clar de lecturas tal com Vᚠ y Vᚠ -בן *Ben*, «fill» en hebraich. Demostrat lo seu valor com consonant, lo seu valor com vocal surt per sí mateix.

En Delgado llegeix Ṿ Ṿ *c-k*, sens dubte per creure que es Λ ó Λ posada de punta, lectura que retchassém en absolut,

mes endevant es trovarán las rahons, per lo que fa al alfabet y ibérich, pero que creyém possible per l' alfabet celt-iber.

Δ X Las dos lletras adjuntas, que per sa forma son las que menys dupte havian d' oferir en la transcripció, son emperó de las que resultan mes difícils d' explicar.

La qüestió no está en saber si una y altra son ***d*** y ***t***, en lo que no hi ha dupte, sino en determinar quan son ***d*** ó quan son ***t***, aixó es, quan una mateixa de las duas ditas lletras val ***d*** ó ***t***.

Aquest cas de confusió no es nou.

Los egipcis, podian dar ja á nostres Chethas l' exemple, puig per ells fins sembla que no existeix la ***d***, puig quant se trobaban ab un nom estranger, com per exemple, el de Dario, per escriure la ***d*** feyan una combinació de dentals y nassals que 's pot representar per ***nt*** y deyan ó escribian ***ntario*** (1).

D' un' altra part podia venir també una corrent que influís en confondre las duas lletras, per consecuencia de la confusió que s' establís per los dos valors fonétichs, y es per la part dels Celtas, puig axís en Celta, com en Gaélich, com en Cornich. Armorich, etc., se cambia la ***d*** per ***t*** y viceversa, y també per ***dd*** y ***th*** (2).

En euskar es lo mateix y per últim en hebraich de igual manera cambian las duas lletras.

Un cas per il-lustrar la qüestió nos posará de relleu una gran y nova dificultat, y lo tenim en lo *vers* 9 ***de la inscripció de Castelló,*** ahont se llegeix : ⁑ΔꟼΓ: la lectura d' aquest nom presenta la novedad del primer signo ó lletra ¿D' aquesta forma quin signo es lo seu radical? Evidentment X puig + que també podria dar la radical es forma desconeguda aixis en l' alfabet ibérich com en lo celt-iber. Los numismátichs que fan d' Ẋ, ·X· y Ẍ, H, dirán qu' es H silábica *ha he*. Mes nosaltres preguntém: ¿per quína rahó Ẍ *h* y X *t*? Evi-

(1) *Grámmatica copto-geroglifica,* de Francesco Rossi, pl. 21.

(2) *Gramática Céltica,* per I. C. Zeuss, pl. 60-70, pl. 73-84, 85.

dentment á qui hi ha contradicció ó X no es *t* sino *h*. Mes apar que 'n los noms celt-ibers ó de la Celt-iberia ahont figuran X X etc., lo tal signo no representa mes que una aspiració ó la sílaba *hi* per ***Hileoscan*** y la ***he*** per ***Hernesquen*** (Huerneces. Mes llegin lo primer 'Ιλεόσκη veyem clar que no 's tracta sino d' una aspiració per la sílaba inicial, sens saber quina, representada per los grechs per l' acento ó aspiració suau. Donchs la transcripció numismática res proba, puig ne fa una aspiració, y com la forma étnica es X nosaltres sostenim per lo signo del vers de la inscripció de Castelló, *t*, y ara dihem, que si fos *h* no 'ns perjudicaria en la nostra lectura com se ve urá en son lloch, y aixó dihém perque no 's cregui que optém per la *t* obligats per la nostra lectura.

Lo vers de Castelló diu lletra per lletra, TADEI, nom ben conegut, donantnos en continuitat X = *t* y Δ = *d*. De un' altre possible solució per la primera lletra parlarém més endevant.

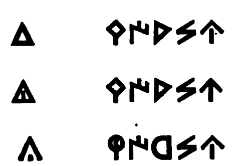
Donchs si es *T*, sona *t*, ó millor *ta, te, ti*, etc.

Λ Λ Λ Δ Δ Δ Δ Per tots aquets signos En Delgado y En Heiss donan lo valor dels diptongos ***au, au, vv, ou***. En Zobel disenteix per lo signo Δ que 's trova en las monedas de la Seu d' Urgell y llegeix *Du;* nosaltres dissentim de tots tres.

Escoltem la veu d' En Heiss al explicar la primera dificultat que resulta de la lectura proposada per ell y per En Delgado.

Lo nom de Tarazona s' escriu:

1
2
3

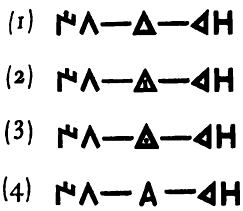

y diu: «nosaltres transcribim OVRIASAV ó OVRIASO. *Ou-*

mes endevant es trovarán las raho[...] euskar) y de lo final y ibérich, pero que creyém pos[...] riaso, que 's pronuncia- [...] lyguas bonas: Plini nos [...] de Turiaso era célebre per las [...] un tremp notable. Lo carác-

Δ X Las dos lle[...] com tenint lo valor de la D que menys dupte[...] resemblansa ab lo *delta* grech (re- peró de las qu[...] al parlar de la ד); mes las variants

La qüesti[...] celtibérich son Δ Λ Α Δ, que 's troban que no h[...] en los bronzos d' *Iluro*, en los que 'ls son *t*, [...] d ó *t* [...] epígrafes donan:

«d' altra part lo nom de la vila que 'ns ocupa era *Turiaso* y «no *Duriaso:* la T celtibérica nos es coneguda, es la X, sovint «exprimida per D en las transcripcions llatinas; en fi, seria en «aquest sol epígrafe ΔΦΡΡΣΥ, que la D llatina se trobaria «representada en celtibérich per Δ y las sevas variants.» (1)

Es necessari pensar molt y molt per endevinar lo que té de errada l' argumentació d' En Heiss.

Si Λ tercera forma del nom Turiaso es *ou, o,* será també *ou, o,* en ⟨ΛΣΚ, en ΡΦ⟨ΛΦΓ, donchs bé, en Heiss llegeix lo primer d' aquets dos noms, *Kukose* y *C-el-sa* (2), y lo segon *Ark-B-rig* (3). De modo que sols En Heiss dona per Λ *Ko,*

(1) Obra citada, pl. 191 y 192.
(2) Id. id., pl. 146 y XI.
(3) Id. id., pl. 107.

el y *b*, donchs no som temeraris al assegurar que ix lo valor exacte de la lletra en qüestió.

lo no cau en lo incomprensible error de trobar lletra que 'ns ocupa y llegeix com per la cons-

umat En Heiss per lo nom de Turiaso, admet la possibilitat de que sols per aquest nom la Δ de la primera forma fos la D llatina, y que las variants ibéricas fossen las variants silábicas *Da, De, Di, Do, Du*.

Nosaltres may farém tals concessions; una lletra pot estar en una inscripció per equivocació, lo grabador pot equivocar tota una serie de noms en una inscripció de la qual no coneixi la llengua, mes de cap modo 's pot admetre per una serie monetaria un cambi constant de lletras, de tot punt arbitrari, puig si pe'ls celtíbers dita lletra ab sas variants tenia valor d' *ou* ¿cóm havian d' admetre ni endevinar los del poble y districte de Tarazona qu' aquell signo valgués per D, y que un nom escrit ab aquesta inicial fos lo nom del seu poble ó capital? Es necessari donchs, desistir de dita esplicació y estudiar de nou lo punt. Lo verdader punt de partida se trova en las primeras formas de *Turiaso* y d' *Iloure* (?). En son lloch havém demostrat qu' es *d* y *t*.

Tota combinació silábica ó de vocals (diptongos), es necessari que dongui d' un modo clar los elements de las lletras que 's combinan. Nosaltres sabem que un petit pal, un punt indica una vocal, *a, e, i, o, u,* pero quan es en combinació es necessari que la lletra ab la qual se combini dongui lo valor inicial. Nosaltres podém llegir Є, *ka*, *ke*, etc., Λ, *la, le, li*, *lo, lu,* etc., perque la (y la Λ demostran la combinació silábica. Nosaltres havém vist una lletra especial per lo diptongo *au*, *ai* la ↑, y encar havent dit de aquesta lletra y de la seva similar Λ, que hi ha que buscar las altras formas dels diptongos per quant la lletra inicial es ↑, mes per lo que toca tota combinació marcada per una lletra consonant, la combinació es silábica, no diptongal, y aixís de la mateixa manera que Є es ka, y Λ la, sent la Δ *d*, las combinacions Δ Δ son silábicas ab D inicial, *Da, de,* etc., *Dae, daa,* etc. Ara bé; des

lo moment que las juclas no designan mes que unas vocals; y son las vocals lletras que 's suprimeixen en l' escritura ibérica, radicalment ó facultativament segons nostres numismatas, lo trovarse la ▲ sense juclas en las primeras formas de *Turiaso* y de *Iluro* (?) no indica sino una d' aquestas dos cosas: ó supressió de vocals, que 's lo que creyem y es lo més lógich, ó bé descuit de grabar la jucla ó mala acunyació, circunstancias qu' en lapidaria y numismática s' han de tenir sempre presents, pero á las que no s' ha de recorrer sino ab gran cuidado y parsimonia; es dir, sols en cassos de verdadera evidencia.

De totas maneras, per Turiaso com per Iluro nosaltres posém la qüestió resoltament en los epígrafes de núm. 1.

A las formas dels noms que 'ns ocupan per tenirlos en tota sa integritat, afegimhi lo nom constant de la Seu d' Urgell, ▶◇<Λ♀Ɉ. La qüestió, com se compren, queda ara limitada á la explicació de dits noms ó sia de la seva etimología, y ara esperém que 's convenserán los nostres numismátichs qu' es de tot punt necessari l' estudi etimológich per determinar exactament lo valor de las lletras ibéricas.

Nosaltres creyem irreprochable l' etimologia de Turiaso dada per En Heiss, nosaltres y veyem, com ell *Ayguas bonas*, sols que mentres ell ne fe un nom ibérich pur ó auskar, nosaltres ne fem un nom celtibérich. ***Ouria*** es aygua en vasch, pero ***Dour*** es aygua en celtich de ahont per la mezcla y confusió de las duas llenguas ne resulta lo nom DOURIA-so que com se veu es lo nom euskar ab pronunciació celtibérica. Lo cambi de D per T per los llatins es dels mes vulgars, coneguts, y millors explicats per la filología.

¿Anem ara á lo nom d' ***Ilure,*** ó ***Iloure***?

¿Perqué ***Iloure*** y no ***Il-Doure***?

L' etimología es la mateixa, ***vila de l' aygua***, ***del riu***, y si las monedas d' ***Il-Doure*** s' han de portar com nosaltres creyem á ***Ilorci*** lo nom de ***Vila del riu*** li escau perfectament. (Admetém per un moment que ***Il*** vulga dir ***vila***, com diu tothom enganyat per Humboldt.)

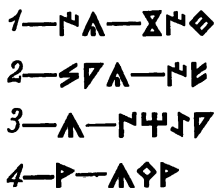
Lo nom de la Seu es també corrent ab la nostra lectura, y ara veurá En Zobel com ell llegeix mal al llegir ***Arkedurgenses,*** puig lo nom es ***Arca-Dour-g***. ***Altura de l' aygua***, com si diguessim riu, puig lo Segre passa per l' altura ahont pren-

gué primitivament asiento la Seu, es dir ahont avuy se trova Ciutadela.

Es dir un nom francament ibérich escrit ab pronunciació céltica, lo que corrobora las monedas de dits pobles ab lo simbol celtich de *Douriaso*, *Ildoure*, y *Arkadourg*, repetint per tots tres lo mateix fet.

La forma Λ no l' havem trovada en cap moneda mes figura en l' *inscripció de Castelló en lo vers 8* ahont se llegeix lo nom que transcrit dona ADONIIA nom propi, igual al del fill de David, y per nosaltres ja conegut.

Lo valor de Λ s' ha de treure dels noms de

IlAugit — Olite (?)
Salvvie — Saluvia (?(
Onthega — Agde (?)
PAurp — Perpinya.

Es dir per un mateix valor tenim las transcripcions *au*, vv, *o:* nosaltres com s' endivinará no aceptem tal solució: si la inicial silábica es Λ *l*, correctament llegit lo número dos dona sALL*ui*E ó Salys del Rodano—*vegis pl.* 39 *y* 40 es dir los *Salluvii* de Livi. Si es la ↑ prolongats los brassos allavors tenim un diptongo que pot esser *au ai* etc. formas conegudas.

Reprenen lo numero dos y llegim *s*AL *e* tenim lo nom conforme l' escriuen Strabo y Tolomeo Σαλυες.

Lo número quatre, llegint PeiRP en l' hipótessis d' esser una ↑ prolongats los brassos, tindriem la mateixa radical de Perpinya mes correctement escrit.

Respecte al primer y segon nom la dificultat arranca de l' indeterminació dels llochs qu' acunyaren ditas medallas.

Mes si la Λ es una ↑ prolongats los brassos, y correspon á la ו *vau*, com *vau* podria esser també *f* y allavors esplicariam correctament lo número 1 puig tindriam *Il-Fauket* es dir *Falcet*. En Heiss porta aquelxas monedas á Olite á con-

dició de llegir la lletra dubtosa ***au*** valor conegut, *o*, de fer de X *q*, una ⅃ g. per referirla á la primitiva *Oligito* vila dels vascons, poble de símbol celtibérich, quant la moneda en qüestió porta lo símbol ibérich, y aixó quant ell mateix diu que dita moneda la trová prop de Tortosa, indicació preciosisima per senyalar exactament la situació de Falcet.

Per lo que toca al número 8 hi tenim las dificultats indicadas, sens rechassar l' atribució d' En Heiss creyem que 's necessari trevallar mes l' etimología d' Agde.

Resulta donchs que lo valor de nostra lletra necesita d' una modificació, aixó es, s' ha de veure sempre quant la radical es Λ y allavors tenin la sílaba *la, le* etc., y quant es una ↑ ab los brassos prolongats.

Λ. Λ. Λ.

Los numismatichs donan á las lletras que precedexen lo valor de *K* y res tenim que dir en punt á los noms en que ditas lletras es donan, pero son ditas lletras tan raras en lo pais ibérich, que en dos vegadas, per las tres solas vegadas que las veyem usadas, no podem aceptar lo dit valor.

En una moneda de Sagunto se hi llegeix l' epígrafe *Ilalaldur* ó *Ilkakaldur* nom que fins ara ha resistit á tots los esforsos per traduhirlo ó esplicarlo, y en unas monedas de Celsa 〈Λ≶Ꝑ s' hi trovan las variants 〈Λ≶Ꝑ y 〈Λ≶Ꝑ En punt á inscripcions sols havem trobat la Λ en los *versos* 7, 16, 19 y 21, *de la inscripció de Castelló* En lo *vers* 17 hi ha una lletra la antepenultima comensan per la dreta que 's pot llegir Λ dada la concordancia alfabética que fins ara havem trovat entre los alfabets ibérich y celtibérich, sembla que no hi pot haver dificultat en la lectura de ditas lletras, pero com ho demostran las monedas de Celsa, Λ pren lo valor silábich de *el* y no el fonetich de K. En Heiss per sortejar la dificultats de llegir lo nom de Celsa tal quan los deixém transcrits. Atribuiheix ditas monedas á *Kukosa*, ó Sucosa un altre poble, sistema que si pot passar com ingeniós no 's pot admetre com serio. Pero el cas, evidentment, no 's nou, puig que l'

inscripció de Sagunt publicada per En Vicens Ximeno (1) dona lo nom Λ< que sona avuy escrit ↑< en las obras d' En Erro (2) y d' En Boix (3), sols per haberse ocorregut á Erro dir, que habia de estar la jucla en lo centro.

No veyem donchs possibilitat de llegir dos signos diferents, col-locats aixis en la lápida Saguntina com en las monedas de Celsa l' un al costat del altre per una mateixa lletra.

Prenent donchs las monedas de Celsa com á guia per desenredar tan embrullat asunto, tenim que Λ y Λ en las ditas monedas sonan CE Λ ( ) L SE ó C Λ SE. Aplicar aquest valor als epígrafes de la Seu es imposible, ahont hi ha que llegir per la segona lletra *Du* ó *Dou* com hem vist en son lloch, mes notis be lo que ja havem declarat, tal signo no 's troba sino en las monedas ab lo tipo celtibérich qu' es precisament las qu' havem reproduhit pera donar una idea dels dos simbols. De modo que la varia lectura que sembla que proposem no es tal, puig se tracta de dos rassas diferentas.

Corrobora la lectura que 's despren de las monedas de Celsa la lectura d' una *Laei* que porta En Lorichs pl. XV, número 9, y que reproduheix En Boudart *pl.* XIV *núms.* 3 y 8 ahont se veu lo nom escrit ΛᚹᚺᚠM<ᚺ si no es donchs una mala lectura d' En Lorichs, le *Laie* en cuestió justifica la lectura de Celsa.

No 's cregui que nosaltres trevallem imbuits de la forma com *l*. Es molt cert que no la perdem de vista, pero es á condició de creure que si en lo pais celtibérich Λ es k, en lo pais ibérich es l.

La demostració es feta, no hi ha mes que mirar de las formas quina de las dos usa un y altre poble.

Vegis en proba lo fet demostrat en lo següent cuadro que formem ab las lecturas y monedas d' En Heiss.

Lo signo + denota pel poble que lo porta, que la lletra que va demunt es l' única qu' ha usat. Las cifras árabes la propor-

(1) *Escritores del Reyno de Valencia. Tomo I, pl.*

(2) *Alfabeto de la lengua primitiva de España*—pl. 161 lám. 4.

(3) *Memorias de Sagunto, pl. 109.*

ció en qu' una y altre forma entran en lo monetatge, del poble que usa una y altre forma.

Poble Iber.

	Λ	ᚦ
Aurila	+	»
Bitsla	+	»
Laure	+	»
Laugit	+	»
Laguna	+	»
Gili	+	»
Salvvie	+	»
Lleyda	16	6
Celsa	11	2
Laie	1	3
Alaon	»	+

Poble Celt-íber.

	ᚦ	Λ
Calahorra	+	»
Erala	+	»
Ecala	+	»
Bilbilis	+	»
Olbega	+	»
Ledesma	+	»
Samala	+	»
Libia (Leiba)	+	»
Lantza	+	»
Osca	+	»
Olais	+	»
Olige	+	»
Eliana	+	»
Aracili	+	»
Velia	+	»
Castulo	+	»
Ilaure	5	1

Resulta donchs, de nostre quadro, que per los Celtíbers es

constant l'us de ᚴ per l, puig la Λ sols se troba usada una vegada.

No hi ha igual unanimitat per lo que toca al poble Iber, mes la constant es Λ. Y havem d' observar que com eran en lo temps que historiem Lleyda, Celsa y Alaon vilas fronterisas dels celtíbers, se compren que per l' us y tracte d' un y altre poble, que los Ibers per equivocació escriguessen alguna vegada una lletra per conte de l' altre. Respecte á las monedas de Laie es un fet del tot anormal, que tal volta sols se pot explicar per l' época baixa del seu monetatge.

Donchs se compren perfectament que Λ siga per los celtíbers una lletra diferenta de lo que ho era pera los íbers puig may l' usaren, ó si l' usaren ho feren com *k*.

Una demostració mes precisa, si cap, de la qu' havém donada, se pot afegir, tant es lo que 's pot dir sobre un punt tan important y ab tan gran descuit tractat. Nosaltres aceptém que Ʌ puga esser y siga *k* ó *ka* per los celtíbers, y d' aquí qu' estiguém conformes ab que com *k* se llegeixi en lo nom de Calahorra, ahont veyém la k y la l juntas ɅᚴᚹΧΨΙΧΜ y lo mateix dihém per Aracil ó Medinaceli ᚹΨɅᚴᚴᚴΧΜ nom ahont, notis bé, es beu clar que son duas lletras diferents Λ y ᚴ.

Mes allavors preguntém, per qué En Delgado que ha conegut una variant d' Aurilia desconeguda per En Heis no llegeix *Aurilk* ó *Airilk*, y llegeix ᚹΙΨᚴΛɅ Airil*ia*, fent donchs de Ʌ *ia?* Nosaltres no sabém veure més rahó que la de portar á la bastitana Auriola unas monedas donadas per incertas per En Heiss, puig comparant las dos lletras finals se veu clar que s' han de llegir de la mateixa manera sols que l' última es silábica.

Y en conclusió, ab lo qu' esperém donar per definitivament resolta la qüestió, las monedas ibéricas de Sax l' antiga *Sekisa* ΜᛔΑᚴϟᚹ donan per la *k* gran varietat de formas Α. Λ. Π. y entre ellas dona com se pot veure en lo número 5 d' En Heiss la *l* ibérica com *k*, es dir, que fa ΜᛔΛᚴϟᚹ.

No pot, donchs, cabre cap dupte de que Λ es k per los celtibérichs y l per los Ibers, y sols per escepció justificada K.

Una última observació per lo que fa al silabari.

ció en q[illegible] que resultan del estudi de las mone-
ble que [illegible] ricas y turdetanas, que per poch que las [illegible] lapidarias continuessin donantnos novas formas, [illegible] fer un silabari complert.

[illegible] aqueix fet té una certa importancia, puig com es ben sapigut, l' escritura silábica reemplassa inmediatament á la ideográfica y precedeix á l' alfabética. Los geroglífichs lo mateix que las inscripcions cuneiformes, nos han donat á coneixer las tres menas d' escriure, y nosaltres no sabém si en las sílabas ibéricas s' hauria de veure com un rastre de l' escriptura silábica anterior á la ibérica. En aquest cas lo sistema silábich ibérich es polífono, aixó es, susceptible de varis sons, puig com havém dit, un mateix signo pot dir *al, el*, *il,* etc., que *la, le, li,* etc. Aquest sistema no es igual al polífono egipci que cambia radicalment moltas vegadas, puig per exemple, un mateix signo pot dir *ab* y *mer,* determinantse 'l valor silábich per lo signo subsegüent. Aquesta última observació, repetim, que avuy per avuy no té gran trascendencia, més en lo esdevenidor ne pot tenir si nous descubriments epigráfichs venen á aixamplar lo quadro de nostra observació.

LA LLENGUA DELS ABORIGENAS.

L' Euskar y l' Acad.

En la plana 32 deyam: «Llinguisticament la demos«tració de que una mateixa rassa poblá los dits punts, «aixó es, desde 'l Garona al Egipte, donant la volta per «l' estret de Gibraltar, y lo Centro Americá, es ja mes

«difícil de probar.» Y á continuació havem donat á coneixer las mes autorisadas opinions regnants sobre las diferencias que existeixen entre las llenguas vasca, bereber, guache, etc.

De nostra teoría histórica surt, que l' aborígena, que havem confongut ab l' Iber per manca de medis de distinció y separació, 's trova cara á cara ab un poble semitich que li comunicá la seva civilisació. ¿Li comunicá també la seva llengua? ¿Feren los semitas que vingueren á la civilisació de la península pirenaica, lo que cents y cents anys despres feren los espanyols en América?

Aceptant la paritat del cas, tenim, que axis com avuy per América, en certs recons de la mateixa, se parlan las llenguas dels contemporáneos de Hernan Cortés y de Pizarro, que en la nostre península se hi manté viva una llengua, que no saben encara avuy á quin poble referir los mes eminents llingüistas d' Europa. Parlem de la llengua euskara ó vasca.

¿Lo vasch es la llengua del aborígena?

Si nosaltres diguesim que 'l aborígena es fill del únich tronch humá, del tronch adamita, y que en lo paraís no 's parlava altre llengua que lo vasch, cosa que en lo nostre temps ha insinuat l' abat D' Iharse de Bidassonet, podriam donar lo punt per resolt en favor d' esser lo vasch la primera llengua que 's parlá en la nostra península, mes disentint radicalment de tal manera de veure, la cuestió queda en peu y tota sensera.

Filologicament lo vasch es una llengua del grupo ó del estat aglutinant. Grupo ó estat, puig que avuy se vol que totas las llenguas hagin pasat per los estats silabich y aglutinant avans d' arribar al de flexió—lo cert es que la filologia y la llinguística no han donat un pas en ferm en lo punt de demostrarnos la filiació ó parentiu de la llengua euskara. Sa última paraula acaba de pronunciarla En Abel Hovelacque: «nosaltres persistim en creure, diu, «que l' idioma euskar ha sigut la llengua dels antichs «Ibers, ó al menys un dels seus dialectes, bé que 'l fet no

«s' hagi encara cientificament demostrat.» (1) Donchs com se veu, per En Hovelacque la cuestió s' ha de moldre en lo terreno histórich, puig tal com ell planteja lo problema la resolució está en saber qui son los Ibers.

Diguem avants de correr en busca del orígen dels Ibers que avuy estan completament desacreditats tots quants estudis s' han fet per explicar lo vasch per las llenguas ugrico-tártaras, y que no tenen major autoritat las teorías y probas aduhidas per demostrar lo seu parentesch ab las llenguas del tronch ario.

Anem donchs á la qüestió histórica.

En Fernandez Guerra diu, que tots son uns, vascos é ibers, y que los primitius vascos ó ibers vivian en la Colquida y la Armenia, y que lo nom de Ibers vol dir *riberenys* (2).

Admetent aquesta manera de veure tenim, que si l' Iber era originari de l' Armenia, l' Iber no es l' ab-orígena; ¿donchs quina era la llengua del aborígena, quina era la llengua del poble que 'ls Ibers trovaren establert en la península quant la seva emigració?

Aquesta qüestió que tan formidable 's presenta queda resolta en lo terreno en que la ha plantejada en Fernandez Guerra determinant lá llengua dels Ibers de l' Armenia, puig si tots son uns, la llengua que 's parlava en lo Taurus era la llengua que resonava en lo Pirineu.

Si donchs se demostra que la llengua dels Ibers armenichs es la llengua dels Ibers vascos, tindrem demostrat:

1.° Que los vascos no representan l'element aborígena:

2.° Que la llengua del ab-orígena era una llengua diferenta de la vasca.

Després de lo dit, ja los nostres lectors están en lo cas de contestar á la primera pregunta ó cuestió, aixis poden dir que en cap recó d' Asia no hi ha, ni ha hagut may un poble que parlés vasch. Donchs lo vasch no es la llengua

(1) *La linguistique* par Abel Hovelacque pl. 103.
(2) *El libro de Santoña* pl. 13 á 21.

dels Ibers de l' Armenia. Això es incontestable. Si los nostres Ibers eran germans de rassa dels Ibers de la Colquida y de la Armenia, al separarse, los nostres Ibers no havian d' apendre per lo camí un altre llengua, donchs ó no hi ha germandat, ó en Asia 's parlá vasch. Això últim es inaguantable, donchs no hi ha tal germandat.

¿Eran per lo menys parents los nostres Ibers dels Ibers asiátichs?

Aquesta es ja un' altre qüestió: «y com lo parentiu de «las llenguas turanesas—d' aqueix grupo es lo vasch— «nos demostra com per las llenguas semíticas per aquell «aire de parentiu que senyala la seva unitat d' origen, y «lo mateix dihem per las llenguas indo-germánicas, puig «lo que las caracterisa es la seva diferencia de lexico» (1) vet aqui que lo parentiu dels Ibers d' un y altre costat de Mediterrani s' hagi de buscar en part mes fonda que 'n lo diccionari d' un y altre poble. Y això tant mes, quant de la primitiva llengua dels Ibers asiatichs En Lenormant ens dirá ab ben pocas paraulas, lo que s' en sap y lo que s' en pensa en lo mon científich, y aixís diu: «La opinió d' Hincks no te cap valor avuy dia puig en son temps no s' hi veya clar en llingüística; lo que diu En Layard que hi veu una gran part donada al element mongolich; lo que diu En Rawlison, que la trova emparentada ab los medas Turanesos y los Accads de Babilonia, y per fi lo que diu En Mordtmann que li sembla que l' Armeni actual no explica totas las dificultats, «son altres tantas afir«macions sense probas que 'ls seus autors no podrian «justificar científicament» (2) y ell per son costat, diu, que no hi trova ab l' antich llenguatje iberich mes que una resemblansa y es ab lo georgich, y que la filologia, ens fa descubrir «en la població primitiva de l' Armenia, al N. dels Akkadi ó Caldeos dels monts Gordyanos, un poble

(1) *Etudes Accádiennes* par E. Lenormant. P. part. t. I, pl. 200.
(2) *Lettres assiriologiques-Sur l'ethnographie et l'. histoire de l'Armenie avant les Acheménides,* par Fr. Lenormant. To. I, pl. 124.

que fins la fi del sigle VII de avants de J. C. es de igual rassa que 'ls antichs Ibers ó sian los moderns georgichs.» (1).

Donchs com ja havem indicat de la llengua alorodiana res n' ha dit la filologia moderna per ahont poder adivinar entre ella y lo vasch un llas de parentiu. Pero en lo punt á que havem arribat mereix donarse á coneixer la opinió d'En Knobel (2) que repeteix també En Phillips (3).

En Knobel diu, «no, los Ibers no hi ha que buscarlos en lo poble aixis d' antich anomenat, los Ibers son los *Tiberians* puig la *T* no es ni mes ni menys que l' article, y *Tibar* es lo mateix que *Tubal*, d'ahont *T-ibar* ó *T-ubal*. Sobre d' aqueix punt nosaltres sols podem dir com En Phillips que las analogias que surten de considerar la *T* com un article l' obligava á dar á coneixer dita teoria; (4) mes ara afegirem que nosaltres no sabem d' ahont pot surtir un article *T*.

En Phillips de qui havem citat lo seu estudi sobre *La Invasió dels Ibers en la península perenaica*, 's pronuncia per l' origen asiátich dels Ibers occidentals, mes nosaltres demanem á tots quants hagin llegit lo *cap III-Asien als die Urheimath der Iberer*, si han trovat una sola rahó en favor d' aqueixa germandat de rassa, mes que la de la igualtat de nom. Y si com demostra En Lenormant ja Herodoto doná á la suposada rassa Ibera lo nom d' *Alorodiana*, nom igual al que donavan los Asirichs á la seva llengua *Urarti* (5), que si lo nom d' Iber es un nom d' época baixa y de pura invenció, ni l' igualtat de nom tenim entre los Ibers orientals y los occidentals. Havem per fi de donar á coneixer també la opinió dels que treuhen los vascos del pais de la Confederació dels Chethas, tal es lo que sosté Mr. Garat qui veu en los

(1) *Lettres assiriologiques*, pl. 128 y 129.
(2) *Die Volkertafel der Genesis.*
(3) *Die Einwanderung der Iberer in die pyrenäische Halbinsel.*
(4) *Idem, idem.* pl. 16.
(5) *Lettres assyriologiques*, etc., pl. 132.

euskars al revés d' En Fernandez Guerra, als representants de Sem, que surtirian de là Fenicia y de las comarcas vehinas per colonisar la Espanya. (1)

Lo que ha embolicat la qüestió com ja haurán endevinat los lectors es la notoria y evidenta influencia semítica que en lo mateix vasch se nota, y que no sabentse explicar cientificament, ó s' afirmava ó se negava en redó donant lloch á epígramas de mes ó menys bon gust. (2)

Nosaltres venim ara ab la pretensió, gracias als trevalls d' En Lenormant sobre la llengua d' Accad, de fer donar á la qüestió un pas decissiu.

Partint de la hipótesis de que la rassa primitiva de la península parlava l' euskar, *llengua sens pareutiu ab cap llengua caucasica*, y llengua del grupo aglutinant, dihem que 'ns sembla evident, qu' aqueixa llengua al posarse en contacte ab una altre de la mateixa índole, pero mes culta y perfeccionada habia de sentir naturalment la seva influencia. Y si aqueixa nova llengua aglutinant venia parlada per un poble conquistador, dat que lo poble ab-orígena tingués vigor y virilitat per conservar lo seu llenguatge, ahont s' havia de sentir la seva influencia era precisament en la sintaxis de la seva llengua, puig imposantlos la seva civilisació, los habia d' imposar la seva manera de pensar y de sentir. D' això 'n tenim una proba clara en los escriptors subjectes á influencias extranjeras, puig á pesar d' escriure ab la llengua maternal la construheixen conforme l' influencia que sobre d' ells pesa. Quant donchs l' influencia pesa de tot son pes, quan lo poble s' obra per ella á la civilisació, la llengua materna podrá conservarse, pero lo cap, lo cervell obehirá á las lleys sintáxicas d' aquella civilisació invasora y regeneradora.

(1) *Origine des basques de France et d' Espagne*, pl. 287 y 288.

(2) Qui vulga autoritats sobre la materia llegexi los estudis sobre lo vasch d' En Darrigol que fins avuy es de lo mes serio que s' ha fet. Además consulti En Michel *Le pais basque*, En Garat, *obra citada*, etc.

Aixó dit, y donat que lo vasch fos la llengua dels primitius Ibers, ja cubrisen aqueixos tota la península, ja sols habitesin en la vall del Ebro ó del Iber, la confederació dels Khar-u los trovaria en un estat rudimentari, en el qu' implica la edat de pedra, sufrint inmediatament dels pobles confederats la d'aquell que per la seva llengua mes facilitat donés per las transaccions, y com entre los pobles invasors venia lo poble Accad, poble de llengua aglutinant, Euskars y Akkads es trovaren en condicions mes ventatjosas per entendres, que no Euskars y Kefats. Y que en la península vingué un poble de llengua d'Accad ho havem deixat demostrat en las planas 504 á 506 identificat los Ligurs ab los *Elit-gublus.*

Per nosaltres lo que feren los Elit-gublus, Kurdos, etc. posats com havem vist sempre al cap de la confederació quant lo seu avants, fou vuydar en lo seu motllo lo pensament ibérich, donarli forma conservant los elements de sa composició.

Aixis la primera y mes trascendental reforma que feren, fou la que tant ha maravillat á En Lenormant, la de suprimir tota distinció de géneros, de modo que per lo accad com per lo vasch no hi ha noms masculins, ni noms femenins, no hi ha mes que un género per tots los sustantius.

Lo que representa una concepció dels sers y cosas del mon sense distinció de sexos, se compren fácilment, y com á nosaltres no 'ns es permés detenirnos en lucubracions filosóficas, ferem notar ara tan sols, per lo que veurem mes endevant, que una concepció del mon sense distinció de géneros, porta forsosament, quant lo principi dual es evident, á una hipótesis d' uns sers primitius homens-donas, á las parellas divinas que son lo fonament de las religions semíticas, y particularment del poble civilisador de la vall del Ebro, de lo que 'n donarem un gran exemple.

De la dita concepció del nom ó sustantiu, resultá lógicament lo fet no menys notable de que aixís per l' accad com per lo vasch no hi ha en rigor noms adjetius, puig

totas las radicals están en disposició de serho subjectantse á aquestas duas reglas: 1.ª Que l' adjetiu segueixi sempre al sustantiu: 2.ª Que 'l sustantiu quedi invariable, y sigui l' adjetiu el que recibeixi las partículas de declinació. Lo qu' acabem de dir basta per que 's diferencien radicalment l' accad y lo vasch que concordan, de totas las demés llenguas clasificadas en lo grupo dit *Turanes,* puig esceptuada la llengua *votiaca* en totas las demés succeheix lo contrari.

Lo vasch com l' accad segueix pera la construcció de la frase l' ordre de las llenguas del seu grupo, puig lo verb qu' es l' ánima del discurs, se posa al final de la frase despres del regimen y del subjecte, quant aqueix está exprimit en l' oració.

Pero novament se separan lo accad y lo vasch de las llenguas del seu grupo, concordant empero entre sí, en lo fet de qu' en tota oració composta, la proposició relativa segueix al sustantiu, de que dependeix.

Ara preguntem: ¿com podria explicarse fora de nostra teoría histórica el fet de que 'l geni gramatical de las llenguas d' Accad y Euskara, això es, d' un poble oriental y d' un altre occidental del Mediterrani concordessin? Las paraulas poden importarse, mes las ideas, lo modo de pensar no 's trasporta, s' inocula, y aquesta inoculació no 's fa mes que per contacte.

Per altre part, los d' Accad no eran mediterranis *no eran riberenys,* puig del Mar Negre los separavan los pobles dits Ibers, y del Mediterrani, los Chethas y los Kefat ¿com donchs, y per ahont podia arribar á nosaltres l' influencia d' un poble tancat en las asperesas del Taurus? ¿Com habia de pasar per sobre dels Kefat poble de llengua siro-árabe, y dels pobles turanesos y finesos del Cáucaso y d' Europa, sens deixar en aqueixos rastre de la seva influencia per portarla tota á la nostra península?

¿Qué falta donchs á nostra demostració? ¿Un vocabulari, una llista de noms comuns al Euskar y l' Accad?

Aquest trevall seria tal vegada mes factible que exacte,

y com á mostra y per lo que fa al intent de nostra subsegüent demostració, en donarem algunas y també com estimul per los que vulgan entrar per un cami que nosaltres sols atravesem depresa y corrent.

Noms de l' Accad.	Noms del Euskar.
dos — *Bi*	*Bi*
riu — *Arria*	*Errioa*
Arriada	*Erribedoa*
Casa — *E*	*E-chea*
vosaltres—*Zunene*	*Zuec*
Ciutat — *Huru*	*Hiri*, *uri*
ull etc. — *Si*	*Chi-ki*

Aquest curt número de paraulas propias de la llengua d' Accad y no comunas entre l' Accad y l' hebreu esceptuant Huru, en hebraich עיר ¿com y per ahont s' han ficat en lo vasch? Si donchs en l' euskar se trovan y se poden trovar un número major ó menor de paraulas propias del Accad, y á mes la sintaxis propia d' aquesta llengua asiática, com negar ó deixar de proclamar un parentiu ó una influencia que tan clara se veu?

Semblará que nosaltres havem desacreditat lo nostre punt de vista, puig havem dit que «lo travall comparatiu dels lexichs vasch y accad es mes factible que exacte;» havem dit això per lo mateix que d' algunas paraulas del Accad que trovem en l' euskar com per exemple *Huru* igualment se trovan en l' hebreu, y com l' influencia del hebreu en l' euskar es evidentíssima, al hebreu y no al Accad se podrian atribuir.

Nosaltres confessem que en lo nostra pensa está l' idea de que moltas de las paraulas y giros hebraichs, del euskar, son propias del hebreu, es dir de la llengua siro-árabe que 's parla en la costa del Mediterrani ibérich, puig en ella la civilisació oriental se desarrolla en gran, mes no per això direm que del hebreu ó del fenici que parlés lo poble Chetha y Turdetá corressin las ditas paraulas y giros al euskar, puig concordant la seva sintaxis ab la sintaxis

del accad, y no ab la sintaxis hebraica ó fenicia, al accad es just atribuir en part la seva inoculació, mes fent prudencialment també la part al poble Siro-arabe que civilisá lo mitjorn y lo llevant de la península.

Creyem que no podem tancar aqueix capitol sense portar la demostració á un grau major d' evidencia.

Si l' euskar es la llengua aborígena, si l'euskar se parla en la vall del Ebro desde las sevas fonts á las sevas bocas, ja está dit que rastre evident, evidentissim, n' havem de trovar en lo pais que dominá, y aqueix rastre ahont s' ha de contenir viu y enérgich es en lo nom de las nostras primitivas ciutats, en los antichs noms de nostres rius y de nostras montanyas. Desgraciadament aqueix estudi está per fer; puig nosaltres no podem donar á las etimologias d' En Cenac-Moncaut cap importancia; (1) y per lo que fa á las d' Humboldt no las havem de rebre sense benefici d' inventari.

(1) En punt á etimologias nosaltres aconsellarem que 's rebin quant menys ab la desconfiansa que hom te per la moneda que creu falsa. Una etimologia exacte es un sol, per la etnografía y la llingüística, una etimologia falsa son las tenebras.

Avans de treure d' un nom la seva etimologia es necesari saber ab quina llengua 'ns arriva, y si aixó hagués fet En Cenac-Moncaut no hauria dit los disbarats que 'ns veyem obligats á posar en relleu, puig veyem que tenen curs entre las personas ilustradas, y aixó dihem per quant havem vist que d' ellas ha fet us En Manyé y Flaquer en los seus articles sobre lo *Catalanisme* publicats en lo *Diario de Barcelona.*

En Cenac-Moncaut, per demostrar la veritat de lo que dihem, comensa per pendre nostres noms geográfichs donats per los romans y grechs com si 'ns conservessin la forma aborígena, y aixís diu *Ausona,* (Vich) ve d' *ossoa* que vol dir *senser,* y *ona* que vol dir *bona.* Per un home que de filologia en sapigués sols l' abecedari, no s' empassava ja el que *ausona* surtis d' *Ossoabona,* puig los filólechs no 's menjan may las consonants, y la supresió de la *b* no es admisible. Aixó deixant apart que *senser* no es en vasch *Ossoa* sino *Oso.* Pero si en Cenac-Moncaut hagués conegut lo nom monetari d' *Ausa* ja no hauria dit lo que acabem de manifestar.

Igualment, per citar un altre exemple, per lo que fa á Lleyda. Prenent lo nom romá *Ilerda,* diu que lo nom ve del vasch *lerdena* que vol dir *linea recta* nou error, que tampoch hauria comés si hagués sapigut que lo nom primitiu de la Ciutat ibérica es *Iltzrd.*

Y en fi per acabar diu que lo nom de Tarragona be, de *Thara,* que vol dir, *pena, dificultat,* y de *goin, goina* altura, elevació, tot per ignorar que lo nom ibérich monetari de Tarragona es *Kose.*

No podem empendre lo trevall de descubrir l' orígen de tots los nostres noms geográfichs en aqueix moment, creyem que s' estimará com proba bastant el que agafem del triangul que ocupá lo primitiu poble ibérich ó catalá los noms dels pobles dels seus anguls, aixó es, lo nom d' Ampurias, lo nom de Vich sols per marcar sa basa, lo nom de Sagunt, y per fi lo nom del poble que trovem dalt del Ebro.

Com ja de segur s' haurá endevinat, nosaltres no anirem á demanar als autors grechs y romans los noms geográfichs que necessitém per nostra demostració, nosaltres pendrem los noms en las sevas fonts, y aixís demanarem á las monedas de Ampurias lo nom ibérich d' aquesta ciutat.

Lo nom es (1)

¿Buscarem nosaltres en lo nom monetari lo nom grech d' Ampurias? Cla que no, puig sabem que la ciutat que prengué lo nom d' Ampurias era una ciutat aborigena. Nosaltres no buscarem en lo nom monetari altre nom que 'l nom qu' en ell soni, y aixís llegirem.

Ai. n. tz. ka. s. ke. ne..

es dir deixant á part la terminació *Kaskene*, AINTZ.

Si lo nom, donchs, es *Aintz*, ¿que vol dir *Aintz?* ¿Hi ha autor antich algun que hagi donat á coneixer tal nom? Esteba lo Bizantí ha dit que lo nom antich d' Ampurias era *Indika*, nom que no 's pot treure sino del nom numismatich tal com nosaltres lo llegim, y no com lo llegeixen

(1) Los numismatichs llegeixen aqueix nom *Auntz ks kn*, empero En Zobel llegeix *Untkskn*. Mes En Fidel Fita que en la *Revista histórica*. T. III pl. 69 llegeix dit nom *Outzkskn*, ara en la *Revista de la Ciencia cristiana* en los articles en publicació sobre los *Restos de la declinacion céltica* y *celtibérica en algunas lápidas españolas*.—Art. III—año 1878—pl. 155 escriu *Aunzeskn*, lectura que no sabem com explicar. puig per totas las altras la diferencia estriba solsament en la lectura de la lletra que pot dir á la vegada com ja sabem *au* y *ai*.

los numismatichs, puig d' *Aaintzkaskene* se 'n pot fer la contracció I*ntzka* *skene*. Lo cambi fonetich de *tz* en *d* no ofereix cap dificultat: mes per lo nom tal com l' ha donat lo Bizantí 'ns falta una *i*.

Sent lo nom ab-origena *Aintz*, ¿aquest nom es euskar? Si.

Lo nom empero no es *Aintz*, sino AINTZIR. Nosaltres no prescindiriam de la *r* final, entenguis be, si no 'ns trobessim autorisats per ferho per la fonética vasca, puig com ensenya En Van Eys, tot nom vasch qu' acabi en *r* dolsa final, si fa composició ab un altre nom pert la *r*, aixís *ur* y *bisiak* fa *ubisiak* (1). Donchs lo nom vasch *Aintzir* al compondras ab *Kaskene* perdia la *r* segons lo geni de la seva llengua y quedaba convertit en *Aintzikaskene,* d' ahont I*ndika* per contracció: y escribint ara en ibérich lo nom vasch tenim.

Ai. n. tz(i). k(a). s. k(e). n(e)

es dir exactament lo nom de las monedas d' Ampurias. Donchs lo nom en cuestió s' ha de llegir Aintzi-Kaskene. Y, ¿qué vol dir *Aintzi* ó millor *Aintzir*, puig considerant lo nom simple ha de portar la *r* que sols pert al construirse ab altre nom?

Aintzir segons Larramendi vol dir, *llach*, *estany*, y En Van Eys diu, que avuy per avuy vol dir *pantano llacuna*.

¿Correspon á Ampurias el dirse *ciutat de la Llacuna*?

De pobles aixís anomenats n' hi ha mes d' un en Catalunya, y sobre convenirli tal denominació, tot lo mon sap que Ampurias está situada al costat d' una llacuna. La antiga Callipolis ho estaba igualment segons aquells coneguts versos d' Avien que dihuen traduits per En Cortes.

..... y *ensanchado*
En ámbito espacioso una laguna
Por entrambos costados la ceñia.
Y peces abundante le criaba.

(1) *Dictionnaire basque-français* par W. J. Van Eys, pl. XXXIX y XL.

N' ofereix, donchs, res d' extraordinari lo cas d' estar Ampurias edificada al costat d' una llacuna, que si avuy es pestilencial en lo temps ibérich podia criar també per los Ampuritans «abundants peixos.»

Posarem fi al nom d' Ampurias recordant que en lo llibre de Lastanosa (1) figura una moneda ampuritana ab la lligenda

↑ᛕ̈Ψ◇

que es la que porta lo número 98.

L' epigrafe de Lastanosa te una evidenta equivocació la de ᛕ̈ per ᛕ, mes lo sorprenen es la ◇ final, puig feta la dita correcció seria lo nom,

↑. ᛕ. Ψ. ◇.
ai. n. tz. i)r

es dir lo nom vasch en tota sa puresa.

¿Direm, donchs, en vista d' esser avuy desconeguda tal lligenda, que la lectura feta per En Lastanosa es de tot punt falsa? Nosaltres no afirmarem la negativa, puig concordant l' epígrafe ab lo nom euskar, podria molt ben ser que 's tractés aquesta vegada d' una moneda verament rara.—Per lo fet de tal raresa es per lo que no 'ns havem servit per la demostració de la lligenda d' En Lastanosa que sols citem com comprobació.

La moderna Vich, la romana *Ausona* fou ja clasificada per En Humboldt entre las ciutats d' orígen ibérich, es dir de nom euskar, treyem son nom del vasch *Autsá* que significa pols, d' ahont per los ibers Vich era la *ciutat de la pols*.—A lo dit afegi En Heiss, que com en algunas monedas ibéricas ó catalanas se llegeix *Ausatza*, es dir, l' etnich ab la postposició *tza* que en vasch significa «abundancia d' una cosa», que d' aquí 's pogués interpretar l' expresió «abundant en pols», com la «molt seca»,

(1) ***Museo de las medallas desconocidas españolas de D. Vicencio Juan de Lastanosa señor de Figaruelos.***

mes, continua, «com Vich está molt lluny d' esser *molt seca* puig la regan alguns rius y torrents, d' aqui que no podem aceptar sensa restriccions l' etimología de Humboldt».

A lo dit per lo numismatich francés observarem nosaltres, qu' un terreno abundant en pols no ha d' esser precisament sech, puig la pols resulta de la forsa de las corrents del aire al passar per certs terrenos. Y com succeheix que Vich se trova ab gran frecuencia, Vich y la seva plana, embolicada per nubols de pols arrancats á las terras calissas de Tona, Taradell, Collsuspina etc. que coneixen tots quants han visitat á Vich ó la seva plana, d' aquí que lo nom descubert per En Humboldt li escaygue á las mil maravellas.

Axió dit veyam las lligendas monetarias:

1.ª—ᚹ ↑ M ▽ que 's trascribeix A. U. S. A.
2.ª—ᚦ ↑ M ᚬ » » A. U. S. E.
3.ª—ᚬ ↑ M Ψ » » E. AV. S. TS. (1)

¿L' etnica ahont se trova? Per En Heiss en la primera forma. Nosaltres no ho creyem aixís.—Tolomeo al anomenar dita ciutat li dona lo nom de Αὔθη, es dir *Autze*, d' ahont nosaltres deduhim que l' etnica se trova en la tercera forma.

Humboldt y En Heiss dihuen que lo nom de Vich be d' *Ausatza* que vol dir «abundanta en pols», mes lo que nosaltres ferem notar es que pols en vasch y guipuscoá es

(1) Lo nom ibérich de Vich no oferia per los numismatichs cap dificultat de lectura puig donantse lo diptongo ↑ descompost la lectura es *Ausa*; y per la tercera forma se diu, ó be *Eaustza* ó admeten una imperfecció de acunyació per la ᚬ *Auseza*. Mes avuy En Fita en l' últim trevall seu que deixem mes amunt citat, surt llegin lo nom *Ausheskn*, com se veu la diferencia está en llegir la M que 'n lo hebraich se transcriu per los numismatichs per ש com *sh*, lectura que no podem recusar, mes entenen sempre, qu' aixís sia *sh*, com *ss*, *sk*, al fi no 's tracta mes que d' una *s* forta, en oposisió á la ϟ, D, *s* sencilla.

Auts, y que no coneixem la terminació *tza, abundant*, puig Larramendi per fer *polvorosa* escriu *Ausetzua,* y aqueix nom correspondria en la seva terminació á la lletra Ψ. que nosaltres havem dit que s' havia de llegir *ts* ó *tz*.

Mes deixan en lloch apart lo dit per Humboldt y repetit per En Heiss, y tenint en conta que lo nom que busquem es un adjetiu aplicat á lo nom Ciutat, y no un sustantiu, es dir que no havem de trovar una ciutat *de la pols,* sino una ciutat *polsosa* ¿aquest adjetiu, com se forma per lo vasch? Afegint la final *Tsu. Auts-tsu* seria donchs l' adjetiu *polsos*; mes donanse duas consonants iguals *ts,* y formanse també lo adjetiu per *su*, tenim que la terminació 's refon ab la final del sustantiu y fa *Autsu*, cas que per alguna lley desconeguda per nosáltres no 's modifiqui la final del nom perdent la *t* per conservar lo final caracteristich y aixís tindriam *Aus-tsu*, nom que escrit en ibérich nos donaria lo nom de la tercera forma, escepta l' inicial.

La ᛔ se 'ns faria molt extranya si no coneixesim lo laborta *erhaux*, es dir que en lo dialecte laborta *Erhaux* vol dir també *pols*; fassis d' *Erhaux* un adjetiu y tenim *Erhaux-tsu.* Si los Ibers de la plana de Vich parlaban lo laborta, ó si una ó altre forma se usaban per anomenar la ibérica Vich en lo temps romá, això es la vasca y la labortana, y tenim en conte lo temps suprimim la *rh* (1) la tercera forma 'ns donaria lo nom laborta de Vich, puig seria

	ᛔ	ᛏ	M	Ψ
igual á	E (rh)	AU	S ó X	TS (U)

(1) Per no procedir en res arbitrariament ni d' una manera hipotética ferem notar que si *Erhaux* ve d' *Erre-auts* com lo guipuscoá *Auts-erre,* «pols cremada,» això es «cendra» nom contret en *erhauis* que la *r* podia molt ben caure com lletra eufónica «la *r* eufónica, diu Van Eys se trova en molts compostos (que 's lo nostre cas) ahont es enterament superflua...» Aixís lo mes subint se pert.—*Obr. cit.* pl. XXXVII.

Tótas las variants, donchs del nom ibérich de Vich tenen clara y facil explicació per lo vasch. Mes, se pot explicar lo nom de Vich per una altre llengua? Per nosaltres, no: empero En Heiss lo ha volgut explicar per lo Celta, y la seva opinió l' havem vist seguida per un escriptor Catalá.

Vegis si lo dit per En Heiss te fonament.

De la tercera forma fa de la ᛔ *e*, W; de l' ↑, *a*, y allavoras llegeix *Was*, «aygua», que 's la forma germánica y no la céltica, puig aygua en tots los dialectes celtichs fa *Dobr*, *Dour*, *Dur* etc. (1). Y afeginti encara la terminació *tza* fa de Vich no la *abundant en pols,* sino la *abundant en aygua*, quant d' haver consultat lo diccionari d' En Madoz hauria vist que 'n l' article Vich se diu, que la seva plana es, «fertil encara que de *secá*»..... «que be que «molt productiu se resenteix per falta de *plujas*»... y «que «su regadío se verifica por medio de norias, pues los ria«chuelos Gurri y Merder (2) son de muy corto caudal.» Vegis, pues, ahont ha anat á parar l' abundancia d' ayguas de que parla En Heiss.

Arribem ara á tractar l' nom d' un poble no menys célebre que 'ls citats, ó millor mes célebre que 'ls citats y del qual fins avuy no s' ha pogut explicar la seva significació. Tal es lo nom ibérich de Sagunt.

Per aqueixa ciutat passa una cosa notable, y es la de que may ha sigut coneguda per lo seu verdader nom. Los Romans la fan coneixer al mon ab lo nom de Sagunt: durant la edat mitjana se diu Murviedro, y en los nostres dias se torna á dir Sagunt, sent aixís que lo seu nom de. pila es *Arse*.

(1) *Zeus-Gramática céltica*, pl. 160 y 163.

(2 *Gurri*, be del vasch *Gur*, «encorbat, inclinat, pendent» y d' ahont *Gur-ri* de *Gur-errisoa*, riu *encorbat* ó *tort*? En Catalunya hi ha ja un *Riu-tor*—¿Y lo *Merder* be també del vasch, *Mardo*, *flexible*, *tou*, això es de *Mard*-o-*er*rioa?

Del nom d' Arse ne dihuen lo següent nostres numismatichs:

En Heiss dona las monedas de Sagunt á dos pobles diferents. Las que portan la marca del dufí y del barco ab la inscripció ▶◀ϟ⊭ á Sagunt, per quant ademes algunas vegadas portan dit nom ab lligenda llatina *Saguntium*. De las que portan la marca del toro ab la lligenda

DΩΣ⊭⊧XΩ

en fa un poble desconegut, mes ribereny del mediterrani.

Aquesta divisió no ha sigut atmesa y unas y altras monedas se donan avuy ab rahó á Sagunt. Feta la divisió diu lo numismatich francés:... «de duas cosas una, ó ▶◀ϟ⊭ es lo nom celtibérich de Sagunt, ó es simplement «la marca del seu taller monetari. Mes no es posible de«tenirse en la primera proposició: ▶◀ϟ⊧ se transcriu «*Arse*, mot que no te cap relació fonética ab lo nom de «*Saguntum*: es necessari donchs admetre que lo siti de «aquêsta vila ahont estaria situat lo seu taller mônetari se «diria *Arse*. Nosaltres creyem que aquest mot serveix «per designar la fortalesa, la ciutadela, y tal vegada per «extensió la part alta de la vila, *Arx* mot llatí qu' hauria «passat á la llengua dels indígenas despues de la conquis«ta d' Espanya per los Romans. Los Carthaginesos ins«cribian en las sevas monedas lo nom de sa Ciutadela ó «'l del cuartel que la rodejaba, *Byrsa*, ahont igualment hi «tenian establerta la seva zeca». (1)

Del segon epígrafe no 'n diu paraula. Com veurem mes endevant en lo dit per En Heiss hi ha tantas veritats com errors, y nosaltres confesem que, si no existisin las monedas del segon epígrafe, creuriam que com per Carhtago lo nom *Arse* no es mes qu' una abreviatura ó contracció del nom de la zeca ó ciutadela de Sagunt, nom qu' efectivament portaba la part alta de nostra ciutat, y que 's deya com nos ho ha ensenyat l' Inscripció de Cas-

(1) *Obr. y lloch cit.* pl. 221.

tella lo mateix nom que la ciutadela y zeca de Carthago això es *Byrsa*. Fins aqui las veritats de En Heiss, tot lo demés son errors, salvo alló de que Arse may ha volgut dir Sagunt. Lo nostre compatrici En Fita creu també que lo nom *Arse* es lo nom del taller monetari, pero no treu *Arse* com dihem nosaltres que 's podria fer ó com ho diu En Heiss, sino de las alas que porta lo casco de la deesa representada en algunas monedas de Sagunt. (1)

En Zobel qu' ha fet de las *Monedas de Sagunt* particular estudi, diu al estudiar lo segon epígrafe «que tro«vantse repetit en los tres períodos (en que ell clasifica las «monedas de Sagunt) conte evidentment lo nom de la «rassa que habitá en la ciutat de Sagunt..... Lo nom d' «Arce recorda los Ardeates, que 's diu contribuiren á la «fundació de Sagunt: tal volta l' epígrafe sencé solsament «se refereix á una semblansa casual de nom» (2) y algunas ratllas mes avall diu, «que los antichs escriptors ci«tan dos pobles del nom d' Arce en lo N. d' Espanya; «un en las provincias vascas, y un altre en las fonts del «Ebro.»

Com se veu En Zobel no resol la questió, puig si lo nom d' Arce li recorda los Arsemes del N. també li recorda los Ardeates de Italia, això quant trova en lo N. de la península un poble de igual nom que la ciutat mediterránea, que 'ns sembla l' havia de decidir y fer olvidar los *Ardeats*.

(1) Vegis lo fonament del modo de veure d' En Fita: «La esfinge que «corona el casco (d' un cap de Palas descubert á Denia), arroja viva luz «sobre la acuñacion de nuestras monedas ibéricas. Las zecas estaban en «las acrópolis, cuya divinidad tutelar era Palas por lo comun: y así no «vemos dificultad en atribuir á esta fuente la esfinge de las monedas de «Carlona, Granada y Ossuna, ni los yelmos alados de Sagunto, cuya acró«polis en lengua ibérica, ó mejor dicho, latina arcaico, era nombrada «Arse.—» *Hoc tamen opus in apertum ut proferat nihil postulo, non enim est tale ut in* Arse *poni possit, quasi illa Minerva Phidiac. Ciceron. Paradox, prooem.* Tampoco en las monedas celto-galas relacionadas con el «tipo marsellés falta el yelmo alado de la gran diosa, como reminiscencia «de la esfinge.»—*Muséo español de antigüedades*—Tomo VIII, pl. 475.

(2) *Dic. Münzen von Sagunt*—pl. 20.

Prenent nosaltres la cuestió per lo nostre conte direm, que efectivament, per nosaltres, los Arsenses del N. son los Arsenses del Mediterrá. ¿Quina demostració cap en aquest punt? Casi be sols la que 'ls matematichs dihuen d' eliminació. Nosaltres havem estudiat lo nom d' Arce per lo celtich y per lo hebreu y aqui junt donem lo resultat de nostre trevall en proba de la nostra bona fe é imparcialitat, mes ni per lo celtich, ni per l' hebraich queden convensuts. (1)

(1) Examinem totas las solucions á que dona lloch lo nom ibérich de Sagunt.

La solució d' En Fita de buscar en las *alas* del casco de la deesa representada en *algunas* monedas lo nom ibérich de Sagunt nos sembla no tenir fonament, puig fins admeten lo seu modo de veure tindriam que la célebre vila no prengué nom fins que vingueren ó los romans ó millor los llatins á poblarla, per exemple los d' Ardea. Mes si donem importancia als Ardeats com fundadors de Sagunt mes n' havem de donar á los grechs á qui los antichs atribuhiexen la fundació de la ciutat, y allavoras, ¿com se deya la ciutat en temps dels grechs? Sols dihent que los grechs donaren á la ciutat lo nom que pasa per grech de *Byrsa* qu' era lo nom de la ciutadela, y fent de *Byrsa, Arsa,* per corrupció tindriam l' Arx llatí explicat.

Per altra part es evident que la deesa representada en *algunas monedas* d' Arse be derrera d' altres símbols, sent lo mes antich lo *toro,* donchs en temps del simbol. del toro, quant no 's coneixia la Palas de Sagunt, ¿d' ahont venia lo nom Arse?

Empero la questió se complica quan hi ha que estudiar lo nom ab la seva terminació, axó es, quan hi ha que llegir *Arse, Arshe,* ó *Arske-etar* ó *edar* es dir

hi ha qu' advertir que mentrcs En Heiss llegeix X = *l t;* En Zobel vol que siga X = *d,* fent també En Zobel de la ⊭, *e,*una ʃ, *g*

Farem notar per que no s' extranyi l' última lectura d' En Zobel qu' en la quinta lletra de Sagunt se donan las següents variants ⊧ Ƶ ʃ N lo que sembla justificar la lectura per *g* que fa En Zobel. Mes si lo monetatge tot es de l' época romana, 'ns sembla qu' alguna part s' hauria de fer á la impericia del grabador qu' escriuria en lletras desconegudas, un nom per ell extrany.

Mes com en aquest punt cada hu se quedará ab son punt de vista, admeterem com vol En Zobel que lo nom siga *Arseg-edor.*

Una explicació céltica sols se pot dar per lo celt breto.

Nosaltres veyem en Arse un nom ibérich.

Lo poble Arsense vasch ó de las fonts del Ebro, vascons ó clunienses, diu en Heiss, acunyá las següents monedas.

Lo nom se llegeix *Arsaes.* La terminació no es ibérica,

En Celta-breto, Argoader vol dir «habitant de la plana, del interior del pais en oposició al mar, y també l' habitant dels boscos» designacions que corresponen exactament als Arsenses vascos y de las fonts del Ebro. Lo nom segons La Godinec se compon de *ar* per *war* ó *oar*; *eu*; de *Koad* ó *goad bosch*, y de la terminació *er* que indica l' individuo possesiu ó actiu. En Vannes afegeix lo nom es *Argoaeder*.

Entre lo nom celtich y el de las medallas no hi ha mes diterencia que 'l *se* d' *Arse* puig tenim, *nom numismátich*—Arsegoader, ó suplint vocals—Arsegoaeder, nom céltich—Argoader, ó Argoaeder.

Diferencias mes grans y mes difícils de compendre s' han deixat en l' aire per explicar un nom los mes reputats filólechs, mes encare creyém que 's posible adelantar en l' asunto.

Com havem vist lo nom *Argoaeder* se descompon en *Ar-koaed-er*. Segons l' autor de la gramática celta-bretona, lo nom es *Argoaeder*, perque despres d' *ar* la *k* cambia en *g*. Pero també diu lo mateix autor que despres d' *ar* la *g* ó la *k* suavisan la pronunciació y es tornan *c'h* lo que donaria per lo nostre cas *Arc'hoaeder*. Traduhint los sonidos que surten de la descomposició del nom, tenim una *c* dolsa que un poble semítich ó fent us d' alfabet semítich sols podia representar per *s*, y una gutural en l' *h* que per suau que 's pronuncii sempre sona *g*. Aquest sonido los semítichs ó lo poble que feya us del seu alfabet lo podia representar per

ג - ʃ y per ה - ᛕ

lo que donaria suplint lo sonido de vocal que representa l' aspiració de l' *h*, per *e*,

DɑΣᛕᛕXɑ ó sia השרא *oae* רד

Arshoaedor, y vet aqui per que en las monedas mes antiguas de Sagunt no s' hi trova may *g* ó ג sino *he* ה. Y ara veurá En Zobel com se pot explicar en lo nom anterior la falta de la *g*, y com no tenia necesitat de fer

això es induptable, los pobles celtichs del interior la portan moltas vegadas, ¿mes lo nom *Arsa*, que 's la questió es celtich ó vasch? Per lo celtich no sabem com explicar

de la primera [illegible] una *g*, variant que no consent ni esplica cap autor de quants han tractat los estudis ibérichs.

Mes la gran objecció que 's fará á lo dit y que surt tot natural, es la de que dihentse en ibérich Sagunt *Arse*, si prenem aquest nom del celta ARC'H-*oaeder*, dit nom es una abreviatura, fet que no repugnariam per las monedas, mes quant llegim en las inscripcions lapidarias *Ciutat d' Arse, fills d' Arse*, (vegi lo que dihem mes endevant), no es possible donar com corrent l' us de una abreviatura per designar un nom patronímich local ó nacional.

Per aquesta sola y poderosa rahó no havem aceptat nosaltres l' etimología céltica.

Buscant lo nom per lo semitich lo mateix Zobel diu, «que la terminació *G D R* se podria explicar per l' hebraich גדר *Gedor* que vol dir *mur muralla* etc.» de modo que admetent *Arse* com *Arx* tindriam que lo nom seria *Murallas del Arx*, ó *Muros del Castell*, nom inverosimil, puig *Arx* ó *castell* sensa *murallas* no 's compren, y per lo tant lo pleonasmo no hi cap.

Si nosaltres diguessim com En Fernandez-Guerra que los Ibers occidentals venen dels Ibers Asiatichs, diriam que los Ibers fundaren una *Arse* en memoria de la seva gran ciutat *Arsisia*.

Mes en punt á etimologías semíticas n' hi ha una que dona que pensar y es la següent.

Avuy tothom veu en los Ibisenchs als Jebuseos de la Siria, poble de la confederació dels Chethas, ¿per qué donchs, no havem de veura en los fundadors de la nostre Arse als de l' *Arse* del N. del Líbano, poble de la dita confederació, y situat en lo costat del Kades, y á mes á mes, poble maritim?

Si fos aixís los nostres Arsenses no serian altres que los *Araceos* ó *Aracenses* del *cap. X del Geseni, vers* 10 un *dels pobles cananenses*.

Deixem encara la filiació histórica: y puig havem vist á los Fenicis recorre nostras costas, donem á un poble fenici ó siro-árabe per fundador de Sagunt.

En aquest cas lo nom de Sagunt ibérich ó primitiu ha de venir ó d' alguna circnnstancia local ó del seu fundador.

Nom propi com Arse fora dels Araceos biblichs no 'n coneixem d' altre.

Vinguem donchs á las circunstancias locals.

Sagunt está sentada «sobre un terreno sech, arit, calent; en terreno aspre y calent; en punt calent en istiu», condicions y qualitats d' una terra que los hebreus exprimeixen ab una sola paraula, y aquesta paraula es שרח de la que diu Geseni que significa»—*siccus, aridus, calidus, asperitatis enim notio ad res torridas, aridas, adeoque ad cestum refertur*. Supleixis ara en lo nom semitich las vocals y tindrem *Haras*; fassis caure

Ars, y quan veyem en la Galia tres pobles portant aqueix nom, un *Ars* en lo departament de Creuse, un altre també *Ars* en lo Mosela, y un *Arsac* en la Gironda (1) sensa que los celtistas n' hagin dat l' etimología, 'ns sembla que 'ns podem pronunciar contra l' orígen celtich d' aqueix nom.

Lo cas es, que si be coneixém las monedas dels *Arsaes*, fins avuy no s' ha trovat en á quin poble ó ciutat se poden dar ó referir, y aixó nos sembla digne de gran atenció; puig ¿no podria esser que per conte de ser los *Arsaes* pares de Sagunto, no fossin més que los fills, y que per lo tant conservessin en las sevas monedas lo nom de la mare patria? Aixó no passará may d' una conjetura, mes sempre tením del fet de no coneixers la ciutat dels *Arsaes* una presunció fundada del nostre modo de pensar.

l' aspiració y tindrem *Aras*, y si ara 'ns fixem en la *s* veurem com surt per lo hebraich la *s* que 's representa en l' alfabet numismatich y lapidari per M. Σ. *ss. sh. sk.* Y á ben segur que 'l nom de l' *Arace* del Líbano no porta altre etimología, puig las condicions topográficas y locals concordan ab las de Sagunt.

Trovat lo nom d' ahont surt la terminació.

La terminació es allavors

Nosaltres estem per la segona lectura, y no per la proposada pre En Zobel que es la primera, llegint empero X $= d$.

La rahó está en que com se pot veure en lo trevall de nostre compatrici en las monedas mes antiguas surt sempre ᛔ y en las del segon período И ó N lletras que 's poden pendra per una H mal grabada.

Tenim donchs que lo nom ibérich de Sagunt posat en hebraich dona llegint d' esquerra á dreta com lo nom numismatich.

רדה ה שרה

que 's llegeix *Harash la gloriosa, la honrada*, calificatin que pendria per la seva honrosa ó gloriosa defensa, lo que no 'ns ha d' extrañar, puig que lo monetatge se suposa esser de despres del siti.

Quan, pues, nosaltres no aceptem per *Arase* y no *Arce*, l' etimología semítica, es que creyem veure mes solits fonaments per la etimología ibérica pura, ó euskara.

(1) *Dictionnaire archeologique dela Gaule.*—T. I, pl. 81, col 2.ª

La hipótessis en aqueix punt es la següent; al apoderarse los Chethas d' Arse marítima, anaren empenyent cap dalt del Ebro als Arsaes fins deixarlos en las fonts d' eix riu.

Mes si *Arsa* ó *Arse* es euskar, ¿qué vol dir?

Nosaltres creyém haver descubert lo nom, estudiant l' arma que porta lo genet representat en la moneda dels Arsaes, y de la que dona exactament la seva forma la següent lletra ↑. Una arma de forma tan particular havia de cridar l' atenció de tot poble conquistador, y com entre los conquistadors semítichs venian los pobles de la llansa y los pobles del arc, com ja sabém ¿los que portaban l' arma ↑ no s' havian de caracterisar per lo nom d' aqueixa arma?

A nosaltres nos sembla incontestable.

La dificultat está en determinar lo nom de dita arma.

Lo laborta té una paraula que fa á lo nostre fi; aquesta paraula es *Arska*. Arska, segons Oienhart, es sinónim de *Maira* y vol dir *pastera*, mes Van Eys declara que aquest nom, avuy per avuy, no es conegut. Si avans de passar endevant per explicarnos la raresa de que *Arska* vulga dir «pastera» y que aqueix nom siga lo nom de l' arma en qüestió, nos fixem en que lo perfil d' una pastera dona lo perfil de ↑ aplanat en lo cim, ja la transcripció no 'ns semblará ridícula sino tot lo contraria.

Explicant ara *Arska* per *Aska* com recomana Van Eys, tením que *Aska* es la *regadora* ó *cuneta* d' un camí, y vetansaquí de nou ab lo perfil de la pastera.

Mes per *Aska* arribém á *Asto* seguint sempre á Van Eys, y *Asto* vol dir *Ase.* Mes avans de riure de la conclusió, recordis que avuy per avuy duas vigas posadas en aqueixa forma ^ fent taulada, ne diém que la teulada té la forma d' *esquena d' ase;* y per últim *Asto* que esplica *Aska* y *Arska* vol dir en labortá, traduhím literalment en Van Eys, *La* T *de fusta en la que 's penja la roba per espolsarla.* Y bé ¿no es una T lo que porta en la ma lo genet Arsaes? ¿Quí ho pot contradir? Si aixó es innegable

la *t* punxaguda ó de forma de ↑ forma d' un' arma dels primitius ibers, se diu *Arska* y *Arskaes* se deyan los pobles que la usaban, y com los Arskaes eran los habitants de Sagunt, d' ells vingué 'l que la seva vila se digués *Arska*.

Ara 's compendrá una variant ortográfica del nom ibérich que Zobel esplicaba dihent que per los ibers Σ y ϟ ó Ζ eran una mateixa lletra (1) ó bé que no hi feyan diferencia.

Lo que per nosaltres resulta es, que per exprimir lo so *sk* los semitas ó los ibers al apendre d' escriure se valgueren de ש, y així se trova escrita aqueixa lletra en las monedas mes antiguas y en lo nom de *Arse* de l' *inscripció de Castelló* que 's del temps del siti, sustituhintla en lo segon período monetari la ɔ ó ϟ ó Ζ quan la pronunciació s' aná suavisant.

Per llegir, en fi, lo nom sensé de corrido de l' euskara Sagunt nos falta tan sols la seva terminació.

Lo nom numismátich dona

que llegim

A.r.sk.a.e.t.r.

llehim t,=*a* per conservar lo nom vasch tal com avuy se coneix: mes ja 's compren que la petita variació fonética de *e* en *a* res contradiu, y que també hauriam pogut llegir *e*.

La terminació *e.t.r.* per nosaltres no es mes que la terminació de datiu en que está escrit lo nom, puig en dialecte *Soleti*, *etar*, *etara* es la terminació de datiu (2) y la terminació de datiu s' escau perfectament tractantse de monedas que havian de servir *per los habitants de Arska* ó per *Arska*. Lo nom, donchs, es *Arskeetar*.

Demostrada la existencia del poble de llengua euskara

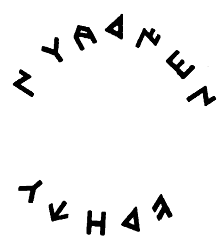
(1) Ob. cit. pl. 20.
(2) *Elements de Grammaire basque.—Dialecte Souletin*, par Louis Geze·

en Ampurias, Vich y Sagunt, y ab relació ab los pobles marítims, los de dalt del Ebro ó de la Vasconia propiament dita, la nostra téssis d' un poble primitiu parlant euskar queda demostrada, y ara se 'ns creurá si diém que lo vasch ha deixat innumerables arrels de la seva llengua en los termens geográfichs dels antichs catalans, puig fins en la célebre Elo com ho ha demostrat En Trueba se hi troba viu lo vasch en una de sas lápidas donada per caldaica per En Rada y Delgado.

¿Es aquest per ventura l' únich exemple que 's pot citar?

Una nova inscripció podem afegir com donánt una possible lectura euskara; tal es la del fons d' una copa, publicada per Albinyana en la seva *Tarragona monumental*.

Diu aixís:

La transcripció dona:

N. V. K. (R). I. Ts. N
V. AI. H. R. E.

Havém tancat dins un paréntessis la R de la primera ratlla, per quant, com d' escríurela ◀ es *r*, y posantla d' aquesta manera ▶ es *a*, es molt factible un error, error que havém de suposar que realment existeix si havém de llegir l' inscripció per lo vasch, puig perque 'ns surti una lectura havém de darli lo valor d' una A.

Feta aquesta correcció, llegim: 1.ª ratlla: ᛘYᚱ— *Nuk* primera persona del singular del verb estar: *Jo estich.*

ᐅᛂ Ш ᛂ—*Aitzin*, per ahont se veu com no 's deu suprimir la *t* de *ts* ó *tz* de la Ш, y vol dir, *devant*.

Per la segona ratlla hi ha algunas dificultats.

Lo grupo ᛌH◁◁ se llegeix *Aihre;* en labortá y baixnavarro *Aiher* vol dir *desitj*, de modo qu' entre la paraula antiga y la moderna no hi ha més que una metátessis. Donchs nostra transcripció es exacta. Pero *Aiher* ó *Aihre* significa, avuy propiament, «enveja, desitj sobre tot de fer mal». Es donchs una paraula metafórica d' aqueixas destinadas á exprimir un estat de l' ánima: donchs, si no avuy en altre temps, *Aihre* podia exprimir un *desitj vehement*, un *desitj violent*, desitj que sent, per exemple, l' assedegat.

Nos queda, donchs, per donar valor á la lletra ⅄ qu' es la mateixa que Y. Si considerém Y com *y* ó *i* fem l' inscripció d' época baixa, y admetent lo seu valor grech, en aqueix cas arribém á lo pronom *hi* «tu», y allavoras podriam llegir:

Jo (l' aygua, lo vi, la copa) *estich devant* (lo que) *tu desitjas.*

Es dir, devant de la teva set.

Aquest es lo resultat del nostre estudi: no se 'ns oculta que la lectura de la segona ratlla deixa molt de tenir lo rigorisme de la primera, mes nosaltres no havém sapigut arribar á més.

Per altre part aquesta inscripció es susceptible d' una correcta lectura hebraica, y fins ab particularitats ortográficas y de llenguatje notabilíssimas, donchs quan se coneixi aquesta segona lectura, allavoras se podrá decidir la crítica; nosaltres donant las dos transcripcions creyém fer proba de bona fe y d' imparcialitat.

Entrém ara en la lectura dels dos epitafis tarragonins ibero-llatins, raríssims exemples que creyém perduts per la lapidaria catalana.

Lo primer copiat de Laborde (1) diu:

(1) *Voyage pintoresque* etc., T. I, pl. 88, núm. 12.

ᚹ ♀ ⊭ X ‹

a. r. e. t. k̄.

a. ts. n. q. l. a. u. r.   *a. n. t. l. s. l. a.*

ᚹ Ψ ᚴ ⴻ Λ ᚹ ↑ ♀ · ᚹ ᚴ X Λ ϟ Λ ◁

FVLVIA LINTEARIA

En Villanueva (1) porta també com es ben sapigut dita inscripció, ab la diferencia de no haberhi cap punt que separi las lletras ibéricas de la segona ratlla.

Lo segon epitafi comporta algunas varietats: Laborde lo copiá de la següent manera: *obr. y lloch cit. n.° 25*

HEIC EST SIT / / / / /

ᚹ♀⊭ /// ᛇ›◁

ႷᐅΛ♀ᚴΛI / / / / /

En Villanueva la transcriu en lo lloch y obra dita, *fig.* 3.

HEIC. EST. SIT

ᚹ♀⊭ . ...ᛇ ›ᚹ

ϟ ᚦ Λ ♀ ᚴ Λ

Y En Hübner la porta en las *Inscripcions llatinas* ja citadas *n.° 4424 a.* en aquesta forma:

HEIC. EST. SIT ////

ᚳ ♀ ⊭. / / / ᛇ· ›◁ / / / /

ϟ ᚹ Λ♀ ᚴ Λ I / / / / /

Las diferencias, com se veu, portan sobre la puntuació de la primera ratlla ibérica, y sobre 'l cambi de Ⴗ per ϟ.

Lo epitafii n.° II dona la coneguda fórmula llatina de *Aquí está enterrat*, escrita d' una manera que á la llegua

(1) *Viaje literario.—Tomo XX, pl.* 98, *fig.* 2.

se veu qu' es un poble estranger el que fa us del llatí; proba de que aquesta llengua no estava en us avants de la vinguda dels romans.

Ara bé: la segona línea del segon epitafi, dihent la primera *Aquí está enterrat*, ¿pot esser lo nom propi del difunt? Sens dupte: mes si s' observa qu' en lo primer epitafi, en el que'l nom está en llatí, hi ha una *t* qu' es la lletra que 's troba á faltar en son lloch en lo segon epitafi tenim que suplint la *t* la única variant es *k* per *g*, lo que fonéticament no implicaria cap dificultat; á major abundament lo nom vasch que respon á dita lletra s' escriu encara avuy ab *k* y ab *g*. Luego la segona ratlla porta un sufix ó terminació *kr* que 'l primer ha suprimit sens dupte per esser tal.

Suplint ara vocals, nosaltres llegím:

Epitafi núm. I.—ARETOK*i*.

Epitafi núm. II.—AR*e*T*e*G*i*...K*e*R*ia*.

ARE hi es per *Ara,* y *ara* es un demostratiu que 's pot determinar per l' expressió *ara nola* que vol dir, «Vet aquí com», y com *nola* es *com*, *ara* vol dir *Vet aqui*, traducció literal.

TOKI ó TEGI vol dir: *lloch, siti*, *habitació, morada.*

La terminació KERIA se troba usada per formar un gran número de sustantius. (*Van Eys.*)

Donchs en un y altre epitafi *Aretoki* y *Aretegi-keria* se traduheix per VET AQUÍ LA MORADA, *Vet aquí lo lloch, lo siti,* y sen *Toki*, *Tegi*, «siti», com se veu la fórmula vasca traduheix lo llatí

HEIC EST SIT...*us*

d' un modo casi literal, puig lo mateix té dir: Vet aqui lo siti—fórmula vasca—que *Aquest es lo siti*—fórmula llatina—si bé *situs* metafóricament vol dir *enterrat.*

De la segona línea del primer epitafi, la primera part se llegeix per sí mateixa, puig *a. ts. n. k. l. a. u. r.* suplint vocals dona, ATSNEKO LAUR aixó es *última terra,* puig creyém que *laur* es *lur*, «terra». El viscaí *luur* ens sembla explicar lo ibérich *laur.*

De la segona part d' aqueixa línea no 'ns atrevím á donarne cap versió puig á pesar d' haver ensajat totas las combinacions possibles, may havém trobat un resultat satisfactori.

Diu donchs la lectura del primer epitafi:

Aretoki
Atsneko l(a)ur. A.u.t.l.s.l.r.
Fulvia Lintearia.

Això es literalment:

VET AQUÍ LA MORADA
ÚLTIMA *(en la)* TERRA a.n.t.l.r.l.r.
FULVIA LINTEARIA.

La lectura del segon epitafi presenta també algunas dificultats.

En Laborde dona la primera ratlla sens separació de noms, ó sia sense puntuació, mentres que Villanueva y Hübner puntuan, pero això ja havém vist que no altera la lectura.

La última ratlla havém dit, dona, comparant las lecturas de Villanueva y Hubner ab la de Laborde, lo cambi de ⚡ per Ч, y com per decidir la qüestió no tenim més medi que atendrens á la major suma d' autoritats, nosaltres creyém que s' ha de llegir ⚡, tant més quant per aquesta lletra se pot llegir la segona ratlla ibérica, lo que no's podria fer llegin Ͱ. Mes aquesta segona ratlla ofereix encara la novetat de donar per lo seu final interrumput Laborde una I, Hubner á una I posada inclinada, ó lo primer pal d' una Λ, mentres que Villanueva suprimeix tota indicació.

Ara veurém l' importancia d' aqueixa variant per la lectura; mes avants havém de dir que nosaltres enteném que la Λ y Λ s' han de llegir *k* per lo que toca á aquest epitafi.

La transcripció es casi tal com una escrita

HEIC. EST. SIT...
ARE. ToKi. KeRia
ϟAKARIK.....

y diu literalment: *Vet aquí lo siti dur de...*
puig *Sakarik* se compon de *Sakar-ik*, això es, del nom *Sakar*, que vol dir *dur* y del sufix *ik*, que unit als noms correspon á *de.*

Com se veu, la lletra ó resto de lletras que segueix á *Sakarik*, no es necessari per la lectura.

Per acabar estudiarém una nova lápida sepulcral existent avuy dia en lo *Museo arqueológich* de Tarragona Sobre un tros de mármol blanch se llegeix:

Σ R M Σ
Ͱ OᚺO (1)

Lo compte de Laborde la publica ab una variant importantísima:

Σ R M Σ
ᛕOᚺO

Obr. cit. To. I, *pl.* 88, *núm.* 12.

Nosaltres creyém exacte la transcripció de Laborde, sols per quan permet sa lectura.

La primera ratlla es un nom propi, difícil de determinar; la segona un adjectiu calificatiu molt senzill.

Si la primera ratlla l' havém de llegir ab sujecció al alfabet que havém donat, sols podém comparar lo nom en qüestió ab lo nom monetari Ψ ⚲ Ȝ H Ȝ que fins avuy no s' ha pogut classificar. Si tením comte de las inscripcions bilingües que clarament nos diuhen que s' escribia en ibérich quan l' us del llatí s' anava ja estenent, interpretém la Я y la M com *r* y *m*, y allavors lo nom se podria

(1) *Catálogo de los objetos que se conservan en el museo de la Sociedad arqueológica tarraconense:* any 1852; pl. 55.

llegir Saramesa, que correspon al euskar *Saramea* y al llatí *Sordes*.

La segona ratlla se llegeix Eolio llegint I=*i*, en virtut de lo que acabém de dir. Y no 's vegi contradicció en això, puig que ja está dit que l' alfabet lo mateix que la llengua s' havia de modificar ab l' invasió llatina; per lo que totas aquellas lletras de forma iguala á las llatinas encara que ab diferent so, á la curta ó á la llarga havian de pendre lo valor del poble dominador, interpolantse primer, y acabant després per dominar.

Donchs *Eolio* per nosaltres es un nom euskar en tota sa puresa. Lo nom es *Eo-lio* y nosaltres lo comparém ab *ehai-le* qu' en tots los dialectes euskars vol dir *teixidor*. *Eo* vol dir *teixir* (*Van Eys*, *pl.* 109) y la terminació s' esplica per lo filólech holandés per una contracció de *zale* ó *gale;* mes en Van Eys pren per radical *Eun* que vol dir «drap».

Si lo nom ibérich no es «teixidor» se podria també esplicar per *Eolio,* això es: *Eo-liho*, *teixir lli*, puig *liho* en euskar es «lli», paraula empero que Van Eys treu del castellá «lino» ab cambi de *n* per *h* del que dona varis exemples. Res tenim que dir del cambi fonétich, ¿mes quina rahó filológica hi ha per treure *liho* del castellá *lino* y no per lo contrari? Los euskars ó ibers qu' en tota sa llengua demostran los seus orígens agrícols y pastorils, ¿no havian de tenir un nom propi per lo lli? ¿Los euskars ó íbers habitants d' Aintzir y Kose no havian de tenir un nom per los llis d' Ampurias y del camp de Tarragona? Del fet que la paraula *lli* se trobi en totas las llenguas romanas y en lo llatí, ne tenim prou pera concloure que la paraula *euskara* no ve del castellá, puig d' igual manera pot sortir del llatí *linum*, y respecte aquesta circunstancia ja sabém que 'ls mes reputats filólechs admeten una forta corrent ibérica en lo llatí; y en fi, si *liho* ve del llatí *linum*, sempre tenim que dit nom se troba en la lápida sepulcral del museo de Tarragona.—*Eolio*, donchs, pot dir també *Teixir-lli*, «teixidor de llí».

Ara es ocasió de fer resaltar una circunstancia que creyém notabilíssima. Nosaltres acabém de trobar en Saramesa (?) *Teixidor* ó *Teixidor de lli*, y en un dels dos epitafis bilingües havém trobat una *Fulvia Lintearia*, ó sia Fulvia *Teixidora;* donchs lo cas d' escriure la qualitat d' esser lo difunt, *teixidor*, en las lápidas sepulcrals se troba del tot justificat. *Eolio*, donchs, traduheix *Lintearia*. Lo fet es tant més important, quan tenim un passatge de Plini per comentari. Plini diu (1): *L' Espanya citerior té també un lli d' un blanch exelent degut á las ayguas d' un torrent que banya á Tarragona: sa finura es maravillosa y es allí ahont s' han establert las primeras fábricas de carbasus* (telas finas). Donchs vet aquí la celebritat de la fabricació catalana de draps de lli pregonada per Plini, justificada per las inscripcions ibéricas, y vegis també si ve de lluny l' honra dels oficis manuals en aquesta terra, quan fins se gravavan en las portas de la tomba.

LA LLENGUA DELS CIVILISADORS

L' Hebreu

Si la nostra interpretació y lectura dels noms geográfichs é inscripcions que precedeixen fins ara reputats y reputadas com il-legibles es verdadera, la téssis que sostením respecte á esser lo euskar la llengua del poble aborigena de Catalunya reb la més complerta y cabal demostració.

Havém dit que fins avuy las lápidas han sigut reputadas com il-legibles, negantse al comú esfors d' homes eminents durant tres sigles, y ara afegirém, que aixís fou en gran part per causa de no haber conegut son alfabet. Aquesta consideració habia d' esser prou y bastant perque En A. de Bofarull ho acullís en la seva *Historia de Ca-*

(1) *Historia natural. Llib.* XIX.—11.—4.

talunya la lectura de la lápida catalana del arch de S. Domingo del Call llegida en un temps *en que encara no 's coneixia l' alfabet ibérich ó catalá*, sent aixís que quan la publicá feya ja anys qu' era conegut, de modo que bastava ab rectificar l' alfabet, per veure l' error en que incorria.

La dificultat máxima oposada á la lectura de las lápidas catalanas ha sigut la d' ignorarse completament ab quina llengua habian sigut escritas. Los primers ensaigs de interpretació, naturalment se feren per lo vasch, puig sent una de las llenguas primitivas d' Espanya y de la que 's podia sostenir ab fonament que un dia sigué parlada en tota la península pirenaica, era lógich y natural comensar l' interpretació per la dita llengua; y en los nostres dias aquesta tendencia ha tingut més fonament, puig per lo trevall de Boudard sobre la numismática Ibérica, quedavan explicadas terminacions y lecturas dels epígrafes monetaris per lo vasch, que semblava qu' en l' esdevenidor res ho tingués que contradir.

Empero, es lo cert que á pesar de trobarnos desde casi fa vint anys en posessió del verdader alfabet ibérich ó catalá, y d' haber llegit ab ell los epígrafes monetaris, tan prompte aplicavam lo dit alfabet á las inscripcions, aquestas per conte de parlar, se feyan moltas vegadas més mudas que may, qu' es lo que dava per resultat que molts esperits il-lustrats, y fins numismátichs de primera forsa, y ho dihém per un que 'ns ha ajudat en lo nostre trevall, desconfiessen dels resultats obtinguts per Boudard, Delgado y Heiss.

Confessém que de motiu n' hi havia, puig si trobat l' alfabet y feta la transcripció, aquesta donava per resultat una llengua desconeguda, ó bé se havia de dubtar del instrument d' interpretació, ó bé s' havia de confessar que las lápidas eran escritas en una llengua desconeguda y perduda en lo mon per sempre.

Lo primer punt era impossible, puig davan fé las lecturas monetarias. Y vet aquí per ahont arribavan á de-

clarar que las lápidas eran escritas en una llengua desconeguda y perduda. Aquesta conclusió lógica desde 'l punt de vista de que acabém de parlar, oferia lo següent flanch: ¿cóm una llengua que 's parlá y s' escrigué en Catalunya fins molt entrat lo primer sigle de l' era moderna, podia haber desaparegut sens deixar rastre? ¿Una llengua parlada en lo dit temps podia ser una llengua destinada á morir y á desapareixer? Los fets concluhian per l' afirmativa, mes nosaltres confessém que sempre 'n tinguerem dubte.

Esplicar ara com havém arribat á la solució que proposém, es menys interessant que convenient, puig que á la fi es necessari esplicar lo método que havém seguit, no sens resultat.

Lo método no ha sigut llingüístich sino histórich.

Partint nosaltres del fet de la vinguda dels Chethas á Espanya, y no podentlos deixar en lo sur per ilógich, puig los que havian conquistat lo Nil no s' havian d' aturar devant l' Ebro, concluirem per la posibilitat de que la seva llengua que havia d' esser una llengua semblant á la fenicia, sino la mateixa llengua fenicia, podia ser la llengua en que s' haguessen escrit las lápidas ibéricas ó catalanas.

Haventne adquirit d' aixó un convenciment, per los resultats del nostre estudi histórich, emprenguerem l' ensaig que avuy oferim á la crítica y al estudi de personas més competents de lo que ho som nosaltres en tan difícils materias.

La qüestió 's presentaba en los següents termes: *interpretar unas inscripcions escritas en una llengua desconeguda, que resultaban també serho ab elissió facultativa de vocals y sense divisió de paraulas.*

No sabém perque 'l problema presentat en aquestos termes havia de dar lloch á que las personas serias se riguessen del esfors que 's feya per llegir unas inscripcions que ab lo cambi de vocals lo mateix podia dir un mot, *pota*, que *peto*, puig los dits no podian ni debian desco-

neixer, que hi ha hagut llenguas escritas de la mateixa manera que resultaban serho las primitivas inscripcions dels catalans.

A nosaltres precisament aquesta singularitat era la que 'ns animaba en lo nostre trevall d' investigació, puig deyam; si lo nostre poble Cheta es lo poble conquistador del Egipte, y 'l propagador en Europa de lo seu alfabet, la nostra llengua escrita ha de presentar una certa similitut ab la seva, y la primera que trobabam era precisament aquesta elissió facultativa de vocals, es dir, una manera d' escriure tal en la que 's podian suprimir ó no, á voluntat, un cert número de vocals ó totas; y bé, això que resultaba cert y probat per l' ibérich y catalá, resulta ser també la escriptura propia dels Egipcis.

Se dirá que las vocals suplidas en l' egipci no son unas vocals arbitrarias, es veritat, puig se ha referit l' escriptura egipcia á la llengua copta, mes aquest trevall sortí, diguemho aixís, d' una intuició que la experiencia ha justificat. Donchs pet nosaltres, trobada ja una similitut per l' escriptura, no 'ns faltaba més que trobar una manera de suplir las vocals que no fos menys rigurosa de la trobada per l' escriptura geroglífica.

Y una volta vejerem confirmada per la dita similitut, la nostra teoría histórica d' esser los Chetas los que civilisaren á Catalunya, y portaren la manera d' escriure egipcíaca; recordarem desseguida que l' hebreu s' escriu ab completa elissió de vocals, y moltas vegadas sense separació de paraulas, de modo que una lápida hebraica ahont sols hi hagués escrita la següent paraula בן que 's llegeix ...*b n*... estaria escrita en llengua desconeguda, mes posant entremitj una *e* resulta *Ben* qu' en hebraich vol dir *fill*. Donchs lo sistema egipciach era lo sistema Chetha.

Dirém ara, perque no'n fassin un argument aquells que no coneixin l' escriptura geroglífica ó sistema d' escriure dels Egipcis, que la nostra divisió en paraulas de las inscripcions ibéricas ó catalanas no es tampoch ni una cosa nova ni una cosa arbitraria.

En primer lloch dirém que 'ls Egipcis qu' ensenyaren d' escriure als Chethas, escribian de la mateixa manera que 'ls primitius catalans, es dir, sense separació ó divisió de paraulas, y que la manera egipcia es la manera chetha y la manera dels fenicis, la dels cartaginesos y de casi tots los pobles antichs.

La práctica de nostre sistema nos havia d' oferir dificultats grans, y la més gran la de havernos de servir de una llengua que no 's pot dir ni assegurar que fos exactament la mateixa que parlaban los Chethas al arribar á Espanya; mes nosaltres considerant que 's fa us, y bon us, del hebreu per interpretar las inscripcions fenicias y púnicas que eran cassos semblants al nostre, ab las mateixas reservas y restriccions declaradas per lo fenici apliquém l' hebreu á las inscripcions ibéricas ó catalanas; donchs no s' esperin trobar ni las rigorosas concordancias necessarias en tota inscripció de idioma perfectament conegut, ni un rigorisme de vocals que fins no pot dar l' hebreu, puig lo sistema dels masoretas no té 'n lo seu favor mes que la seva autoritat, y ademés hi ha que contar ab los cambis fonétichs qu' implican sempre 'l parlar un nou poble una llengua extranya á la seva, ó sent fins la seva mateixa, aixís donarem una transcripció ó fidel ó justificada per las vocals mes del tot rigurosa per las consonants ab lo qu' esborrarém lo possible dubte, que resultaria de tota altre manera, d' esser lo nostre fet, un fet arbitrari y sospitós.

Segona dificultat. ¿Fins á quin punt los Chethas avehinats en Catalunya y trobantse ab un poble que parlaba una altra llengua, conservá la manera del hebreu de suprimir las vocals? En la hipótessis de que la seva llengua sigués llengua vulgar, parlada, al escríurerla, clar está qu' una supressió rigurosa de vocals no resultaba ni del geni de la llengua primitiva, ni del sistema de l' escriptura geroglífica, donchs hi ha lloch á estudiar en tota transcripció quan las semi-consonants del hebreu tenen valor de consonant, ó d' aspiració, y quan lo valor es el d' una

vocal pura y clara: nosaltres no podém avuy per avuy dar reglas per fer aquesta distinció, y sols podém recomanar un pacient tanteig.

Semblará sens dubte als que llegexin, que una vegada en posició de la llengua de las inscripcions, tot está dit y fet, y que ja no hi ha mes que traduhir, sen aixís que ara comensan los trevalls.

Nosaltres toquem aquest punt no per sangrarnos ab salut com se sol dir, sino per demostrar qu' en materia tan dificil rara vegada, y aixó tractantse dels mestres, s' ha arribat á traduhir d' un cop una inscripció semítica, hebraica, fenicia, púnica, ni quan ha vingut escrita sensa separació de paraulas, ni encara ab aquesta última circunstancia.

Llegexis sino lo que diu En Halevy en las planas 2 y 3 de las sevas *Melanges d' épigraphie semitiques* etc. llibre destinat á reveure y corretgir totas las inscripcions semíticas publicadas fins l' any 1874, y hom quedará maravillat al veurer la munió d' imposibles traduccions autorisadas per los homens mes eminents.

En Derenbourg, un nom que fa autoritat, deya en la mateixa fetxa en lo *Journal Asiatique* (1) per excusar las dificultats y contradiccions dels traductors, «per no desacreditar la cieneia semítica pensis per un moment á cuantas lecturas no ha de donar lloch la tercera línea de l' inscripció d' Aschmun'azar composta de trenta una consonants». Y diu aixó home tan eminent á propósit de la lectura de las lletras següents תדלסויתעלת de la tercera ratlla de l' inscripció de Carthago feta per ell mateix, puig mentras una vegada llegeix דל סוית עלת y traduheix (literalment) «jo posaré lo pobre en alt», la segona vegada conservant la mateixa divisió de paraulas y fins suprimint també la primera *t* llegeix ,«jo he overt la porta de las estables de las bestias que hi mamaban». Donchs no

(1) *Tom. III. Sept. serie, pl.* 224.

sens motiu deya En Derenbourg; *Ho confeso, hom queda confos devant de dos ensajos de interpretació igualment admisibles, y sempre tan discordants, y en los que, sense dubte, vindran á afegirse en lo esdevenidor altres combinacions mes ó menys conformes al geni semitich.*

Si volguessim citar altres casos no tindriam que fer mes que obrir lo llibre d' En Halevy.

Doném empero, una proba del cas que semblará extraordinari, de donarse tres lecturas (fins ara) de duas líneas d' un papirus arameo de Turin, originari del Egipte, escrit ab separació de paraulas.

Geseni, res menys que Geseni ne fa la transcripció y llegeix: *Deus, domine me! ex conculcationi servum tuum e* (ripe) *vita una est, et verax dominus meus est Jehovah?...*

Empren la lectura de las duas ratllas lo sabi aleman En Merx y traduheix conservant la transcripció d' En Geseni, per lo que fa á la primera ratlla, «*A mi senyor Mithrawahicht(a), lo teu servidor Pakhim* y declara que de la segona ratlla no 'n enten un mot.

En fi, avuy lo francés En Clermont-Ganneau, sempre sobre la transcripció de Geseni, repren la lectura, conserva la feta per En Merx per la primera ratlla, y traduheix la segona per *Vivent, joyos y fort;* forma de salutació, y luego com entran en materia, diu: *Mi senyor, que siga.....* (1).—Vegis á que ha vingut á parar l' alta lucubració bíblica d' En Geseni, á una entrada de carta de las mes remplonas y vulgars.

Donchs de nostras lecturas s' en poden esperar correccions tan grans com las anotadas, á pesar de tot nostre afany per evitarlas, y no seriam nosaltres qui derrerament las agrehisiem, puig que mes busquem la justificació de nostra teoría histórica en aquesta part de nostre trevall, que no l' exactitut de unas traduccions, que nosaltres mateixos no esperem de nostre insuficiencia.

(1) *Revue Archeologique*—T. VXXVI, pl. 96 á 105.

Havem de dir en aquest punt, per quina regó'ns limitem á la lectura y transcripció de las lápidas catalanas.

Be que de haverse parlat en la Turdetania y Bastitania una llengua fenicia no hi hagi dubte, nosaltres deixem á los sabis andálusos l' estudiar la qüestió de si la llengua turdetana era un fenici pur, ó un libich-fenici, y per lo que fa á la regió celtibérica ahont s' usá lo nostre alfabet, direm que los ensaigs que havém fet no 'ns ha donat cap resultat, de lo que concluhem en favor de una interpretació vasca-celta.

Per tot lo dit, donchs, ens havém de limitar á la transcripció de las lápidas ibéricas ó catalanas.

Aquí sur una qüestió previa: ¿las lápidas escritas en hebreu son anteriors ó posteriors á las vascas, ó vice-versa? Aquesta si be 's mira no es qüestió. Clar está que al arribar los Chethas á la península, y al trovar en ella nn poble de llengua euskara no l' habian de forsar á parlar sa llengua, ademes los epitafis de Tarragona 'ns han ensenyat que lo vasch era parlat quan s' introduhia ja lo llatí.

¿En quina proporció ó relació se parlaban ab duas llenguas? Passa á los Chethas lo que á los goths que á pesar de essar germanichs se llatinisaren per complert, es dir, los Chethas adoptaren la llengua dels euskars? No ho creyém possible, puig per nosaltres si los goths y franks se llatinisaren, fou, per quant se trovaren en front d' un poble mes fort en civilisació, y el cas contrari es lo cas dels Chethas al arribar á la vall del Ebro.

S' ha de tenir donchs com per cert, lo fet de que mentres l' euskar pogué continuar y continua sen una llengua vulgar, ó la llengua del poble ó d' una part del poble, l' hebreu ó fenici dels Chethas fou la llengua de la gent ilustrada, la llengua sacerdotal y sabia, ó si 's permet, la llengua oficial.

Per lo tant tingas per entés que totas las lecturas que seguirán han sigut primer ensejadas per l' euskar, sens que ab axió volguem dir mes que, per nosaltres, no 'ns ha sigut posible transcriurelas per l' euskar. Y ara ens re-

comaném á la paciencia de nostres lectors per lo agre del trevall, asegurantlos que d' estar nosaltres en lo cert, sos fruits serán dels millors y mes considerables, y qu' en pocas paraulas, lo sol de la veritat illuminará la nostra teoría histórica.

Núm. I.

Procedencia. D' Alcalá de Chisvert, publicada en la *Memoria* del Príncipe Pio sobre las antiguetats del regne de Valencia, lámina I, núm. 15, Tomo VIII, de las *Memorias de la Real Academia de la Historia.*

Aquesta transcripció sofreix mudansa en l' obra d' En Masdeu, puig haventli comunicada lo mateix Príncipe Pio la transcriu fent de la Γ y de la Ƀ una sola lletra ab jucla, ó sia una M ab jucla en la segona cama. (1)

No coneixent la pedra si es que 's conserva; deixarém la qüestió per resoldre, en quant á la seva exacta forma.

Transcripció:

בהנקעאלב

Lectura. *De dreta á esquerra:*

בהנ קעאלב
Ben Qoalb ó *Ben Kealb*

Los *Beni Kalb* son citats per Herodoto com una tribu de Lybichs. Mes endevant tornarém á trobar aquest nom.

Vet aquí un cas en que la ה es pura vocal, de modo que pera l' exacta transcripció hebraica deuriam suprimirla, lo que no fem per no donar lloch á confusió, y perque 's

(1) Masdeu.—T. XIX, pl. 267.

vegi que per los Ibers era facultatiu com per los egipcis, la supressió de vocals.

Núm. II.

Procedencia. Publicada per Masdeu en lo lloch citat, tomo XIX, pl. 267, habentli sigut remesa per lo Príncipe Pio:

Γ I X ◇ Ꮾ Λ Π ◈ M Y N I

Transcripció:

ביבשעפלסרתבנ

Per primera vegada trobém en una lápida la Π lletra que sols se dona en las omonoyas amporitanas. La Ꮾ també es rara fins en las monedas, circunstancias que afegidas á las variants ab que la publica lo Príncipe Pio en las antiguetats de Valencia, *obr. cit.*, lám. 1, núm. 12, fa que la publiquém ab las reservas consegüents.

Lectura.—Llegim de dreta á esquerra:

ב יבש עפלסר תב(ו)ן

ב *Monument:*

יבש —*Jebus* ó *Ibisench*; los Jebuseos, tribu del sur de la Palestina, y pobladors ó civilisadors d' illa Ivisa.

Opelsar.—Nom propi: compost del nom propi עפל — *Geseni*, *pl.* 481; *col.* I, y de la terminació *Sar*, tan característica dels pobles semítichs.

תבנ nos sembla esser lo mateix תב(ו)ן *inteligencia*, *prudencia.*

Es dir:

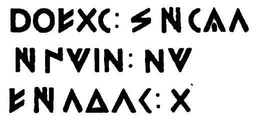
Monument del Jebuseo Opelsar, lo prudent.

Núm. III.

Procedencia.—De Sagunt.

Variants.

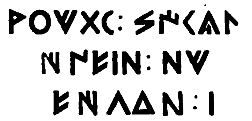
I.

Príncipe Pio: pl. 58, núm. 120.

En Phillips *Ueber das Iberische alphabet* la publica sense los dos punts en la primera ratlla, y en la mateixa cambia nostra *i* per ᚠ, y en la tercera suprimeix la X: tot axó será per equivocació d' imprenta, puig diu la copia de las *Memorias de la Real Academia de la Historia* qu' es d' ahont nosaltres treyém nostra copia.

II.

Transactions of the royal Irish Academy.—Tom. III, *pl.* 46, *núm.* 10.

Lo Comte de Laborde la publica en son viatje, *Tom.* I, *pl.* 11, *pl.* 143, *núm.* 10, ab variants importants. Per l' ordre de colocació de las lletras segueix á Bayer *(Transactions etc.)* mes la varia donant la primera ratlla com lo Príncipe Pio, empero per lo segon vers de la mateixa suprimeix la ϟ y després de la següeut < posa I y prou.

En la segona ratlla suprimeix la I. Y en la tercera treu los dos punts de despres de la *n*.

¿Es una nova variant la copia feta per nostre amich En Balari, de la lápida que avuy se troba empotrada en lo mur del Teatro de Sagunt y que dona de la transcripció del Príncipe Pio tan sols las quatre primeras lletras de la primera ratlla, las tres primeras de la segona y las quatre primeras de la tercera, ab cambi de Δ per A que ha copiat En Balari, ó es una nova lápida?

Restauració. Lo fragment de l' inscripció portat per Ba-

lari, que 'ns sembla indicar que la lápida íntegra tal qual la copiá lo primer Perez Bayer (?) es per sempre perduda, permet intentar una restauració per lo que fa á lo seu valor alfabétich, mes per quedar resolta la qüestió de la restauració queda un punt gravíssim per aclarar, y es el de la forma en que s' ha de suposar escrita.

Havém dit gravíssim per quant se tracta de determinar si s' ha de llegir de dreta á esquerra á la manera semítica ó de esquerra á dreta á la manera europea.

Com la part dreta de l' inscripció es trencada, no podém saber com acaba y per consegüent, si per la dreta comensaba l' inscripció en línea, puig mentres de las copias d' En Balari y del Príncipe Pio, sembla que s' hagi de llegir d' esquerra á dreta, de las copias de Perez Bayer y de Laborde sembla resultar tot lo contrari.

Empero s' ha d' observar una cosa y es, que com lo que determina més la lectura de dreta á esquerra es l' última ratlla del Príncipe Pio que surt ab sis lletras, reduhidas á cinch aquestas conforme als demés, ja s' aplaneixen las dificultats, puig feta la supressió desapareix la desigualtat de las líneas.

Escribintla donchs de dreta á esquerra conforme resulta de comparar las quatre variants, això es, donant per cada lletra la major suma d' autoritats, tenim que resulta la transcripció de Perez Bayer com la mes autorisada (n.º II) empero en la segona ratlla tenim **V** y 𐤊, mes ja 's compren quant fácilment l' una surt de l' altre allargant las camas, com se veu clarament per la primera ratlla; aixís nosaltres proposém que 's llegeixi ב per quant en lo dit lloch mentres lo Príncipe Pio sol llegeix 𐤊, Perez Bayer, lo Comte de Laborde, Balari, llegeixen ב. Y per últim la seguritat que tenim de l' exactitut de la copia d' En Balari fa que adoptém sens vacilar la dita lletra per la nostra lectura.

Transcripció:

ללכים' : כתועא
...כן : נבבני
...ת : נדליה

Lectura.—De dreta á esquerra:

ל לכים : כתועא ...בן : נב בני ...ת : נדליה.

ל לכים *A Lakis.*—Lakis, nom propi ben conegut, *in planitie tribus Judæ quod olim sedes regia Cananæorum fuerat:* diu Geseni.

כתועא—K*atvoa*, aquest nom no 's troba en la Biblia, mes á nosaltres nos sembla que lo explican los noms *kavoa* ó *kauoa* dels epitafis Berebers. (1)

Los altres dos noms propis נב, *Nebo*, y נדליה, (n) *D' Elaie* son noms bíblichs ben coneguts.

Donchs la lectura que nosaltres proposém es la seguent: *A Lakis Katvoa... fill de Nebo* (dels fills,) *dels beni... t D' Elaie.*

Núm. IV.

Procedencia.—De *Sagunt.*

Variants.

I.

Ximeno. Tomo I, *pl.*

II. . . . .

Erro.—pl. 161, *lam.* IV.

(1) *Journal asiatique.—Etudes berbers,* par Mr. J. Helevy.—T. III.—Epitafis núms. 74, 95 y 105.

III. . . . .

Trans. pl. 45, *núm.* 8.

IV.

Trans. pl. 45, *núm.* 12.

V.

Príncipe Pio, pl. 58, *núm.* 118.

Restauració. La restauració d' aquesta lápida seria cosa facilíssima si no fos la variant que introduheix una lletra en la segona ratlla X ó ⋊ desconeguda per los altres autors citats, I, II, III. ¿Qué fer en aquest cas?

Si la variant IV donés per la lletra en cuestió una forma igual á la V, podriam dar més crédit al cambi, pero quan á més del cambi de dita lletra la variant IV ne introduheix un' altre, la ᚠ per conte de ⱶ, variant desconeguda per los altres autors, no veyém com dar crédit á la variant X, ⋊.

Deixém, donchs, en lloch apart la variant dita, y fent lo mateix per la ᚠ, tenim que la variant general es Y ó V per ⱶ, exactament la cuestió de la lápida anterior que nosaltres ressolvém en igual sentit llegint ב.

Queda la variant Λ· Λ. Λ. La suma de variants donan Λ, pero nosaltres havém de fer ressaltar que Erro, *obr. cit. pl.* 161, diu: «que Ximeno cometé l' error de «ajaure un poch la jucla de la lletra sent aixís que havia «d' estar en mitj.»—¿Aquesta observació d' Erro, es propia del seu modo de veure l' alfabet ibérich ó bé perque tingués coneixement de la lápida?

Com després de tot la jucla no altera lo valor de la radical, nosaltres posarém en la restauració adjunt **Λ**, y dirá:

Trancripció.

נצאבסרבנ
בנצאכלב

Lectura.—De dreta á esquerra.

נצאב סר בן בן צא—כלב

נצ(א)ב—*Colócala*, fent us del imperatiu.

סר—*Sar*. Nom propi. Pot esser contracció ó abreviatura del nom *Sardus* que com sabém era lo deu nacional dels Libychs. També podria buscarse aqueix nom, puig lo seu orígen africá es evident, per lo bereber *Sarsa* (1) que ja 'ns surt sol com en *Sar:* epitafi núm. 205 dels publicats per Halevy.

בן—*fill*.

בן ó בני en constructo *fills de*.

צאכלב.—Aqueix nom nos sembla compost de צא כלב: צא per צה com sona en los noms dels berebers, responent al nom neo púnich שא, nom de deu y de persona. כלב ó sia *Kalb*, es un nom de tribu citada per Herodot. De modo que la tribu libyca dels *Beni Kalb* d' Herodot se trobaria entre los soldats que ab Hanibal vindrian á Sagunt.

(1) Helevy.—*Btudes Berbers.*—Jour. Assiátich etc., núm. 161.

De modo que l' inscripció diu *Colócala*: (la pedra del epitafi) *Sar fill dels Beni Sa-Kalb.*

Com acabém de demostrar per la lectura de las lápidas núms. III y IV, existeix una gran dificultat per ferlas ab seguritat, y es que las copias que d' ellas s' han fet son diferentas y fins contradictorias. Dada aquesta situació ¿qué fer? ¿Donarém las altres que publica lo Príncipe Pio ab diferenta transcripció escritas en los llibres de Perez Bayer y Comte de Laborde? Quan no hi ha seguritat en la lectura ja 's compren que nosaltres nos podém equivocar en las nostras correccions. Per lo tant deixarém d' estudiar unas inscripcions de las que potser un mal pensat nos diria que las arreglém á nostre modo, pera poder llegirlas.

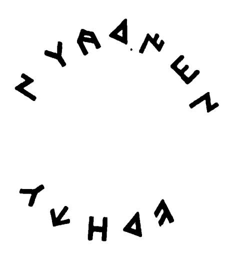
Nostre trevall l' aném á empendre en la lectura de tres inscripcions més de las que no tením que discutir lletra alguna, y una de ellas es tan y tan important, que per sí sola bastaria per acreditar nostre descubriment si s' accepta nostra lectura ó bé si modificantla se llegeix segons nostre sistema.

Això dit continuarém nostre trevall.

Núm. V.

Procedencia.—Tarragona.

Vet-aquí la lectura que per l' hebraich comporta l' inscripció de la copa de Tarragona y de la que havém donat sa lectura per lo vasch mes amunt.

Lectura.—Llegint l' inscripció de dreta á esquerra ja 's compren que lo segon nom, lo més curt, hauria de resultar escrit al revés, cas de que l' artista portat de la simetría hagués volgut que las camas de las lletras miressin al centro del círcul de la planta de la copa, qu' es lo que succeheix ab la nostra inscripció, donantnos per lo tant una variació important, puig mentres la ◀ es *r* en la inscripció de la primera ratlla, ▶ es *a* en la segona girant la copa.

Això dit, nosaltres llegim:

נציר—Natzir
קונ—Qun
ה(a)לל ו—Hal-lu

La lectura de *natsir* no presenta cap dificultat, puig vol dir *Reservada*, *destinada* (la copa) per quant lo *cant.*

Cant en hebreu es *schir* שיר, mes en la nostra inscripció no 's tracta d' un cant qualsevol, sino d' un cant lúgubre, d' una lamentació, *cantus lugubricis*, *lamentacio*, diu Gesenius. Donchs la copa era per fer libacions fúnebres, tal volta per quan se celebrés una agapa ó convit funerari moda que sembla haber introduhit lo poble hebreu; (entre nosaltres regna aquesta costum fins á últims del sigle XIV de J. C.) puig *Qun* oposat á *shir* vol dir *cant fúnebre,*

La última paraula, de la que ja haviam dit que 'n parlariam en aquest lloch ofereix algunas dificultats de traducció.

Nosaltres havém llegit *Hal-lu.* La sílaba *Ha* correspon exactament á la 𐤄▶; la *h* pot passar com aspiració, mes las dos *vaus* que 'ns resultan cap al últim, las doném nosaltres convertidas en una *lamed* y en una *vau.* Aquest cambi 'l fem autorisats per Gesenius, puig diu que 'ls hebreus y *Apud Phœnices et Penos* AL *sylaba sæpe mitigatur in* AU com Mokar per Malkar.

Esplicada, donchs, la nostra lectura, tenim que *Hal-lu* respon al verb llatí *Laudo*, que entre las sevas transcripcions te la de voler dir *fer oracions fúnebres*, com se pot veure en Freund.

L' inscripció, aixís, nos diu que aquella copa es—*desti-*

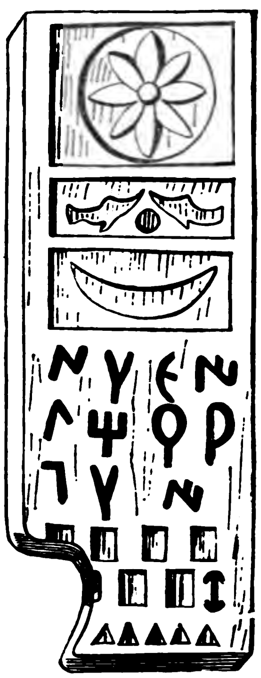
nada pel *cant* quan la *oració fúnebre*,—venint á sostenir la nostre interperetació la paraula hebraica *qun* com oposada á *schir*, segons havém esplicat.

De modo que l' inscripció diu:

Reservada (la copa) per lo *cant* de l' *oració fúnebre*.

Núm. VI.

Procedencia. Barcelona.—Trobada quan lo derribo del arch del carrer de Sant Domingo del Call.

Nostre dibuix es pres del que ha publicat En A. de Bofarull en la seva *Historia crítica de Cataluña*, y això diém per quant haventse publicat dita inscripció en lo *Museo universal*, any V, pl. 240, sense cap dels símbols que la coronan, com també sense l' apéndice final ahont s' hi veuben los quadradets y triánguls, no sabém nosaltres quina autoritat tingan ditas adicions.

La lectura de nostra lápida implica desde 'l primer moment una dificultat, y es la transcripció de la lletra 1 desconeguda de nostres alfabets ibérichs, y que 's pot referir lo mateix á la *g* grega, que á la *r* hebraica y fenicia.

La presencia de una lletra grega no tindria res d' estrany, y com mes d' una vegada ho havém indicat, hi ha que contar sempre ab ditas influencias, puig visitadas y frecuentadas las nostras costas per los grechs, mes polits y civilisats que 'ls aborigenas, lo seu influx naturalment s' havia de fer sentir.

Mes pel cas present no creyém que 's tracti d' una gamma, puig contant ab dita lletra no havém pogut descifrar la lápida, que llegida per resch no 'ns ha ofert cap dificultat, puig en nostra transcripció llegim 1 = ר.

La lectura de la lápida barcelonina es de las mes dificilas que havem trovat. Sa traducció l' havem ensajada per lo grech, per lo céltich y per l' euskar sense resultat satisfactori, y la lectura que 'n donem si bé exacta no 'ns satisfá del tot. La transcripció es:

י כ ב נ
ר א צ ל
י ו ר

Llegint en la primera ratlla Y = ב tenim l' arrel inusitada נבך que cambia en caldaich en נבג y traduheix Geseni *scaturivit.* L' idea que comporta aquest temps del verb llatí es la de *rejar*, *manar* (d' ahont la nostre arrel inusitada fonts en Job 38-16.) La י final seria allavors un constructo, fent de la dita arrel un sustantiu.

Lo segon nom sempre llegint d' esquerra á dreta se llegeix correctament *Litzar* (el freixa) l' arbre sagrat dels euskars, y l' última ratlla dona lo sustantiu *irrigatio* usat com participi en Job, 37, II. «Regant també arriba á desvaneixer» etc.

La presencia aquí del arbre sagrat dels euskars se pot explicar suposant en l' autor de la dedicatoria un iber que conservés pura la fe de sos pares, puig los euskars poble eminentment agrícol no adoraban mes que las forsas de la naturalesa, de modo y de manera que per ells lo seu deu era lo senyor de las alturas, ó de la altura, *Jaungoiko*, per quant, los pobles agrícols, y en general los pobles de l' antiguetat, suposaban que 'ls deus tenian sa casa dalt de las mes altas montanyas ó dalt dels cims dels mes alts arbres, d' aquí l' adoració d' aquestos. Donchs en la nostre transcripció *Litzar* te lloch de deu, y en lo nostre llenguatge corrent podriam traduhir *Litzar* per deu.

Lo tercer nom no te dificultat, es dir que de ויר *irrigatio*, *riego*, *régo*.

La lectura dona;

Las fonts de Litzar (deu) fan *lo rego.*

Dels quadradets, trianguls y ancles del final no n' havem sapigut que fer, y tota hipótessis seria aventurada.

Núm. VII.—*Procedencia* Túmbul de Castelló.—Existeix en lo Museo arqueológich nacional.—*Lectura:* D' esquerra á dreta.

יאצריב—(1). Vet aquí un cas ahont se veu que la I ibérich s' hauria de llegir i, y no *u=v* ó *b* per tenir lo nom escrit en tota correcció.—Aquest cambi de vocal pot representar un cambi dc pronunciaeió per lo poble iberich, pot representar l' influencia grega, d' ahont I pot esser *v* y llegirse *i* y també *u*. Sent innegable l' influencia grega en Sagunt, y resultant dirse aixis mateix la fortalesa de Carthago com la de Segunt *Birtsa* ó *Byrtsa*, paraula tinguda per grega ab motiu de la faula de Dido, mes que avuy s' ha probat per Geseni (2) y Renan (3) que es paraula del tot semítica del hebraich בירה que en Caldaich y siriach es בירתא, la corrupció del nom iberich, lo cambi de י per ן y de צ per ת indica clarament que lo nom grech havia sustituit al nom iberich, y axis no s' escriu *Birta*, sino *Birtsa* com ho feyan los grechs.—La iod final indica clarament que lo nom está en constructo.

La traducció de la paraula hebraica ó caldaica se pot fer per *arx*, com per *murs*, *murallas*, y nosaltres en virtut de trobarse lo nom en constructo optem per *murs*, com *Birtsa*.

יוג—Havem justificat en lo nostre silabari la lectura del ghimel ibérich ab dos juclas com *gai*, *gei* etc. *goi*, *poble*. d' ahont la ש final del primer vers no es mes que un signo de genitiu propi de las inscripcions fenicias, ó escritas en llengua fenicia per los pobles occidentals d' Europa com ho ensenya En Halevy per l' inscripció de Nora, y l' inscripció de Tugga.

Tenim donchs com ya sabem lo primer vers explicat y resulta dir

(1) La forma ibérica de l' alef no la representém de una manera prou exacta, mes nostre imprenta no te carácter que mes si sembli, y la diferencia es poca puig consisteix en que mentres en l' inscripció se trova la volta agafar del mitj quedant recte lo pal, en la nostra transcripció arranca d' aquest—*Lectura* d' esquerra á dreta.

(2) *Lexico* etc.

(3) *Hist. des langues semitiques*, *pl.* 125 nota.

⋮ *Los murs del poble del* ⋮
¿mes es posible que de tal modo dividis los versos l' autor de la lápida de Sagunt? ¿Se pot admetre lo cas d' una ratlla acabant ab una preposició, ab un signo de genitiu? —Nosaltres havem de justificar nostre lectura, lo que esperem fer ab lo següent exemple.—L' inscripció de Tuga de qu' havem parlat está escrita de la següent manera,

בתרשש
גוגד . .
etc. . .

que 's llegeix בת רש שנגד (1) donchs es un fet comprobat ja per la ciencia.

Lo *segon vers* necessita també una esplicació completa.

Lo primer mot es רבא que no 's trovaria en cap Lexich hebraich qui li busqués. Mes com es cosa ben sapiguda que en lo mateix hebraich l' alef cambia subint en ain y viceversa, *y sæpe emollitur in litteram* א, donchs si axió es axis per la llengua mare, ab mes motiu s' ha d' admetre que passaria ab pobles sustrets á la seva directa influencia. Per lo dit llegim nosaltres רבע y com רבע trovem ja lo mot, traduhintlo per *pais* fundantnos en la magnífica disertació que per probar tal traducció escrigué En Halevy en la seva citada obra, *planas* 68 á 72.

Y queda sols per explicar lo mot ט(ו)גיהי.—Aquest mot tampoch se trova en lo Lexich hebraich: no seria per lo tant poca fortuna la nostra si los sabis d' Europa aceptessin l' explicació y lectura que anem á fer de dita paraula. —La lectura de dit mot tal com sona en l' inscripció es Ieigouth, y d' un *pais Ieigouth* non ha parlat may cap geógrafo, ni antich, ni modern. Donchs, ¿com y ahont anar á trobar lo pais de *Ieigouth* de l' inscripció de Castelló?

Per arribar á lo nostre fi ens ferem lo següent argu-

(1) Monument de Rouch (fill) *de* Nagid.—*Melanges d' epigraphie et archeologie semitiques*— pl. 87.

ment.—Las monedas de Sagunt no portan aquest nom sino quant hi es en llati. L' única inscripció ó lligenda de las monedas autonomas es *Arse*. ¿Arse vol dir Sagunt? Per saber lo que volia dir Sagunt prenguerem la faula de la seva fundació, contada per los grechs, segurs de trovar una explicació análoga á la de la pell de bou ab qu' explicaren lo mot caldaich de *Birtsa*.—Y efectivament la lligenda diu que Sagunt fou fundadada per Zacyntho ó per los habitants de l' illa jonica de Íakyntho avuy Zante.—Aquesta explicació 'ns va fer creure que no 's trataba mes que d' una homofonia, y no 'ns equivocabam.—Nosaltres nos posarem allavors la cuestió de saber *Zacyntho* que volia dir, y Curtius consultat per nosaltres no va respondre á la nostra demanda.—Allavoras emprenguerem la etimología per nostre conte, y diguerem, que *Zakyntho* era igual á *Yakyntho*, y per veuro clar no hi ha com posar escrits en grech los dits noms un al costat del altre, y tenim;

Z...ἀκίνθος—Zakynthos—Zacynthos.
Υ—..ἀκίνθος—Yakynthos—Yacynthos.

es dir noms del tot iguals ab lo sol cambi de zeta per úpsilon.—Si prenem ara lo nom Υάκινθος y pronunciem la κ com k tenim *Yakinth*, nom que no es igual al de l' inscripció de Castello *Ieigouth*, pero que no hauria rechassat ja la sinonimia cap filolech.

Nosaltres tirarém encara mes endevant. *Iakynthos* es lo nom de la pedra preciosa y de la flor dita *Jacinto* avuy en dia. Del estudi dels Jacintos nostres ó pirenaichs, En Lamarck ne feu una varietat el *Hiacinthus hispanicus*, donchs la celebritat de nostres flors comparadas ab las del orient d' ahont semblan fins originarias, podia ser la causa de que's dongués á un *pais ple de Jacintos*, aquest nom.—La explicació era satisfactoria, mes nosaltres no'ns donarem encara per satisfets; mes partin del dit suposit buscarem en l' hebreu, lo nom del Jacinto, y dit nom no se

hi trova, es una paraula perduda. ¿Que fer? —Lo qu' en iguals casos ensenyan los grans semitistas, los Geseni, Ewald, Renan etc. acudir al alarb, y en l' alarb tinguerem la inmensa satisfacció de trovar per lo nom del Jacinto *Ieaikouth*, sentint molt que la nostre imprenta no tinga caracters alarbs per escriurer lo nom tal com sona. (1) Tenim donchs:

Inscripció ibérica	*mot arabe*
IEIGOUTH	IEAKOUT

no hi ha donchs dubte de que lo mot iberich *Ieigouth*, traduhieix l' alarb *Ieakout*, y lo grech Υάκινθος. Donchs Sagunt no se digué may tal nom. Sagunt, es lo nom del pais, de la gent; lo nom de la ciutat era *Arse*, y aquesta estaba edificada en lo *Pais de Ieigouth*, es dir en l' *aber Ieigouth*. Lo vers segon

⁝ *aber Ieigouth* ⁝

es donchs *pais Sagunti*.

Lo *vers tercer* mereix també algunas explicacions.

ש, *de*, זה, nosaltres llegim זה per זי que es lo que dona l' inscripció ibérica cambi fonetich conegudissim y propi de la llengua fenicia que feya de las ה, י.

Tenim luego lo nom זצע, arrel que declara inusitada Geseni, mes que no ho seria tant quant ell la trová, y ara ens surt en una inscripció iberica. Probablemeut diu lo mestre, aquest arrel sona y val com las arrels עצם, עצה, y aixis nosaltres llegim, «*comprimi*, *apreta*. la resistencia» referinnos á aquella part de las fortificacions de Sagunt de que parla lo primer vers.

Respecte de la lectura del *vers* 4, ferem notar que l' *ur kakare* se traduhiex *ciutat circuit* construcció impropia del geni de la llengua hebraica y que claranent indica un

(1) Las lletras son *ie, a, gaf, vau, te*.

modo de parlar propi del poble iber. L' ultim nom d' aquest vers es רה que nosaltres llegim רה(ב), la falta de la ב no sabem com explicarla falts com estem de medis per determinar la fonetica del fenis-iber. Tal volta fou suprimida per abreviatura.

Lo nom propi del *vers* 5, אוראון, *Auraun*, (1) sona en *Samuel* 11, 24, 16. Mes endevant discutirém aquest nom.

ער pala, hauria de esser *palas*, la supresió del signo de plural no te importancia, puig se trovan iguals casos en bon nombre d' inscripcions semiticas.

Lo *vers 6* presenta serias dificultats de traducció, per lo tercer grupo en que havem dividit lo nom; ¿כאיה, seria una metátesis de היכא *ubi* ahont?

Res hi ha que dir respecte dels *versos* 7 y 8 empero ferem uotar per lo que toca al *vers* 8 la rigurosa traducció que per l' hebreu fem del nom iberich, y com lo valor de la ⯅ correspon exactament á la ו. Mes endevant tornarem á parlar d' aquest nom de *Adoniiahu* per quant hi creyem veuri lo nom d' un heroe Sagunti.

Lo *vers* 9 presenta la dificultat del primer signo, puig tal estrella no hi ha medi d' explicarla. Si la suposem formada de una +=*h* ó de una ×=*t* ¿los altres brassos valdrian com juclas? Si llegim *h*, lo nom podria ser *H' Dei*, דהי sona com nom propi en *Esdras* IV-9 com *Deiv* Si llegim *t*, tenim *Tadei* nom propi ben conegut.

Las dificultats continuan per lo *vers* 10 puig llegim com 3.ª persona del plural del perfecte de kal שת llegint מד (ו)

Lo *vers* 11 ens dona la novetat de la ה unida ab lo verb. Geseni fa constar que l' ה s'usa be que rarament com prefix de verb, y diu ademés qu' á vegadas serveix de relatiu y per tal la prenem en nostre present cas.

(1) En Samuel lo nom es *Aurana;* nosaltres donchs estem autorisats á posar tambe *a* final. No ho havem fet per quant, com ja ho feu notar En Renan, en fenici son molts los noms propis acabats en *n*.

Las dificultats que van continuant per tota aquesta part central de nostra inscripció al arribar al *vers 12* se fan majors de modo que d' ell sols proposem la lectura del nom propi Aurauna que podem distingir per llegirse igualment en lo vers 5.

No s' aplaneixen las asperesas al arribar al següent vers. Lo primer grupo del vers 13 se pot llegir com ho fem bé que l' arrel s' hagi de determinar per altres llenguas germanas. Mes per lo grupo següent tenim ja major dificultat, puig á mes de tractarse d'una arrel incerta y dubtosa com la declara en Geseni, tenim necesitat de donar á son sentit un valor digemo axis metafórich. En castellá se diu *se doblegó la resistencia* (del enemich), en catalá dihem *los van dublá*, donchs aquest sentit proposem nosaltres que 's dongui á l' arrel ןחר.

Lo *vers 14* se diferencia entre la transcripció y la lectura, mes nosaltres creyem que la diferencia consisteix en una metátesis.

Per fi tornem á entrar ab lo vers 15 dins un terreno mes franch y cla, puig la lectura de dit vers sols comporta un cambi de ט per ת lo que no ofereix cap dificultat.

Lo *vers 16* dona una particularitat digna de fixarshi, tal es el sonar lo nom *Arsense* puig la terminació es evidentment llatina. ¿Com esplicar aquest fet? ¿Per l' influencia de la llengua llatina en l' aliada dels romans? ¿En l' influencia que ja los llatins exercian per lo Mediterrá? O be llegim mal, y havem de partir lo nom השנ השרא, en aquest cas declarem que nosaltres no havem sapigut trovar lo just valor del arrel השנ.

Lo *vers 17* dona una lectura clara per dos dels quatre grupos en que creyem que 's divideix, mes la lectura dels altres dos es per nosaltres difícil, y tan mes difícil quant no volem forsar en res la máquina, com se sol dir, per arribar á resultat, y quant precisament creyem que 's tracta del heroich sacrifici dels saguntins.

Continua la dificultat per lo primer grupo del *vers 18* que no acertem com llegir.—La lectura del segon grupo,

cambiant la צ per ז que no te res d' anormal, dona lo nom *memoria*, *monument*.

Respecte la lectura del *vers 19* s' haurá notat que llegim ס per ש, aixó no te dificultat. Luego proposem que 's llegeixi ab elisió de la segona alef considerant aquesta vocal. Aixó se pot justificar recordant, qu' en aquellas inscripcions escritas en euskar, y també en las numismáticas, la elisió ó supresió de vocals es facultativa, donchs res mes natural y logich qne suposar ó be igual sistema per lo semitich, ó be una distracció per el cas present.—Mes d' un mot que declarém duptós ó impossible—per nosaltres—de traduhir, hauriam donat per lo clar, de llegit tal qual semi-vocal com vocal pura; no ho havem fet perque no 's digués que forsabam lo resultat, si ara ho fem es perque surt tan clara l' evidencia que 'ns sembla no hi haurá dificultat alguna en punt á admetre la nostra lectura.

Curiosa es la lectura del *vers 20*: lo nom propi del heroe de Sagunt enterrat en lo *puche* de Castelló 'ns sembla euskar, puig si be la | y ל podrian llegirse *Bel* (*Belo*), de las altras duas lletras no sabriam que ferne, per axó proposém que 's llegeixi *Bilkia* fent la *k*, *g*, per nostre fet, y clar está que dit cambi per lo modern euskar no te res d' estrany ni d' inadmisible. Lo mot *Bilgia* se trova en Larramendi y també en Van Eys.—Lo nom de la ciutat *Aies* (e) es ben conegut, es lo nom de la moderna Isona; en sas monedas lo nom es IESE y en sas lápidas llatinas lo nom es casi be sempre *Aeso:* altres vegadas sona *Ieso*. Donchs *Aese* ó l' *Aiese* de la nostre present lápida nos torna á donar ó bé una nova proba de l' influencia llatina, ó una particularitat de llenguatje propi dels ibers-semítichs. Recordis lo qu' havem dit de l' א que 's trova devant lo nom de gades.

Lo *vers* 21 no te res qu' explicar.

Resulta donchs dir l' inscripció de *Castello:*

«Las murallas del poble del pais Ieigouth de cap aques-»ta part apreta ciutat circuit lo feros el Aurauna pala (s)

»de manera no son ruinas..... aquestos lleons Adoniiahu »(Deiv, Hadid, Tadei) ells mateixos obstruiren als quals »feren... Aurauna astut doblega palas resistencia prosapia »del poble de ma ciutat arsense alegre...fort (a)... Monu»ment del varo Belkiia ciutat Aiese prosapia dels fills (be»ni) el Arse.» Es dir:

La Birtsa del poble del pais Sagunti (Ieigouth) *de cap aquesta part*, *apreta lo circuit de la Ciutat lo feros el Aurauna ab palas*, *de manera* que *no son* mes que *ruinas*..... aquestos *lleons Adoniiahu y Deciv* (ó *Hadid Tadei*) *ells mateixos obstruiren y feren*....... *Aurauna* ab *astucia doblega* ab *palas* sa *resistencia*. La *prosapia* del *poble de ma ciutat arsense... alegre... forta*...... *Monument del varo Belküa* de la *Ciutat* d' *Aies* (e) de la *prosapia dels beni* (fills) *d' Arse*.

Per estimar en tot son valor la gran importancia de l' inscripció de Castelló, no hi ha mes que comparar son dit ab lo que conta T. Livi del siti de Sagunt, es dir de la Ciutat d' Arse, y allavoras se veurá sino justificada del tot nostra lectura, al menys comprobada de una manera satisfactoria.

Diu Livi que 'ls Carthaginesos atacáren la Ciutat «per »un angul de la muralla qu' avansaba per una vall mes »unida y oberta qu' el terreno circumvehí... d' aquest cos»tat comensá l' atach principal.... Una torre inmensa do»minaba aquell costat de la muralla, *Hist. Rom. Llibr.* »II-IIV.—«Batuts los murs sens descans, estaban esquer»dats per varias parts... En un costat una llarga bretxa »habia obert la vila; tres torres y la muralla que las unia »s' habian enfonsat...» *id-id.* VIIJ—«Los saguntins habian »trevallat nit y dia sens descans per aixecar un nou mur »en lo punt en que s' havia obert la bretxa... Quant las »catapultas habian natejat las murallas de soldats, Hani»bal aprofitaba l' ocasió y enviaba 500 africans ab palas »per' arruinar lo peu dels murs... Enfi s' apoderaren d' un »mur... los saguntins ne feren un d' interior...» *id-id.* XI.

Per ultim vensuts tots los obstacles y veyentse perduts los saguntins se sacrificaren.

La concordancia entre lo dit per Livi y l' inscripció de Castelló com se veu es completa. Adoniiahu y lo seu company son aquells que dirigian la construcció dels murs interiors y qu' evidentment son los que detingueren als carthaginesos quant s' apoderaren de la ciutadela ó Birtsa. Mes la relació del historiador romá diu que dirigia l' atach Mahrbal en ausencia de Hanibal, mentres que l' inscripció de Castelló parla d' Aurauna. ¿Pot existir alguna relació en *Mahr* y *Aur* radicals dels dos noms? O bé havem de tenir á Aurauna com lo jefe cartaginés que manaba als que obriren la bretxa y entraren en la vila, es dir lo jefe de la vanguardia?

Havem terminat nostre estudi lapidari; desitjosos de probar nostre teoría havem emprés en aquest punt un estudi superior á nostres forssas, y que no hauriam portat á cap sens l' auxili y entussiasme de un bon amich reputat filolech que 'ns ha volgut ajudar y alentar, y de qui no podem dir son nom, puig sa modestia que 's tan gran com son saber ens ha imposat lo gran sacrifici de no donarli publicament las gracias; mes ja que no podem dir son nom dirém que 's sembla molt al autor del llibre que dins no llarch temps tractará de nostre llengua catalana, com d' ella ne saben parlar los que estudian las llenguas ab criteri científich y ab esperit d' investigació.

NOMS PROPIS DELS PRIMITIUS CATALANS.

No podiam, ni debiam per arít y dificil deixar d' ensajar l' estudi dels noms del primitius catalans, un dels medis que mes clarament proban la filiació de un poble.

Fins avuy los filolechs están conformes en atribuir tots los noms propis á dos ordres d' ideas, las mes contraposadas, puig fins ara tots los antichs noms analisats nos

han donat ó be noms de Deus, ó be noms de objectes vulgarisims, de circunstancias personals, ó de onomatopeyas.

Una vegada dít aixó ja 's veu tota l' importancia histórica del nostre estudi, puig que si trovem noms de deus, já tindrem averiguat á quins deus donaban cult los antichs catalans, y si 'ns surten noms derivats de onomatopeyas ó de noms vulgars ó comuns, ja sabrem quina llengua parlaban los fundadors de nostre nacionalitat; per aixó havem colocat aquest estudi en aquest lloch puig es un epilogo demostratiu y comprobatiu de quant havem dit fins assi dels *origens y llengua* del poble catalá.

Desgraciadament los historiadors grechs y romans nos han conservat un tan curt número de noms propis de personas que 'ls podem contar ab una ma, puig los únichs que recordem son:

Indibil, *Mandoni*, *Amusitus y Biltstage.*

Comensem donchs per lo nom mes célebre, y ja esta dit qu' aqueix es el del heroich.

Indibil.—La forma llatina d' aqueix nom no 'ns havria amagat may lo verdader nom del heroe de la patria: mes per sort los grechs, Polybi, al conservarlo en la seva historia, ho feu donantli una ortografia mes adecuada al nom genui d' Indibil, puig per conta d' escriurel com ho han fet los llatins, escriu 'Ανδοβαλ y en aqueixa forma ja 's veu clar com se diria lo jefe dels Ilergetas conforme á la llengua del pais.

Escribint donchs lo nom ab arreglo á la ortografia y llengua dels primitius catalans, tením que l' acent tenue grech es una *h* de ahont ja la forma *Handobal.Han*, es la primera silaba de Hanibal, y An-milcar, etc. Lo nom del gran general Cartagines es חני בעל, es dir *Hani-Bal*, y vol dir la *Gracia de Baal.* La segona y tercera silaba 'ns donan lo nom del gran deu siro fenici ab la seva mes general apelació, la adoptada per la Ciutat Eliounithana, es dir *Itho* (*n*) *Itha* (*n*) *Baal,* d' ahont HAN-ITHAN-BAAL, convertit per los grechs en An-do-Bal, y per los llatins en Indibil.

Mandoni.—Lo nom del germa d' *Han-Itho-Baal* demana lo segon lloch.

Per Mandoni no tenim mes guia per endevinar lo nom amagat en una forma que sembla grega, mes per sa homofonia, puig es innegable que Mandoni, sona *Man-t oni,* y si es *Man-toní*, ja sabem lo verdader nom del mártir de la independencia catalana; puig *Man* es la proposicio מען, *propter*, aixo es *prop de, junt ab,* y *toní*, no es mes que 'l nom de la gran deesa *Tanith,* d' ahont *Toní* ó *Tononita*, la penya ó la ciutat de *Toni* ó *Tononita* d' Avien; *Tona* prop de Vich etc., de modo que 'l nom de Mandoni, es *Prop de Tanith, Junt ab Tanith*, es dir MAN-TANITH.

Amusitus.—Lo nom del valent defensor de *Alforja* mereix lo tercer lloch en nostre estudi, puig que s' illustrá defensant la patria contra los Romans.

De cop sembla llati lo seu nom, mes miranti de prop se veu que nos pot treure d' *amussiatus,* y allavors no 's pot escapar á ningú la paraula del gran deu de Tebas *Amoun*, puig per mes qu' *Amusitus* sembli lo mateix que *Amusiatus*, ja 's compren que T. Livi no hauria adulterat un nom llati, si llati hagues sigut lo nom del patriota catalá.

Nosaltres creyem que la seva reducció no ofereix cap dificultat, y que lo nom verdader es *Amuset* cambiada la *e* en *i,* y ab la terminació llatina *us* Amusitus.

Amuset es un dels dictats de Amon, lo gran deu egipci, que com se pot veure En Hübner tenia adoradors en Espanya, y *Amuset* vol dir *estimat d' Amon.* Aquest nom era tambe usat per los egipcis com nom propi, y en prova vegis l' *Amuset* del sacofago de Séti I, en l' estudi de P. Pierret avans prenomenat.

De modo que dels tres noms dels defensors de la patria son dos d' ells semitichs, l' altre egipci. Y donchs ¿qué concloure d' aquest fet com no sia l' us de una llengua semítica per los contemporans d' Hanibal, y l' orígen per nosaltres atribuit al poble civilisador de la primitiva Catalunya?

Un altre nom nos doná á coneixer Livi y es el de Bilis-

tage lo jefe dels ilergetas quant la vinguda de Cato á nostre pais.

Bilistage no es un nom llati, ab això no hi ha dupte; ¿Bilistage es semitich? Nosaltres creyem que no. Per nosaltres Bilistage es un nom pur celtich.

Belenus, Belinus, Bilis es lo nom del deu celtich identificat ab Apolo (1)—en Espanya hi havia un poble celtiber que portaba lo nom de Belli,—y la terminació *tage* creyem veurela en la terminació del nom *Vertragus* ó *Vertagus* nom d' uns gossos molt corredors de la Galia segons Martial. Aquí l' importan es veure com en Martial lo nom celtich que 's *trag* cambia en *tag*, de modo que la perdua de la *r* per lo nom de *Bilistage* queda justificada y probada com una corrupció llatina. *Trag* segons Ebel (2) vol dir *correr* d' ahont per l' Apolo celtich lo dictat de *corredor*, *del que corra*, que portaba ó tenia l' Apolo grech-romá. Bilistage donchs, es *Bilis-trag-e*.

La presencia d' un nom celtich entre los primers catalans res te d' extraordinari, y menys encara en un temps en que conbatian junts contra los romans, catalans y celtibers.

Coneguts los quatre noms únichs de que tenim noticia dels primitius catalans, ¿hi pot haver dubte respecte del carácter de nostra civilisació?

Si encara 'n queda rastre, per extirparla, llegexis lo qu' ara seguirá respecte á la religió d' Indibil y Mandoni, y diguin si 'ls que portaban noms semitichs y adoraban deus semitichs podian ser altra cossa que semitichs-iberisats, es dir Iber-semitichs.

(1) *Ethnogénie gauloise. Glossaire Gaulois.*—2.ª edi. pl. 374.
(2) Zeus *Grammatica celtica*, 2.ª edi. editada per En Ebel, pl. 4.

LAS COSTUMS

ETHOPEA

LA RELIGIÓ DELS PRIMITIUS CATALANS.

No s' esperi trovar en aquesta part de nostre trevall un estudi complert dels usos y costums del primitiu poble catalá. Los documents per ferlo no abundan, mes tampoch son tan escasos que no puguesim donar una idea del estat de civilisació d' aquells temps, mes lo que á nosaltres ens interesa es l' estudi d' aquells usos y costums que ó son ab-origenas ó revelan lo poble que civilisa nostre pais.

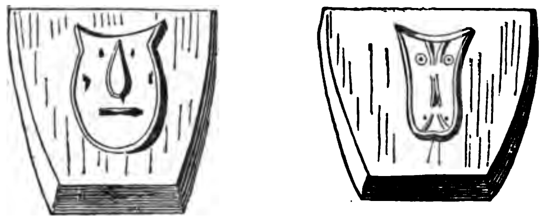
Dins d' aquest ordre d' ideas ja está dit que res tan important ni trascendental com l' estudi de la religió dels primitius catalans y de sas prácticas religiosas, per quant res es tan capable de fernos coneixer las influencias que dominan á los pobles de l' antiguetat, com l' estudi de la pura idea religiosa, que nosaltres havem de deduhir dels pochs monuments que de tal ordre han arriban fins nosaltres.

Per tot quant havem dit fins assí clarament se despren que los monuments de la nostra primitiva civilisació havem de referirlos al geni del poble fenici, y particularment als sidonenses per haver vingut los primers á las nostres terras. Empero En Bofarull no ho vol aixis, puig opina y sosté que la civilisació Catalana es mes púnica

que fenicia, sens considerar que quant los Carthaginesos estigueren en cas de influir moralment, ja feya 1,500 anys que'ls Fenificis-Chetas, y els Fenificis de Tyr exercian sobre la Iberia una influencia moral y material.

Lo particular es, que sent la religió lo que informa l' idea d' un poble, vol En Bofarull que la religió del poble Catalá siga la grega, quant per ser consecuent havia de dir que seria la púnica, venint á donar aixis á las colonias focenses y rodias una importancia qu' en cap modo s' els pot donar atesa la seva insignificancia, y á la época baixa en que vingueren.

Y ¡á propósit de quina clase de monuments sosté En Bofarull l' origen grech de la religió dels primitius pobles Catalans! Res menys qu' ab motiu de la anomenada *pedra d' Olesa* que aquí reproduhim. (1)

Aquest monument religiós inspira á l' Historiador critich de Catalunya las següents observacions:

(1) Lo dibuix que reproduhim es copia fidel del que dona dit senyor en la seva *Historia crítica de Cataluña*: respecte de la seva exactitut estem molt lluny de creurela ni aproximada.

Nosaltres no coneixem de visu la pedra d' Olesa, mes en lo *Viatge pintoresch á Espanya* del Compte de Laborde ni ha una magnífica reproducció feta ab verdader esperit arqueológich. Qui vulga veure dita pedra ja sab ahont anarla á buscar. Nosaltres havem empero copiat lo dibuix d' En Bofarull per demostrar com per ell no podia arribar á veurhi un monument grech, y per lo tant com un justificatiu de nostre crítica observació. Respecte de la opinió qu' En Laborde en tenia, direm que per ell era un monument fenici, sent molt justas y atinadas las referencias que fa dels símbols representats, quals referencias baix nova forma, son las mateixas de que 'ns servim per aclarar lo punt.

«Caresmar y algun otro de nuestros sábios lo consideraron »fenicio y se concibe que así lo juzgaran, porque en su tiem- »po, que no habia alcanzado el adelanto en los estudios como »ahora bastaba ver un bucranio en una piedra para atribuirlo »á fenicios ó á Cartagineses. Rougemon dió un paso mas des- »cubriendo á caso el símbolo de Diana en una de las cabezas »que allí figuran».

¿Cóm Rougemon coneixé la pedra de Olesa? La veritat es que nosaltres no sabem que ve á fer aquí Rougemon, com no siga quel dit hagi escrit alguna obra sobre Diana per nosaltres no coneguda, puig En Bofarull no cita de quina obra treu lo que diu: per lo demés, en la seva *Edat de bronse* ó los *Semitas en Occident*, si alguna cosa diu sobre Diana es precisament al reves de lo que diu En Bofarull; mes veyam tot lo que diu nostre historiador:

«Hizo el monumento griego relacionado con esta divinidad »cuyo culto, dice imitaron los griegos de los fenicios. Atendi- »das las diversas representaciones de Diana, y aun mas la di- »versidad de sus nombres Febea, Lucina etc., y creyendo no- »sotros que debe admitirse un culto griego separadamente del »fenicio, por mas que este influyera en el otro en algun tiempo »no vacilamos en la clasificacion del monumento y lo vemos »relacionado manifiestamente con dicha divinidad, mas que »por cuanto se ha dicho, por las observaciones que vamos á »hacer; ès la vaca animal que sobresale en la historia de Dia- »na, y la mula, animal ingenito respeto de su especie, preferi- »do por esta circunstancia para los sacrificios que se ofrecian »á la Diosa protectora de los partos y de la generacion. La ca- »lavera del buey que adorna el monumento mas que bucra- »nio puede ser muy bien cabeza de vaca, y la otra que parece »de caballo puede atribuirse asi mismo á la mula, el objeto »de cuyo sacrificio, esto es; mantener la virtud de la genera- »cion deben de simbolizar lor órganos genitales que se en- »cuentran á los lados, y que en la lámina presentamos »sueltos.» (1)

(1) *Historia crítica de Cataluña—To. I—pl.* 144, 145 *col.* 2.ª y 1.ª

Per explicar lo dit per En Antoni de Bofarull, y per justificar l' importancia que donem á la *pedra* de Olesa, en la que llegim la religió del primitiu poble Catalá, transcribirém algunas líneas de lo qu' ha escrit un home tan modest com sabi, un digne succesor dels Florez y Caresmars, si'ls temps que corren permetessin continuar las obras d' aquells patricis.

El senyor Parassols ha dit:

«A últimos de Setiembre del año 1867, un violento huracan derribó la parte E. y S. del muro exterior del Castillo de »Torelló, y entre los escombros que, rodando cuesta abajo, »pasaron al pié del llamado Puig Cornador, fué hallada una »piedra de forma cuadrangular, que en su cara principal contenia tosco y gastado relieve, la figura de un buey ó toro, ro»deado de medio borradas inscripciones de caracter fenicio, y »en dos de sus ángulos los únicos que estaban enteros, se »veian los destintivos de los dos sexos, símbolo, segun los fe»nicios de la dualidad mística generadora de la naturaleza.»...

«Los fenicios, otro de los antiguos pueblos pobladores del »valle, construyeron en el sítio que hoy ocupa el castillo »un edificio en honor de la divinidad que adoraban. Sabido »es que ellos lo mismo que los egipcios y babilónicos de quie»nes lo aprendieron, tenian el culto de Astarte, la Astaroth »Bíblica, que no era otra que Isis Baaltida ó la Luna, á la »que representaban, ya bajo la forma de una muger coronada »con el disco de la luna, ya bajo la figura de una vaca, por »hacersela la madre del buey Apis, y muchas veces bajo la del »buey ó toro, por la que, segun su teogonia, tomó Isis para »buscar los pedazos que de su esposo Osiris habia esparcido »su enemigo Tifon, y entonces la llamaban *Deo Luno*; acom»pañando á esta figura de buey ó toro con los distintivos de »ambos sexos, por reconocer en ella la dualidad mística y la »personificacion del poder fecundo y generador de la natura»leza. Esto representaba la piedra hallada en 1767, como se »notó ya, la que era una indudable prueba de la existencia en »dicho punto de tal edificio religioso, como de otro en Olesa »lo acredita otra piedra de que habla Caresmar.» (1)

(1) *Revista histórica—Año* 1876—*pl.* 213, 214 *y* 215.

La nostra intervenció donchs quedará reduhida á justificar lo dit per En Parassols.

Los Fenicis, com los Babilonichs, puig estigueren sotsmesos á la influencia de aquets, sorpresos del gran paper que jugan el sol y los demés astres en la vida y en l' armonía del mon sideral, acabaren per referirho tot als astres, y naturalment lo primer lloch lo ocuparen los astres principals, lo sol y la lluna.

De aquesta manera de veura las cosas, á la exageració en que caygueren respecte al principi igneo de la naturalesa no hi va mes qu' un pas, y axís imbuits de la idea de qu' el calor era el principi de tota vida y de tota activitat, feren los fenicis com los seus mestres los babilonichs, á Deu, lo principi igneo baix lo nom de Baal y Melkarth, puig ab los dos noms era conegut lo Deu nacional fenici que tenia lo seu gran temple á Tir ahont era adorat baix la forma de una *pedra lluminosa.*

Aquestas pedras sagradas—los Fenicis may tingueren estatuas en los seus temples,—tenian per nom *Beth—el*, que convertiren en *Betyla* los grechs, nom que volia dir, «casa, habitació de Deu», puig creyan que la essencia divina residia virtualment dintra d' ellas.

«El Deu naturalesa» diu En Lenormant, á qui pertenex lo qu' acabem d' exposar, «era un ser complex«....... «Causa y prototipo del mon sensible, te una doble essen»cia, poseiex y reuneix los dos principis de la generació »terrestre, el principi actiu y el principi passiu, mascle y »femella, es una dualitat en la unitat, concepció que per »consecuencia del desdoblament dels simbols dona naxe»ment á la noció de las deidats femeninas.»

Axis, á cada Baal se li junta una Baaleth, de ahont sortí la parella del sol y la lluna ó sian Baal—Astoreth. (1)

Ya sabem donchs qu' áxis la pedra del castell de Torelló, com la d' Olesa, eran unas betylas, ab los simulacres

(1) *Manuel de histoire ancienne del orient— Vol. II—pl.* 353 *á* 355.

dels deus fenicis Baal Astoreth, representats per los dos caps del dibuix, y perfectament carecterisada ab los instruments de la generació humana.

Mes, ¿perqué aquells caps de bou y de vaca? L' home ha tingut sempre l' absurda manía de transportar al cel quant le rodeja en la terra, y això des lo temps mes antich, com ho proban los himnes vedichs, que representan los astros per las *vacas* celestes.

Y, ¿qué vol dir Astoreth, el nom de la dona de Baal? La explicació la dona cumplida y clara, lo *versicul* 13, *del capitul* VII del *Deutoromio*, puig Astoreth, ó Astoroth, es el plural d' Achstar ó Achstarah que significa *vacada*. Per lo tant si la muller era la *vaca*, el marit havia de ser lo bou, d' aquí la representació de Baal-Astoreth per lo bou y la vaca, representats en la belyla d' Olesa per la delicadesa de formas per lo cap femení, y per la rebustés per lo masculí.

Per últim, ¿com es posible atribuir á los Grechs, al poble de la forma, un monument que tant havia de repugnar á lo seu geni artistich? ¿S' ha trovat en Grecia per ventura un sols monument que puga ser comparat á la betyla d' Olesa? Per nosaltres quant no tinguessim altres arguments qu' oposar á l' atribució que fa lo senyor de Bofarull, ens bastaria aqueix sol, això es que s' oposa al geni eminenment artistich, y per lo tant eminenment antropomorfich dels Grechs.

De aquesta representació simbólica en tenim un altre, be que de divers estil en la pedra, cipo, ó lápida religiosa publicada també per En Bofarull ab lo nom singular de monument celtich, nom que també dona á un vas ab inscripció ibérica quals inscripcions havem estudiat.

Veritat es qu' encara hi ha qui dona á las inscripcions ibéricas lo nom de celtíberas, mes donar lo nom de celta net y pelat á un monument de forma tant regular y artistica com es la dita lápida, es cosa qu'á nosaltres no se 'ns hauria may ocurregut, y fins creyem que no se 'ns en podrá citar un altre exemple.

Lo que 'ns interesa de la dita lápida son los seus simbols. En primer lloch veyem en ella dos delfins indicant clarament la seva procedencia, això es, el ser dedicada per un poble maritim, y com s' es trovat en Barcelona, á n' aquesta ciutat havem d' atribuirla.

Porta també la mitja lluna y una estrella; per lo que sembla un monument dedicat sols á Astoreth, que com á lluna era la reina de las estrellas.

També podria ser per conte de Asthoreth, Tanith, personificació del cel de la nit y particularment de la lluna, puig en veritat sigue de Tanith y no de Astoreth de qui tregueren los grechs la seva Artemisa, la Diana dels Romans.

Los Carthaginesos, poble fenici, circunstancia que no hi ha qu' olvidar may, tenian á la dita Diosa en gran devoció, y fins era la seva principal deitat femenina, siguent lo seu simbol un cap de vaca ó be d' home ab banyas.

Del cult de Tanith en Cathalunya ens sembla qu' en tenim un gran exemple.

Tolomeo dona al cap de Palamos el nom de promontori Lunari; Celebandich diu Avieno de *Celen* que vol dir Lluna en grech. ¿No traduhiren librement Avieno y Tolomeo, lo nom de Tanith? Podria ben ser, mes ens sembla que tenim un exempla menys discutible encara.

Cortes diu que lo cap de Torruella de Mongri correspon á la penya *Tononita* de Avieno, y que Tononita ve d' un temple dedidat á Jupiter Tonante, qu' es trovaria en aquell punt.

Si á la penya Tononita y á la rada de Tonon seguia una Ciutat del mateix nom, aquexa ciutat es diria donchs, ¿ciutat del Temple de Jupiter Tonante? Nom verdaderament imposible puig no estaba en lo geni dels antichs tals composicions de noms.

Mes si suposem que la ciutat de Tonon ve de Tanith, tenim que la ciutat en questió no seria mes qu' una ciutat de *Diana* traduhida per grechs ó llatins, y de ciutats de Diana com es ben sapigut, ni ha, y ni ha hagut mes d'

una. La ciutat de Denia no es altre que la antigua *Dianium*. ¿Y no surt millor Tonon ó Tononita de *Tanith*, que no de Tonante?

Respecte al caracter de la religió dels primitius catalans res podriam dir de no haberse trovat una inscripció fenicia en Marsella en la qual s' anomenaban los sacrificis qu' es feyan á los Deus, sens ferse empero menció de sacrificis humans, puig en la llarga relació que dels dits fa, sols parla de toros, vacas, aucells, ciervos etc. A nosaltres s' ens figura que no es fer violencia á las cosas suposant que quant diu la dita inscripció de Marsella es pot apropiar á Barcelona y á Catalunya, tan mes quant los Fenicis no arribaren á Marsella si no despres d' haver colonisat Catalunya.

Empero al altre extrém de nostra terra havém dit que s' hi havia trobat un temple, que d' aqueix temple se n' havian tret molts simulacros de divinitats y que del seu estudi 'n surtia clara la dedicació del temple al deu fenici Elioun, es dir, á Adonis-Osiris. Ara 'ns toca probar nostre acert, ab lo que també donarém una proba concluyent en favor de la téssis que sosteniam en punt á ser la religió dels fenicis la religió qu' inspirá á Indibil y Mandoni sos grans fets y son elevat carácter.

Com se compren no podém nosaltres en aquest moment fer un estudi detallat y minuciós de tots quants objectes s' han trovat en lo *Cerro de los Santos*; á nostre fi bastava estudiar los més característichs, deixant per millor ocasió un trevall que temps fa que tením fet sobre tals antiguetats, tan mal compresas y ab tan poch coneixement criticadas.

Entre los objectes trobats y descrits per lo senyor Rada y Delgado en lo seu discurs de entrada en l' *Academia de la Historia,* figura un petit obelisch, als seus ulls d' orígen enterament egipci, y diu, de las representacions esculpidas en lo mateix, que son *caracteres completamente desfigurados*, *que se apartan en esto precisamente del arte de donde proceden*, *pues allí los signos están dibujados*

con tal precision, que no cabe la menor duda acerca del objeto representado, mientras en el obelisco de Montealegre la mayor dificultat para la interpretacion errónea nace de no poderse definir claramente los objetos copiados en los geroglíficos. Nosaltres no podém consentir una opinió que 'ns maravella que deixés passar com cosa seva l' Academia de la Historia, puig que més que una opinió, en qual cas seria molt respectable, es un error tan gran que no podia autorisar sens perill de sa reputació.

Es per aixó, que, á la vegada que no'ns havém estranyat de que D. Joan de Dios de la Rada y Delgado, vegés completament fracassats sos esforsos per interpretar aquella pretenguda escriptura geroglífica, hi hagués, entre las personas doctas que diu que pera la seva lectura consulta, no sols unanimitat en declarar aquellas figuras ininteligibles, sino que encara una d' ellas—no diu qui—s' adelantés *á creer que tales signos no contenian verdadera leyenda, y que el autor de aquel exvoto los pusiera solamente simulándolos, como adorno característico, á manera de lo que hoy se hace en Turquía... Es un simple adorno, imitando los que mezclados con ajaracas y taurique, forman un elemento ornamental en determinado período del arte mahometano.*

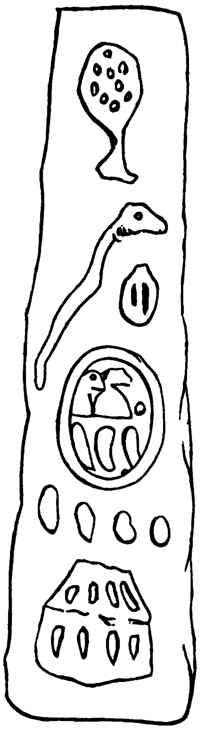
Queda, donchs, definit l' obelisch, d' *ex-voto adornado con ajaracas y taurique de estilo egipcio.*

Per nosaltres lo dit obelisco no es res mes que l' imatje del Deu principal del temple del *Cerro de los Santos*, lo tipo del deu Adonis-Osiris (Elioun), qual vida esculpí detalladament l' artista en las quatre parets del dit obelisch.

Y lo que més nos pesa es tenir que probar aquest punt: ¡tan clara, tan patent, tan manifesta es la representació del mito Osiria!

En la següent primera cara del obelisch comensa l' historia, vida ó mito de Adonis-Osiris. (1)

(1) Nostre dibuix es copia del donat per En Rada y Delgado, mes lo grabador reproduhint la copia tal com li donarem ha sigut causa de que

La llegenda poética de Adonis s' obra, com es ben sapigut, per uns amors incestuosos, que l' irritada Venus anaba á castigar durament, quan los deus clements, y compadescuts de los prechs de Smirna que havia abusat de son pare, salvaren á la mare de Adonis, metamorfoseantla en arbre, en *smyrna.*—*Vegis Apollodoro*,—Bibli. III.—4.

Fins aquí la poesía.

Lo mito osiriá partint també del incesto diví que 's troba en totas las religions antiguas, puig tenian necessitat de representar baix forma sensible á Deu engendrantse á sí mateix, diu: «que á Osiris l' engendrá 'l rey dels deus, lo senyor dels deus, qu' es Ra, y qu' ell (també) es Ra». (1) L' inscripció tolemaica que acabém de citar demostra que Osiris es lo mateix sol, un deu solar.

Empero lo Sol, com á Sol ponent «no es la terra, sino aquell qu' es en la terra, ó en la tomba, no es l' aygua, sino l' habitant en l' aygua, no es lo deu vegetant, sino per lo contrari, *'l que resideix en l' arbre, en la regió del arbre Nar, es l' un en l' arbre, l' únich en l' acacia.* (2)

avuy surti lo dibuix mirant á l' esquerra per conta de mirar á la dreta, afortunadament aquesta inversió no dificulta l' estudi. Aquesta primera cara té també la dificultat de que no 's veu la serpent circular y que está clarament indicada en lo dibuix d' En Rada. La falta de temps ha sigut causa de que no fessim grabar de nou tal dibuix.

(1) *Etudes egyptologiques*, Quatr. série. *Le myte osirien,* par Eugene Lefébure. Deux. part. *Osiris,* pl. 190.

(2) Idem idem, pl. 191.

D' aquest passatge n' havém suprimit las inscripcions geroglíficas demostrativas de lo que diu Lefébure.

Concorda donchs perfectament lo mito científich y la fábula mitológica, l' arbre donchs de nostre obelisch no es més que ó lo símbol de la mare d' Adonis, ó lo mateix Adonis-Osiris com *arbre Nar*, *com l' un en l' arbre*, *com l' únich en l' acacia*, puig lo poble que dedica lo cipo del Temple d' Elo. y sobre axó demaném tota l' atenció, per quant lo mito d' Adonis sols nos es perfectament conegut com Adonis grech, fenici ó siriach, comprenia en tota sa importancia la trascendencia del mito Osiria, y axís millor que seguir las trepitjadas de la poesía en sa representació escultural, prengué per lo camí més serio y elevat del simbolisme egipciach, circunstancia que demostra la soberana influencia de l' idea egipciaca en lo poble d' Elo, y l' antiguetat del monument qu' estudiém.

Dihém tot axó per quant mentres la mitologia nos diu com fou engendrat Adonis, lo mito osiriá 'ns lo mostra engendrantse a sí mateix, «l' engendra Ra y ell es Ra», y aquesta idea es la que representa en nostre cipo lo serpent y l' escarabat.

Com es ben sapigut la serpent es lo símbol antich de lo etern, per quant se creya que la serpent se reproduhia per sí mateixa. La serpent donchs del cipo d' Adonis, es lo mateix Adonis, representat no sols com principi de sí mateix, sino com á deu: recordis que moltas vegadas los egipcis representaban á Osiris ab cap de serpent. Diguém donchs ab Mr. Lefébure: «los egipcis que veyan cada dia lo sol desapareixer en la terra, y que deyan d' ell Ra se 'n va á dormir en la Terra *(Tanen)* representaban aqueixa idea baix la forma d' una serpent ab dos caps, emblema del Orient y del Occident. *En lo sarcófago de T' aho y en la tomba de Set I una serpent de dos caps, s' avansa cap la part anterior d' un escarabat*... y porta la següent inscripció: «Ell viu del Sol cada dia.» (1) La serpent y l'

(1) Idem idem, pl. 153 y 154.

escarabat donchs de nostre cipo (l' escarabat com símbol del Sol), simbolisan á Adonis alimentantse á sí mateix, vivint per sí mateix, engendrantse per sí mateix. (1)

Segueix en nostre dibuix un grupo representant una elipsis partida per mitat, en dos hemisferis.

¿La línea de la elipsis la forma una serpent mossegantse la cua? Com no está molt clar lo dibuix, per això posém la qüestió baix forma interrogativa, encara que á la veritat nos sembli evident dita representació gráfica no sols per veure lo cap en la part superior, si que també per lo major gruix de la línea elíptica en sa part inferior dreta representant l' estómach de la serpent.

En un y altre cas, es dir, cas de que la elipsis la formi com creyém una serpent mossegantse la cua, ó que siga tan sols una línea elíptica, tením que dita figura geométrica representa la terra.

Llegím en la magnífica monografía d' En Lefébure: «la elipse ab la qual figuraban algunas vegadas los deus infernals ab lo títol de *Aquell que está sobre las arenas*, ó en lo sí estéril de la terra, títol donat á Osiris en lo *Llibre dels morts*... La serpent simbolisa sovint la terra rodejant los manes ó los deus... La serpent Meheu que forma una volta per sobre del sol infernal, y que 's diu la *Meheu de la terra* en la tomba de Seti I, tanca completament lo disch, mossegantse la cua... En fi, la representació que Champollion anomena ab lo nom de apoteossis del nom de Ramses, dona al mon subterrani, qu' está pintat

(1) No s' olvidi que l' escarabat era l' imatje del Sol atravessant la Terra, qu' era la funció d' Osiris com Ra, com Sol. *Mariette Notice du musée de Boulaq*, pl. 228.

Los Egipcis, diu Sant Climent d' Alexandría, figuran los astres per lo cos d' una serpent á causa de l' oblicuitat de sa marxa. (l. V, cap. 4.) En lo sarcófago de Taho del Museo del Louvre (núm. 6 de las planxas), se diu, que Ra navega cap l' horisont oriental del cel. *Ell ha fet la serp durant sa caminata.* Los cargols de la serpent *Meheu* simbolisant la martxa del deu. *Rev. archeolog. nov. série.* Tomo XXI, pl. 293 y 294, sarcófago de Seti I, par Paul Pierret.

de groch, color infernal, una forma circular formada per una serpent doble ó de dos caps.» Es evident, donchs, que 'ns trobém devant d' una habitació, sede, ó regne infernal.

Falta ara determinar exactament quin deu es lo d' aquesta habitació infernal que á la vista tením. Havém dit que la elipsis está dividida en dos hemisferis, en lo superior, ¿qué representan los objectes que hi ha dibuixats? Evidentment lo sagell de Tifon. Y ve en l' inferior creyém veurer los grans d' arena, del títol donat á Osiris en lo *Llibre dels Morts*. «Y en efecte, se trova, diu Lebéfure, la elipsis contenint una línea de grans rodons que determinan la paraula arena.» (1)

Lo mito osiriach diu: que á Tifon li doná son germá Osiris lo govern dels deserts orientals del Egipte; y que fou Tifon qui per engany va fer que son germá 's fiqués dins lo bahul maravellosament trevallat, que tancá una vegada lo tingué dintre, *sagellantlo* ab plom, tirantlo després al mar.

Lo mito, donchs, nos diu, que la representació simbólica de nostre cipo aludeix clarament á Tifon, com á rey del desert en los grans d' arena, com á matador d' Osiris en lo sagell, y com á rey del infern, ó deu del mal «en aquella elipsis per la que 's figuraba algunas vegadas als deus infernals».

Segueix á la representació d' Osiris dins la regió misteriosa, ó de Tifon (2) quatre signos que resultarian ininteligibles si debaix d' ells no vingués lo bahul d' Osiris,

(1) Idem Idem, pl. 175.

(2) Ab pocas paraulas donarém á coneixer lo perqué d' Osiris dins la regió misteriosa ó *hemisferi inferior*. «Osiris no es tan sols lo senyor universal y únich, si que també es l' invisible: ara bé, la habitació natural del invisible debia esser la nit; vet aquí perque aixís ho crech, Osiris, porta sovint la cara pintada de negre, y perque ha sigut posat en lo *Neter xer*, «divina regió interior» *(regió inferna)*.—*Rev. archeol.* art. cit. P. Pierret, pl. 287.

aquells signes representan la mar en sa forma geroglífica, qual forma ondulada tal volta hagi consumit lo temps: y per últim ve, com havém dit, lo bahul.

De modo qu' en la primera cara ó cara principal del cipo del temple d' Elo, tením tot lo mito d' Osiris representat en son mes alt y pur simbolisme.

Veyam ara lo que diuhen á propósit del mateix las altres caras.

Per si podiam tenir algun dubte respecte de la representació d' Adonis-Osiris de nostre cipo los símbols que ara aném á descriurer la desvaneixerán.

Adonis, segons la faula evidentment siriaca, fou devorat estant de cassa per un *os* del Líbano—segons la mitología grega per un porch singlá—y que ho fou per un *os* en lo Líbano, ho demostran En Bourquemond, Renan y Lenormant, qu' han estudiat aquesta forma del mito d' Adonis del Líbano. (1)—Notis ara per lo que dirém després, que l' os va á dalt de tot d' aquesta segona cara del cipo, de modo que correspon ab l' arbre.

Queda donchs demostrat d' un modo incontestable la dedicació del cipo del Cerro de los Santos á Adonis del Líbano, y per lo tant explicat d' una manera no menys indubtable quin poble fou lo constructor del temple d' Elo.

(1) «Empero l' animal que combat ab Adonis y mata al jove Deu, pot cambiar de naturalesa en algunas variants del mito. Lo célebre baix relleu de Ghimel, en lo Líbano (R. P. Bourguemond, ***Etudes de theologie philosophique e histoire,*** série 2, To. III, pl. 415 y següents, núm. 1 de las láminas, y Renan ***Mission en Phenicie,*** pl. XXXVIII), fan d' ell un os.» Lenormant, ***Lettres assiryologiques***. T. II, pl. 250.

Diu lo mito que lo bahul que contenia lo cos d' Osiris fou portat per las ayguas del mar á Fenicia. Mes la poesía embellint lo mito d' Osiris, diu, que un hipocamp—recordis això per més endevant—sortí del fons de las ayguas del mar y carregantse la caixa d' Osiris á coll, aná á la costa de Fenicia depositantla en la costa prop de Biblos, y que tan aviat la caixa tocá en terra, de la mateixa nasqué y arrelá un arbre que haviat la cubrí tancantla en son cos; arbre que un dia va fer tallar lo rey Malkarth, per ferne de son tronch una columna de son palau. Isis, muller d' Osiris, corré cap á Biblos cercant á son marit de qui havia sapigut lo paradero, y á fi de vetllar los seus restos, obtingué del rey de Fenicia que la prengués á son servey; y axís de nit l' enamorada Isis se transformaba en colom y la passaba revolotejant al entorn del arbre misteriós qu' en son cos tancaba 'l del seu marit.

En Lenormant diu, que: «en un vas d' antich estil de la colecció del gabinet de medallas (de Paris) se veu á un costat á Isis plorant y á Osiris en son llit fúnebre,» y «del altre costat se mostra una especie de hipocamp d' estil assiátich, de cua y cos de serpent marina, ab lo cap y los peus de devant de caball... (1)

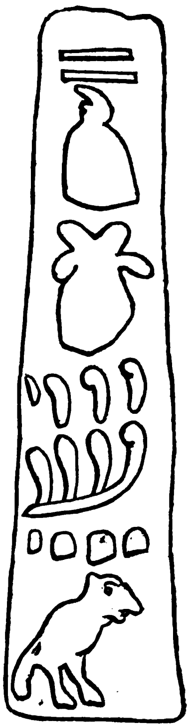
En lo vas en qüestió donchs no falta mes que l' arbre per tenir retratat tot lo mito.

Ara bé, en nostre Cipo tenim lo colom y l' arbre, lo que falta es l' hipocamp, mes l' hipocamp ha aparegut en lo *Cerro de los Santos* ab tots y cada un dels carácters descrits per En Lenormant, y lo senyor de la Rada y Delgado lo ha reproduhit en son trevall *pl.* XVII, *núm.* 6. La presencia donchs del hipocamp en lo temple d' Elo, encara que com á figura separada, justifica nostre interpretació, per lo demés, reparis que si en lo vas citat falta l' arbre que vetllaba Isis, en lo nostre hi figura, faltan sols l' hipocamp, de modo que no deu extranyarnos tals supresions.

(1) Idem idem, pl. 196.

¿L' animal representat en la part baixa que significa?

Segons una antiquísima tradició lo cos d' Osiris no fou tirat al mar, «sino en sa propia aygua» (1) y lo que aquesta frase pot significar en lo llenguatge simbolich dels egipcis ja s' endevina fácilment. Si fou, donchs, sumergit en s' aygua, Osiris es lo Nil; Osiris sumergit en l'abisme celeste, es Osiris tirat dalt l' alt Nil, y efectivament, segons lo mito en aquesta part del Egipte fou á buscar lo cadáver de son pare son fill Horus.

Ab aquest mito se vol representar, diu En Lefébure, la unió del alt y baix Egipte, y en un monument del Louvre *se veuhen dos chacals*, representant cada un d' ells el *chacal* que resideix en l' alt y baix Egipte. (2)

Las representacions de la tercera cara del obelisch nos han donat molt que pensar.

Lo mito diu que Isis logra del rey de Fenicia en paga de sos serveys, que li fos entregada aquella columna de son palau que durant tant temps havia vetllat, y que una vegada en son poder ne tragué de son cos la caixa de son marit, y d' ella son cadaver, el qual reanimantse á causa de sas grans llágrimas y petons, recobrá també sa forsa procreadora, y la va fer mare d' un fill de camas flacas y tortas: lligenda qu' han estudiat particularment En Deveria y En Chabas.

¿Qui fou aquest fill?

(1) Lefébure etc, pl· 196.
(2) Idem. idem., pl. 197.

Diu Lefébure en la plana 205 de la seva tantas vegadas citada monografia del mito osiriá, que al deu Thoth, en unas inscripcions de Denderah y Edfu se li donan los titols de *cor de Ra de qui lo feyen fill*, y si 's recorda lo que avans havem dit tenim qu' essent Osiris, Ra, Thoth es son fill.—Y afegeix En Lefébure, «que tal vegada, per rara que sembli l' idea al primer cop de vista, Thoth ha sigut figurat conforme á son paper de cor divi *com una especie de contrapés* celeste, y en efecte, una variant de l' escena del cap. 161 del *Llibre dels morts*, ahont Thoth obra las quatre portas dels punts cardinals, se 'l representa algunas vegadas tirant per una corda *lo pes* fixat en la volta celeste; alusió al moviment dels astres en sas relacions ab la lluna y al sol.» (1).

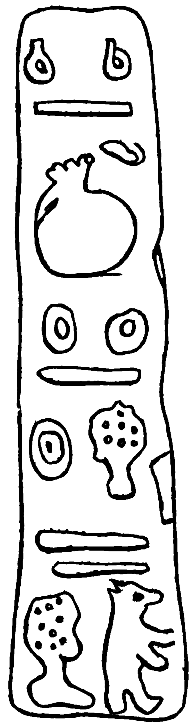
Evidentment los dos contrapesos de nostre Cipo, 'ns donan á Thoth com fill d' Osiris; pero diu lo *Llibre dels morts* segons Lefébure qu' aqueix te «un plafo de flamas, un circuit de ureus vivents, y que la terra de la seva habitació es l' aygua.» Y continua: «aquesta terra dins l' aygua 's trova representada en un monument del Louvre... per l' *arrel bulbosa d' un lotus*... emblema del mon material com diu Champollion.» (2) donchs no hi ha cap dubte que nosaltres trovem en lo cipo d' Elo la dita *arrel bulbosa* imatge del mon material.

Venen ara *quatre* quadradets, y un aucell; ¿que poden significar?

En lo text avants citat se diu que l' «*arrel bulbosa* sosten devant Osiris los genis dels *quatre* punts cardinals» y aqui hi ha qu' afegir que los quatre punts cardinals se donan com fills d' Osiris: Thoth, donchs, com fill d' Osiris podia ser los quatre punts cardinals, y baix aquest aspecte ens l' ha donat á coneixer Champollion en sos *Trevalls sobre lo ritual fúnebre dels egipcis*, pl. 157:

(1) Idem idem, pl. 205.
(2) Idem idem, pl. 186.

ahont se veu á l' aucell Ibis, aucell que li es consagrat portar los noms de Sur, Nort, Occident y Orient. D'aquí que creguem nosaltres que 'ls quatre quadradets, y l' aucell representen los quatre punts cardinals.

En los relleus de la quarta cara si no estem equivocats estan representadas las festas d' Adonis.

Las festas anuals que se celebraban en Biblos en honor d' Adonis comensaban conmemorantse la passió y mort del deu; tot era donchs, dol, dolor y tristesa.—Aquestos dias de reculliment eran reemplassats per dias alegres y dedicats al goig y á la alegria, en los quals se conmemoraba la resurrecció de son deu; y aqueixas festas comensaban ab la Cerimonia d' anar á recullir las donas de Biblos, lo cap d' Adonis-Osiris que lo mar tiraba á la platja de la Ciutat santa de la Fenicia.

Segons los autors antichs, Lucianus y Procopi, y també segons S. Ciril, lo cap d' Osiris arrivaba á Biblos tancat dins d' un gerro de barro, ó d' un cistell, y si be 's mira nostre Cipo representa lo gerro baix la coneguda forma de las *jarras* encara avuy en us en Espanya.

Interpretem los dos primers relleus d' aquesta cara del cipo, com representant dos phallus, y 'ls dos que seguexen al vas sagrat com representant dos organs sexuals de la dona.—En aquestos dias de festa y de gatzara, y també de desenfrenada bacanal, las donas de Biblos estaban obligadas á consagrar sa cabellera al deu Adonis, circunstancia que demostra lo seu carácter de deu fluvial —Osi-

ris Nil—que sols podian salvar prostituintse á los extrangers qu' en aquells dias visitessin á Biblos. (1)

Segueixen á las ditas representacions las d' una certa classe d' arbre, y un utero. L' uterus es evident. Y havem dit una certa classe d' arbre, per quant creyem que 'n realitat no ho es; nosaltres veyem representat en ell una pinya.

La pinya com se veu en los monuments egipcis era una de las ofrendas fetas á Osiris, y segons Mr. Lefébure, la pinya recordaba per si sola en la baixa época tota la lligenda d' Osiris. (2). Y era ademés la fusta del pi la que 's havia consagrat á dit deu, y per lo tant l' única que 's consumia en los dias dels sacrificis osirians, segons nos fa á saber Plutarch.

Acaba aquesta cara del cipo ab dos relleus que clarament representan un xipré y un os: recordis que segons lo mito la deesa enamorada del cassador Elioun se deya *Berath* que 'n hebreu significa xipré. L' os y el chipre de nostre cipo 'ns semblan donar una proba de que no fou invenció de Teocrith alló que conta del porch singlá que dona mort á Adonis.

Transformada la mare d' Adonis en arbre com havem dit, Adonis no hauria nascut si no hagués donat la casualitat de que un porch singlá no rompés ab sas dents la escorcha del arbre. Aquest porch singlá, causa del naixement d' Adonis, se diu esser lo mateix porch singlá que li doná mort, de lo que 'n tingué tan gran dolor, segons Teocrit, que pera honrar sa memoria prengué part en las festas y cerimonias que 's dedicaren al jove deu.—D' aqui que 's trovi l' os que 'n el mito del Líbano ó fenici reem-

(1) Lo fonament de tanta disbauxa lo dona lo mito. Diu Plutarch: «La sola part del cos d' Osiris que Isis no retrová, desprès d' haverlo destrossat Thifon, fou lo phallus... per lo que 'l reemplassa fentne una imitació: Isis li consagra lo phallus, de qui encara avuy los Egipcis ne fan la festa. *De Isis y Osiris,* 18, *al final.*

(2) Idem, idem. pl. 197.

plassa al porch singlá dels grechs representat en la quarta cara del cipo del *Cerro de los Santos* ó sia en la cara de las festas.

Ja está dit que per demostrar com lo cipo que acabém d' estudiar no es un objecte aislat en lo temple del Elo, sino un simulacre principal, que hauriam d' estudiar ara tots quants objectes s' han trovat fins avuy dia pera comprobar la seva relació y conexió. Nosaltres no ho podem ferho, mes aixis com de pasada havem parlat del hipocamp y havem vist sa relació ab lo mito Osiriá, ara parlarém d' altres simulacres no menys importants.

Lo Fenix de la *lámina* XIV de l' obra d' En Rada y Delgado porta una llarga inscripció grega que traduheix dit senyor, y la seva presencia en lo temple d' Elo es naturalísima.—Consagrat lo temple á Adonis-Osiris, lo Fenix, dedicat tal volta per los grechs de la costa, com homenatje al deu nacional, no es ni mes ni menys que 'l mateix Adonis-Osiris. Essent Osiris lo sol, dit s' está que lo Fenix emblema del Sol era el mateix Osiris, circunstancia qu' havia de portar naturalment al Sr. de la Rada y Delgado al coneixement cert d' esser lo temple de Elo, un temple dedicat á Adonis-Osiris lo sol, y si be en aquest punt l' académich ha desentrotllat gran erudició clásica, la proba mes concluyent se li ha olvidat, per lo mateix qu' anaba per altre direcció, això es la proba dels egyptólechs, que refereixen Osiris com *Bennu* al Fenix creantse á sí mateix *Kheper t' esef.* (1).

Nova demostració de nostra dedicació del temple d' Elo á Elioun nos dona En Rada y Delgado fentnos coneixer en la lámina XVI, núm. 2, á la vaca *Meh-ur*, ó *Nemanio* segons ell, mal llegida l'inscripció que porta en lo seu peu.

Posarem fi en aquest estudi estudiant un dels monuments mes curiosos y característichs del temple d' Elo.

El *Cinocefal* de la *lámina* XVII *núm.* 5, representa per

(1) Lefébure, etc. pl. 214.

En Rada, una imatge d' *Anubis* ó *Hermes* y afegeix: «altre de las figuras que pertanyen al ciclo egipci (pl. 65.) Plutarch, diu, «nos ha deixat la seva descripció ab la qu'en tenim mes que suficient per interpretar las inscripcions braquials.» Y diu Plutarch traduit per dit senyor.

«*En Tebas, se veian estatuas de jueces sentados y figu-*
«*rados expresamente sin brazos: el archijuez mostraba*
«*además los ojos soñolientos: simbolizandose con todo*
«*esto que la justicia es insobornable é insensiduible.*»

Donchs segons En Rada, la imatge á la que dona lo nom d' Anubis, es un jutje dels de la manera de Tebas. Donchs si jutge tebá, perque Anubis; y si Anubis, perque jutge.

La veritat es que si nosaltres no sabem perque de la figura que estudihem n' ha fet un Anubis, sabem ó creyem adivinar perque en fa un jutge tebá, que será sens dubte per alló de no tenir brassos los jutges tebans.

En primer lloch es molt dubtós que la figura d' Ello no tinga brassos, puig del dibuix se 'n desprenen perfectament, y fins sembla que portin agafats los discos ab inscripcions. També pot esser que no n' hi hagi cap indicació de brassos, per considerarlos inútils l' artista (?) autor de la figura, per quant los dits discos los tapan.

Tinga ó no tinga brassos la cinocefal d' Ello, lo cert es, que no's pot confondre ab un jutge Tebá: en primer lloch, Plutarch no diu que 'ls jutges tebans fossin esculpits en imatge de Cinocefals, es dir en forma de gos ó de mona, y á fe qu' aquesta es circunstancia principalíssima, que á bon segur no hauria passat per alt, cas de haver arribat al coneixement de Plutarch. Donchs, no podem admetre que la nostra *mona*, siga una imatge d' un jutge á la manera tebana.

Si no es un jutge tebá, ¿es un Anubis?

Si fos un Anubis no vindría simbolisat per una *mona*, sino per un *gos* ó per un *chacal*, puig com se veu en los

monuments egipcis, Anubis porta molt subint lo cap de *gos* ó de *chacal*. Donchs tampoch es un Aunbis á no ser que 's convinga en que la figura reproduhida en lo trevall d' En Rada y Delgado es un gos.

A nosaltres nos sembla que la demostració ha de comensar per dirnos quin deu del panteon egipci ó fenici prenia la forma de mona, puig sense aquesta principalísima explicació, tan principal que 's la capital, tenim per inadmisible qualsevol referencia que de dita figura 's vulgui donar. Punt ės aquest que presenta las sevas dificultats, mes no per aixó d' aquellas qu' ab algun trevall no 's puguin vencer.

Lo *Diccionari d arqueología egipcia* 'ns ensenya que el Cinocefal era un unimal consagrat á Thoth, «y particularment á Thoth-Lunus» (1) y al efecte cita un Cinocefal del museo del Louvre que porta un ull simbolich emblema de la lluna plena. Ab aquestas indicacions ne tindriam prou, per atribuir lo Cinocefal de Elo á Thoth, nos sembla ab major rahó que no á un Aunbis ó á un Jutge tebá, puig sabem que l' emblema de Thoth podia esser una mona; y dir que los dos discos son dos ulls, ó el sol y la lluna. Estudiant mes l' assunto podem encara arribar á una conclusió mes exacta.

Ja havem vist que, Thoth com fill d' Osiris, com cor de Ra, era la pedra despresa del sol, y un dels sobrenoms de Thoth era *tekh*, y el femení *tikh* que vol dir la pedra bruta, la pedra sens desvastar, nom que en la pronunciació nota ja En Brugsch que 's homofona del Ibis, animal consagrat á Thoth, Thuth; com á *Tekh*, pot representar lo pes de la justicia, com si diguessim la pedra de Ma, y aquesta idea 'ns sembla representada ab tota claritat en lo *Papirus de Sutimes* «en el qual la balansa ahont se pe»san los cors dels morts avans de que 'ls siga permes sor»tir del infern, va acompanyada de simbols llunars, com »lo porc, y com *la mona*, que en lo dit papirus de Suti-

(1)—*Lefébure—Le mythe Osirien—Osiris—pl.* 189.

»mes porta lo nom *de senyor de Hermopolis,* lo meteix »que Thoth d' qui era emblema.» (1)

Com diu molt be Lefébure, la idea de la balansa de la justicia surt perfectament del mito de Thoth, ahont se 'l veu justificant Osiris contra los seus enemichs. Donchs, lo Cinocefal d' Elo pot representar á Thoth com jutge, com pes de la justicia, com balansa de la justicia, sent aquells dos discos emblemas dels pesos de la balansa, los pesos de Thoth-*tekh.*

Ja en aquest punt sembla la demostració feta, y si per cas las inscripcions que porta la figura fessin referencia á las ditas qualitats de Thoth, la nostra atribució á Thoth quedaria demostrada.

Aquesta concordancia resulta tan si adoptem la lectura que 'n dona En Rada com la qu' en donem nosaltres, puig diu En Rada que las dos inscripcions diuhen *bras* y *lley* ó com si diguessim los *brassos son ma lley.* (2)

¿Lo cinocefal de Elo, es, donchs, Thoth?

¡Qui sab!... ¡tal vegada ho sia!... mes si nosaltres no 'ns hem capficat en l' assunto, també pot representar un altre deu del panteon egipci.

Lo Cinocefal del Louvre, diu un dels Conservadors del seu museo egipsi, representa á Thoth Lunus, la lluna plena, puig porta lo ull simbolich.—En Lefébure al parlarnos dels simbols de la balansa de papirus del Sutimes, nos ha parlat també de *simbols llunatichs*, y es que la balansa de Thoth com reguladora de las virtuts dels homens, es emblema de la balansa reguladora del temps, de la lluna, y aqueix punt demostra Lefébure en lo lloch adalt citat ab bonas rahons, y ab textos geroglifichs de gran importancia, presos d' En Lepsius, Mariette, etc. de

(1) Idem idem—pl. 205 y 206,

(2) En cas de que fos exacta la lectura d' En Rada y Delgado no 's pot dir aixó de *los brassos son ma lley,* puig no tenin brassos, resulta que no pot tenir lley: la lectura seria donchs, *la lley son los meus brassos,* d' ahont l' alta idea de que la lley, y no la forsa, representada en los brassos, regna y goberna.

lo que resulta qu' en cas d' esser Thoth lo cinocefal d' Elo, es Thoth-Lunus.

Empero se 'ns acut una primera dificultat, y es, que com l' ull simbolich, sens negar qu' en tal ó qual monument puga representar la llum plena, es també l' emblema d' Osiris, d' ahont aquellas tan conegudas formulas de «Osiris, es l' ull,—*Ut á:*»—Osiris es l' ull de Ra: etc. (1) d' ahont surt Osiris—Sol, pot molt ben representar lo dit Osiris d' ahont en cas d' esser axis, lo cinocefal del Louvre no seria Thoth-Lunus, sino en cas, Thoth-Lunus-Sol; es dir, lo Sol-Lluna.

Qu' Osiris es lo Sol, ja ho sabem, mes Osiris, ¿es també Sol-Lluna? ¿Y si es Sol-Lluna, es lo seu emblema *la mona*?

Deixem parlar á persona competent y desinteresada en la resolució del problema qu' ens preocupa; En Lefébure diu; «qu' Osiris com Osiris-Lluna rebia algunas vegadas »*la forma de mona*, lo que Horapollon posa en relació ab »las 72 parts del mon, y en lo llibre del hemisferi inferior »se hi troba dit animal ab los sobre noms de la carn, la »gran ánima, lo gran cor, l' habitant de la terra.» etc. (2) Tenim ja donchs Osiris, com Lluna, y com Cinocefal.

Y tornant ara al Cinocefal del Louvre, tenim «que la *mona* era lo simbol mes comú del *Ut 'a*—com ull llunar—tan que acabá per representar lo seu so com geroglifich.» (3) Donchs la mona del Louvre porta l' ull simbolich per demostrar tan sols qu' ella es l' ull llunar, la Lluna. Y si no 's vol axis, reparant los dos simbols de la mona com Lluna, y del Ut-'a com ull d' Osiris, tenim en lo Cinocefal del Louvre Osiris-Lluna, Osiris-Sol-Lluna.

Mes, se dirá: ¿quina relació hi pot haver entre Osiris-Sol-Lluna y las inscripcions braquials del cinocefal de Elo?

(1) Lefébure—etc. pl. 189.
(2) *Lefébure—etc.—pl.* 210.
(3) » » *pl.* 209 *y* 210.

Ara ho veurem.

Lo *papirus magich d' Harris* contant l' escena de la profanació del baul d' Osiris, diu, que l' obri lo cocodril Mako fill de Set, mes que per conta de trovarhi lo cos del deu, hi trova una mona, (1) d' ahont tal volta l' expresió vulgar *de dar mico* te molts mes sigles d' existencia de lo que 's pensa, puig Osiris doná *mico* á Mako, que 's pensaba trovar son cos.—En altre pasatge de lo dit papirus se diu també que Osiris se transformá en mona, despres en vell etc.

Lefébure explica aqueixa part del mito d' Osiris dihent «que la mona trovada en lo lloch d' Osiris seria donchs lo Sol cambiat en Lluna (2), lo sol de la nit.»

Tenint ara ple coneixement del assunto, 's convindrá, en que per lo vulgar, *la mona* podia representar en certs casos lo sepulcre profanat d' Osiris-mona, lo deu protector ó defensor dels morts en la seva tomba; y aquesta hipostase es la que creyem que representa lo cinocefal d' Elo.

L' inscripció braquial nos probará lo fet.

No podem admetre la lectura d' En Rada, que transcribeix las sevas lletras, algunas d' ellas d' una manera caprichosa, y no com ensenyan En Heiss y En Delgado, puig que ni un ni altre han dit que Y siga א, sino upsilon En Delgado, y *v* vocal y consonant En Heiss; donchs l' académich de l' historia inventa una lletra, y encara se 'n arregla un altre la última de ma esquerra de la figura, puig lluny d' ser una *tau* egipcia que no sabem que havia de venir á fer en una inscripció purament ibérica ó catalana, es una *samech* com ensenyan los autors de nostre alfabet.

Resulta donchs que las inscripcions dels dos discos, no diuhen com vol En Rada.

(1) *Lefébure,* etc., *pl.* 207 *y* 208.
(2) » » *pl.* 210.

La de la dreta	*La de l' esquerra.*
ך ע א ס	ת ד ר
sino: ד ע ב ס	ס ד ר

es dir ד ע ב ס ס ד ר

O be si 's vol que 's llegeixin las inscripcions braquials comensant per la de la esquerra per estar dintre del rigorós orde semitich

ס ד ר ד ע ב ס

סדר—*ordo* per *ordeno*. En caldaich es lo mateix qu' en hebreu ירק *celuit secundum* ORDINEM *disposuit*.

דע—per (ה) דע *cognitio,* coneixo suplint lo verb sustantiu «tinch coneixement.»

בס *pedibus conculcare, conculcare*, es dir conculcar profanar los morts.

Donchs l' inscripció diu:

Ordeno, y *coneixo* als que *profanan* los morts.

De modo que lo temple d' Elo 'ns ve á demostrar com lo poble semitich-egipci del baix Nil, es dir los Chethas-egipciachs per la influencia de una civilisació superior á la seva, vingueren á la nostra terra portant ab ells lo deu nacional Elioun asimilat al deu Osiris dels Egipcis.

Per aixó havem dit que aqueixas influencias egipcíacas que tan han enredat á En Rada, eran per nosaltres, per lo contrari, una proba evidenta de la nostra tesis.

Y aquí havem de notar que quant Ar-Raziz (1) descriu lo pais de Tadmir diu que l' atravesa un riu que fa com lo Nil; punt que aclara Al-Maccari dihent, «qu' á dit pais se li donaba lo nom de *Misr* (lo nom del Egipte) per la seva molt gran semblansa ab aquella regió, puig que la seva terra l'inundaba un riu en certas y determinadas ocasions com ho fa lo Nil en Misr (2).» Com res sabem d' aqueixos

(1) *Crónica*, 10.
(2) *Historia* t. I, cap. IV.

desbordaments periódichs del *Tader*, millor es, aixis ens sembla, explicar lo dit pels Alarbrs per lo carácter de la civilisació que encara presentaria lo dit pais quant la seva irrupció, y que vegenthi per tot rastres del Egipte, se 'n fes un rum, rum, que s'açabés per explicar per lo seu riu Tader, tan mes quant lo regne de Theudimer no ocupava ni mes ni menys que la Conca de dit riu.

CONCLUSIÓ.

Puig estém ja en posessió de tots los arguments y documents mes importants justificatius de la nostra tesis, y trovem en la nostre frontera Sur, una civilisació fenisa-egipcia, es dir *Chetha-egipcia*, entrem en lo cor de la nostra patria, y veyem si trovem en ella un monument que no sols acrediti la filiació de la frontera del S. ab lo cor del pais, sino que 'ns expliqui encara d' una manera gráfica la vinguda dels Chethas desde l' Egipte á Catalunya. Aqueix monument lo trovem á Tarragona, y es lo tan discutit sepulcre Egipci, descubert per En Hernandez Sanahuja.

D' aqueix sepulcre se 'n ha dit lo que de las ruinas d' Elo; primer qu' eran una impostura, despres quant no 's pogué sostenir aqueixa injuriosa imputació, que eran productos exotichs portats á la nostre terra per satisfacció d' extrangers, etc.; avuy creyem nosaltres haver provat que los dits monuments son las mes antigas probas del primitiu caracter de la civilisació catalana.

El descubriment de Tarragona explicat per lo d' Elo, se lligan y tenan tots junts.

Aqui junt donem copiat del dibuix publicat per En Hernandez l' historia gráfica de la vinguda dels Chethas desde l' Egipte á Espanya; mes encara que las sevas representacions gráficas no puguin dar lloch á dubte, copiarem la descripció que d' ella ne doná En Hernandez, perque mes clara se vegi l' alta importancia d' aqueix fragment del sepulcre dit egipci.

Diu En Hernandez:

«En el Centro del «fragmento se vé un se«micírculo que repre«senta un zodíaco, cuyo «solsticio estival está en «el signo de Cáncer. En «medio de él se observa «á Hércules en el acto «de romper el istmo de «Gibraltar, empujando «con la mano derecha «el promontorio de Abi«la en Africa, una de las «dos célebres columnas, «y con la izquierda el de «Calpe, correspondien«te á Europa. Ambos «peñascos están llenos «de geroglíficos entre «los que sobresalen el

«escorpion y el ave Ibis en el de Abila, y el gallo, el atun y «el conejo, símbolo de la España, en el de Calpe, por entre «las piernas de Hércules el Océano se precipita en el Mediter- «ráneo, indicado por una línea ondulante.

. . . .

«A la derecha del héroe, y á un extremo del fragmento se «observa el Nilo, encima del cual hay la parte anterior de un «cocodrilo, para expresar la region del Egipto. De su boca va «saliendo la expedicion que por mar y tierra, siguiendo las «costas africanas del Mediterráneo, se dirige al estrecho de «Hércules.

«Al extremo opuesto hay otro rio que suponemos el Ebro, «en cuyas orillas se ve á los aborigenes nacer de la tierra, alu- «diendo esto sin duda á su desconocida procedencia, y luego «conducidos por un caudillo montado en un caballo, se diri- «gen á defender el pais de la nueva invasion.»

«En el caballo y en el camello: en la palmera y en los pi- «nos, vemos palpablemente dsmostrados los dos continentes: «así como el sol colocado encima del cocodrilo manifiesta el «Oriente, y la Hespero que luce sobre el Ebro los paises occi- «dentales.»

«Encima de esta línea de figuras se ve otra simbolizando «un año solar dividido en cuatro estaciones; las dos de la iz- «quierda representan labores agrícolas pertenecientes al Egip- «to, y las de la derecha, escenas que manifiestan el estado «selvático de los españoles al arribo de los Egipcios. Comien- «za el año por el mes de Mechir ó Enero con una adoracion «al buey Apis; y concluye en el de Tybi ó Diciembre, con un «sacrificio á una deidad desconocida... Inmediatos al zodíaco «están los meses Mesosis y Thot (Julio y Agosto) sin duda «para expresar la época en que se verificó la invasion, lo que «parece confirmar el signo de Cancer en el zenit de Hércules.»

«Sea casual ó de intento, cada estacion corresponde al res- «pectivo pais encima del que está colocado, conservando el «mismo órden que guarda el sol en su curso anual; asi la pri- «mavera está colocada encima del N. la region templada. El «estio cae encima del Africa; el otoño conviene con la Bética, «y finalmente el invierno coincide con el Norte de España, «pais sumamente frio.»

«En la parte inferior del fragmento se notan unas almadra- «bas para la pesca de los atunes. . . . .

«Fué muy célebre en la antigüedad la pesca de los atunes «en la Bética y hacen expresa mencion de ella Estrabon, Pli-«nio y Atheneo; y aun hoy dia existe en Cadiz la torre y al-«madraba llamada de Hércules.» (1)

Sobre de aqueixas duas líneas de representacions gráficas se n' hi veu un altre que 's una inscripció, escrita en lletras que clarament indican pertanyer al comensament del alfabet fenici-bérich, lo que acredita la gran antiguetat del sepulcre de Tarragona.

En Hernandez no emprengué tan sols la seva lectura contentantse ab fer notar que la mateixa conté algunas lletras ibéricas. Nosaltres havem procurat endevinar lo secret de l' inscripció, y si havem acertat, diu:

Los Tirs obriren los monts (golpejantlos ab las mans) *en Sagitari* (?) *exploraren* (las minas) las *runas*, *subjugaren* (los pobles) *y los constrenyiren*, ó *cenyiren*. . . . , . (lo Mediterrá.)

צרי הר מחא זק עי ב(ו)חן רדהו ו חז(א)ק(ו)...

Justificarem ara nostre lectura. Dalt de cada signo ó lletra ibérica hi havem posat la seva corresponen en hebraich conforme la nostra lectura; las rahons qu' havem tingut per fer tal transcripció son las següents.

צ-la lletra ibérica es la ᛗ ageguda, es dir -Ξ que nosaltres interpretem per Ψ ó -ξ per lo mateix que la ᛗ *m* com á tal es rarísima: si fos *m* allavoras per conte de llegir *Tirs*, llegiriam *Misr* lo nom dels egipcis.

,', las tres comas nos semblan una vocal: י una coma sola llegim la י hebraica.

ר evidentment la *r* ϙ ibérica.

ה-la ה fenicia.

ר-la *r* de l' escriptura hieratica.

מ-la *m* usada per los turdetans.

(1) ***Resúmen histórico-crítico de la ciudad de Tarragona***, etc. por don Buenaventura Hernandez, pl. 59 á 61.

ח-la *h* de l' escriptura geroglífica.

ו-la ↑ ibérica, que llegim א com vocal.

ט-la ⊕ ibérica llegida per nosaltres com ז.

ק-la *q* fenicia deduhida de la q hieràtica egipcia.

ע-la ע ibérica ab lo punt á un costat.

ב-la *b* turdetana segons En Heiss. En Delgado, si bé dubtant, proposa ז, nosaltres llegim com En Heiss.

ו-la ו hieràtica egipciaca.

ח-=ח.

נ-la *n* turdetana.

ר-la ϙ ר ibérica.

ד-la *d* fenicia.

וו-la וו doble hieràtica egipciaca.

ח-la ח fenicia.

ז-la dzain fenicia, forma usada en sentit invers en la làpida de Valencia que 's trova en lo *Museu archeologich nacional.*

א-Nos sembla la alef fenicia.

ק-la q dels geroglifichs.

Aquesta barreja de lletras nos sembla indicar clarament, que fou escrita quant encara los alfabets de nostre península no s' havian fixat; y las lletras hieràticas y geroglíficas del Egipte nos venen á donar no sols un justificatiu del fet d' haver surtit d' ellas l' alfabet fenici y los seus derivats, sino una prova notoria d' haver estat en l' egipte lo poble semitich que vingué á civilisar nostra terra, y per lo tant justificada la referencia que havem fet d' aquest poble semita al poble Chetha.

TAULA DE MATERIAS

LA TERRA

Planas.

LA RASSA

LO POBLE

LA LLENGUA

LAS COSTUMS

ERRATAS

QUE CONVÉ CORRETJIR AVANTS DE COMENSAR LA LECTURA

DIU.	PLANA.	HA DE DIR.
περι τάς ανατολας τον Παδον... Δᾴοικαι Λιβκοι	40	περί τάς ανατολας του Παδου... Δᾴοι καὶ Δεβὲκἰοὶ
Λιβιχῶν, οι εισιν νπὸ τους Ἰςομβροος	»	Διβικῶν, οἰ εἰσιν υπὸ τους Ἰςομβρους
ΛΡ↑ᐅΗ	85	ΛΡ↑ᐊΗ
עלת	106	עלה
תזור	124	הזיר
V̇	168	Λ̣
Λ-ᛘΨᒍᐅ	171	Λ̣-ᛘΨᒍᐅ
Ρ-Λ♀Ρ	»	Ρ-Λ̣♀Ρ
ץיר	184	ער
erhauis	190	*erhaux*
Gur-errisoa	191	*Gur-errioa*
llehim *t*,=*a*	199	llegint *e*, *e*=*a*, *e*
ᚪ♀ᛒ	202	Ρ♀ᛒ
tal com una	205	tal com sona
ϟAKARIK	»	SAKARIK
ת	215	ה
נצ(א)נ	221	נצ(א)ב
Deciv	234	*Deiv*
Belküa	»	*Belkiia*
belyla	244	betyla